ZAGORSKI KOLENDAR

1963

KULT. PROSVJ. DRUŠTVO HRVATSKIH ZAGORACA »MATIJA GUBEC« U ZAGREBU

19524

Cijena 250 dinara

BIBLIOTEKA KULTURNO-PROSVJETNOG DRUŠTVA
»MATIJA GUBEC« U ZAGREBU

Svezak 16.

ZAGORSKI KOLENDAR 1963.

Izdalo Kulturno-prosvjetno društvo Hrvatskih zagoraca »Matija Gubec« u Zagrebu, Ilica 21/I — Telefon 37-814 — Uređuje redakcioni odbor — Vanjska oprema: prof. Pavle Vojković, akademski slikar — Odgovorni urednik Anđela Vokaun, Zagreb, Ulica 8. V 1945. broj 39 — Godina izdanja 1962. — Tisak: Novinsko-izdavačko i štamparsko poduzeće, Varaždin, Trg Republike 21.

ZAGORSKI KOLENDAR

1963

KULTURNO-PROSVJETNO DRUŠTVO HRVATSKIH ZAGORACA
»MATIJA GUBEC« U ZAGREBU

PREDSJEDNIK FNRJ JOSIP BROZ TITO

Velibor Mačukatin: Tito

DRŽAVNI PRAZNICI U FSR JUGOSLAVIJI

1. i 2. siječnja — Nova Godina
1. i 2. svibnja — Međunarodni praznik rada
4. srpnja — Dan borca
29. i 30. studenog — Dan Republike

*

REPUBLIČKI PRAZNICI

7. srpnja — Dan Narodnog ustanka u Srbiji
13. srpnja — Dan Narodnog ustanka u Crnoj Gori
22. srpnja — Dan Narodnog ustanka u Sloveniji
27. srpnja — Dan Narodnog ustanka u Hrvatskoj
27. srpnja — Dan Narodnog ustanka u Bosni i Hercegovini
11. listopada — Dan Narodnog ustanka u Makedoniji

*

ZNAČAJNIJI DATUMI

2. III — Dan jugoslavenskih rudara
8. III — Međunarodni dan žena
1. IV — Dan omladinskih radnih brigada
7. IV — Međunarodni dan zdravlja
15. IV — Dan jugoslavenskih željezničara
20. IV — Dan osnivanja Socij. Radn. Partije Jugoslavije (SKJ)
8. V — Međunarodni dan Crvenog križa
8. V — Oslobođenje Zagreba — Kapitulacija nacističke Njemačke
15. V — Dan pobjede jugoslavenskih naroda
21. V — Dan avijacije Jugoslavenske narodne armije
25. V — Rođendan maršala Josipa Broza Tita, predsjednika FSRJ
25. V — Dan mladosti
2. VII — Međunarodni zadružni dan
16. VII — Dan tenkista Jugoslavenske narodne armije
9. IX — Dan Ustanka naroda Istre, Trsta i Slov. Primorja
10. IX — Dan Jugoslavenske mornarice
2. X — Međunarodni dan mira
7. X — Dan artiljerije Jugoslavenske narodne armije
20. X — Oslobođenje Beograda
24. X — Dan Organizacije Ujedinjenih naroda (OUN)
31. X — Svjetski dan štednje
7. XI — Oktobarska socijalistička revolucija u Rusiji
10. XII — Dan prava čovjeka
22. XII — Dan Jugoslavenske narodne armije (JNA).

ASTRONOMSKI KALENDAR
za 1963. godinu (Srednje-evropsko vrijeme)

*

Godina **1963.** naše ere je prosta godina i broji **365** dana.

*

Početak i trajanje godišnjih doba

Proljeće počinje 21. ožujka u 9 s 20 m, a traje 92 dana i 20 sati
Ljeto počinje 21. lipnja u 4 s 04 m, a traje 93 dana i 15 sati
Jesen počinje 23. rujna u 19 s 24 m, a traje 89 dana i 19 sati
Zima počinje 21. prosinca u 15 s 02 m, a traje 89 dana.

*

Udaljenost Zemlje od Sunca

4. siječnja u 21 sat naša Zemlja nalazi se u najvećoj blizini Sunca (Perihel), a od njega je udaljena 147,000.000 km.

4. travnja u pola noći Zemlja se nalazi u srednjoj udaljenosti od Sunca, a ta udaljenost iznosi 149,500.000 km.

4. srpnja u 15 sati Zemlja se nalazi u najvećoj udaljenosti od Sunca (Afel), pa je od njega udaljena 152,000.000 km.

5. listopada u 8 sati Zemlja se nalazi u srednjoj udaljenosti od Sunca kao i 4. travnja (149,500.000 km).

*

PRIVIDNI PUT SUNCA NA NEBU
(Datumi ulaska Sunca u znakove zodijaka)

Datumi	Sati i minute	Zviježđa (Konstelacije)
20. siječnja	19 s 54 m	Vodenjak (Aquarius)
19. veljače	10 s 09 m	Ribe (Pisces)
21. ožujka (proljeće)	9 s 20 m	Ovan (Aries)
20. travnja	20 s 36 m	Bik (Taurus)
21. svibnja	19 s 58 m	Blizanci (Gemini)
21. lipnja (ljeto)	4 s 04 m	Rak (Cancer)
23. srpnja	14 s 59 m	Lav (Leo)
23. kolovoza	21 s 58 m	Djevica (Virgo)
23. rujna (jesen)	19 s 24 m	Vaga (Libra)
24. listopada	4 s 29 m	Štipavac (Scorpius)
23. studenog	1 s 50 m	Strijelac (Sagittarius)
21. prosinca (zima)	15 s 02 m	Jarac (Capricornus)

Približavanje kometa Suncu u 1963. godini

U 19663. godini povratit će se u blizinu Sunca 6 poznatih kometa (zvijezda repatica), i to:

1) **Komet Whipple** približit će se našem Suncu u mjesecu travnju, pa će tada biti udaljen od njega 366,275.000 km. Ophodno vrijeme ovome kometu je 7,41 godina, a do sada je opažan četiri puta.

2) **Komet Tempel - L. Swift** doći će u blizinu Sunca (u perihelu) tokom mjeseca lipnja. Približit će se Suncu do 234,715.000 km. Ophodno mu vrijeme iznosi 6,34 godina, a do sada je opažan četiri puta.

3) **Komet Johnson** približit će se Suncu također u lipnju, a od njega će biti udaljen tada 337,870.000 km. Ophodno mu je vrijeme 6,87 godina, a do sada je opažan samo dva puta. Otkriven je bio istom 1949. godine.

4) **Komet D' Arrest** doći će u blizinu Sunca tokom mjeseca listopada, a udaljenost od Sunca će mu iznositi 206,310.000 km. Ophodno mu je vrijeme 6,70 godina, a do sada je opažan 10 puta.

5) **Komet Ashbrook - Johnson** također će se u listopadu približiti Suncu i to do 346,840.000 km. Ophodno mu je vrijeme 7,51 godina, a do sada je opažan dva puta.

6) **Komet Daniel** doći će u blizinu Sunca tokom mjeseca prosinca, pa će tada biti od njega udaljen 218,270.000 km. Ophodno mu je vrijeme 6,66 godina, a do sada je opažan četiri puta.

PADANJE KRIJESNICA

Datum:	Ishodište roja krijesnica ili meteora u zviježđu:	Veza s kometom:
2. — 3. siječnja	Volar (Bootes)	—
15. — 25. travnja	Lira	Komet 1861. I.
25. — 30. travnja	Vodenjak (Aquarius)	—
5. — 15. kolovoza	Persej (»Lovrinački roj«)	Komet 1862. III.
8. — 12. listopada	Zmaj (Draco)	K. Giacobini-Zinner
15. — 25. listopada	Orion	Komet Halley ?
10. — 18. studenog	Lav (Leo)	Komet Tempel I.
15. — 25. studenog	Andromeda	Komet Biela
5. — 12. prosinca	Blizanci (Gemini)	—

Pomrčine Sunca i Mjeseca u 1963. godini

U 1963. godini uslijedit će 5 pomrčina i to 2 pomrčine Sunca i 3 pomrčine Mjeseca. Ali s područja Jugoslavije moći će se opažati samo dvije pomrčine Mjeseca.

1) **Pomrčina Mjeseca u polusjeni uslijedit će u noći između 9. i 10. siječnja.** Ova pomrčina bit će vidljiva sa stanovitih područja svih kontinenata. Moći će se opažati također iz Jugoslavije. Mjesec će ući u polusjenu 9. siječnja u 22 s 04 m, tj. poslije 10 sati uveče. Sredina pomrčine će uslijediti 10. siječnja u 0 s 19 m; naime, 19 minuta poslije pola noći. Pomrčina će završiti 10. I u 2 s 34 m, kada će Mjesec izići iz Zemljine polusjene.

2) **Prstenasta pomrčina Sunca** uslijedit će 25. siječnja, ali se neće moći vidjeti s područja našeg kontinenta, pa tako ni iz Jugoslavije.

2) **Djelomična pomrčina Mjeseca uslijedit će u noći između 6. i 7. srpnja.** I ova će pomrčina Mjeseca, kao i ona u siječnju, biti vidljiva iz Evrope, kao iz stanovitih područja drugih kontinenata. Početak ove pomrčine moći će se opažati iz naših krajeva 6. srpnja u 20 s 17 m, tj. poslije 8 sati i četvrt uveče, kada će Mjesec ući u polusjenu. U sjenu naše Zemlje ući će Mjesec u 21 s 32 m, a sredina pomrčine će uslijediti u 23 s 02 m; naime, odmah poslije 11 sati u noći. Zatim će 7. VII u 0 s 33 m, tj. 33 minute poslije ponoći, Mjesec izići iz Zemljine sjene, a u 1 sat 48 minuta Mjesec će potpuno izići iz polusjene, čime će ova pomrčina Mjeseca biti dokončana.

4) **Potpuna pomrčina Sunca** uslijedit će 20. srpnja, ali s područja Jugoslavije neće biti vidljiva, kao ni iz većeg dijela Evrope. Ovu pomrčinu će moći opažati samo stanovnici najsjevernijih krajeva našeg kontinenta, iz Škotske i sjeverne Skadinavije, ali samo kao djelomičnu pomrčinu, a ne kao totalnu. Kao potpuna pomrčina bit će vidljiva samo u uskom pojasu, koji ide od japanskog otoka Hokaido, preko Aljaske, Kanade i dijela Atlantskog oceana.

5) **Potpuna pomrčina Mjeseca** uslijedit će 30. prosinca, ali se neće moći vidjeti iz naših krajeva, kao ni iz ostalih predjela Evrope. Ova pomrčina će se moći opažati iz nekih krajeva Amerike, iz Australije i Azije.

CIKLUSI

Solarni ciklus ili **Sunčev krug** naziva se razdoblje od 28 godina, koje valja da prođe, da se ponovo podudaraju datumi u mjesecu s danima u tjednu. Prema tome kalendar od 1935. godine odgovara ovogodišnjem od 1963. godine. Ovogodišnji pak kalendar odgovarat će u tom pogledu onome od 1991. godine.

Metonov ciklus ili **Mjesečev krug** naziva se povratak Mjesečevih mjena u približno istim datumima nakon 19 godina. Prema tome vrijeme Mjesečevih mijena u 1944. godini odgovara približno mijenama u 1963. godini. A ovogodišnje Mjesečeve mijene odgovarat će vremenski približno onima u 1982. godini.

PROSJEČNO TRAJANJE DANA I NOĆI

Mjeseci:	Dan traje:	Noć traje:
Siječanj	9 sati	15 sati
Veljača	10 sati i 15 minuta	13 sati i 45 minuta
Ožujak	11 sati i 50 minuta	12 sati i 10 minuta
Travanj	13 sati i 30 minuta	10 sati i 30 minuta
Svibanj	15 sati	9 sati
Lipanj	15 sati i 45 minuta	8 sati i 15 minuta
Srpanj	15 sati i 30 minuta	8 sati i 30 minuta
Kolovoz	14 sati i 15 minuta	9 sati i 45 minuta
Rujan	12 sati i 30 minuta	11 sati i 30 minuta
Listopad	11 sati	13 sati
Studeni	9 sati i 30 minuta	14 sati i 30 minuta
Prosinac	8 sati i 45 minuta	15 sati i 15 minuta

POLOŽAJ MJESECA POČETKOM SVAKE MIJENE

MLAĐAK — Mjesec se nalazi između Sunca i Zemlje. Budući da za vrijeme ove faze Mjesec izlazi i zalazi zajedno sa Suncem, to po noći nema mjesečine i vlada tama.

PRVA ČETVRT — Mjesec se nalazi lijevo od Sunca, pa mu je osvijetljena desna strana, te ima oblik velikog slova »D«. Mjesečine ima samo do pola noći, jer Mjesec u Prvoj četvrti izlazi u podne, a zalazi u ponoć.

UŠTAP (puni mjesec) — Za vrijeme Mjesečeva uštapa naša Zemlja nalazi se između Sunca i Mjeseca. U ovoj fazi Mjesec izlazi uveče, a zalazi ujutro, pa Pun Mjesec sja čitavu noć.

ZADNJA ČETVRT — Mjesec se nalazi desno od Sunca, pa mu je obasjana lijeva strana, te ima oblik velikog slova »C«. Mjesec u Zadnjoj četvrti izlazi u ponoć, a zalazi u podne, pa zato mjesečine ima samo od pola noći do jutra.

GIBANJE ZEMLJE

Srednja godišnja brzina Zemlje 29.763 km u sek.
Brzina tačke na ekvatoru kod rotacije 465 m u sek.
Brzina Zagreba kod rotacije 324 m u sek.
Put Zemlje na stazi oko Sunca u 1 minuti 1.786 km
Put Zemlje na stazi oko Sunca u 1 satu 107.150 km
Put Zemlje na stazi oko Sunca u 1 danu 2,572.000 km
Put Zemlje na stazi oko Sunca u 1 godini 930,250.000 km

Vidljivost planeta u 1963. godini

U SIJEČNJU

Merkur je 4. siječnja u najvećoj istočnoj elongaciji, pa se nekoliko dana vidi nisko nad zapadnim obzorjem poslije Sunčeva zalaska. — **Venera** (Danica-Večernjica) može se opažati na jutarnjem nebu. — **Mars** izlazi početkom siječnja oko 20 s, zatim svakim danom sve ranije, pa je vidljivost sve do svanuća. — **Jupiter** se opaža na večernjem nebu. — **Saturn** je također na večernjem nebu, a može se ga opažati sve pod konac siječnja. Ostali planeti: **Uran, Neptun** i **Pluton** ne vide se prostim okom, nego jedino pomoću teleskopa, jer su veoma udaljeni od naše zemlje. Tokom čitave 1963. godine **Uran** i **Pluton** nalaze se u zviježđu Lava, a **Neptun** u zviježđu Vage.

U VELJAČI

Merkur je 13. veljače u najvećoj zapadnoj elongaciji, pa se ga može vidjeti, ako su povoljne atmosferske prilike, nisko nad istočnim obzorjem pred izlazak Sunca. — **Venera** vidi se na jutarnjem nebu. — **Mars** je 4. veljače u opoziciji sa Suncem, pa se tokom ovog mjeseca vidi čitavu noć. — **Jupiter** je vidljiv u večernjim satima. — **Saturn** se 3. veljači nalazi u konjunkciji sa Suncem, pa je zbog toga nevidljiv sve do 21. veljače. Tada se javlja na istočnom nebu u jutarnjim satima, prije Sunčeva izlaska.

U OŽUJKU

Merkur je u ovome mjesecu nevidljiv. — **Venera** se opaža na jutarnjem nebu kao »Danica«. — **Mars** se vidi na nebu cijelu noć. — **Jupiter** je 16. ožujka u konjunkciji sa Suncem, pa se zbog toga vidi samo do 8. ožujka i to na večernjem nebu. — **Saturn** se opaža u jutarnjim ranim satima na istočnom dijelu neba.

U TRAVNJU

Merkur je 26. travnja u najvećoj istočnoj elongaciji, pa se ga može opažati nekoliko dana nisko nad zapadnim obzorjem, neposredno nakon Sunčeva zalaska. — **Venera** (Danica) je i nadalje vidljiva u jutarnjim satima, a izlazi oko 1 sat prije Sunca. — **Mars** se vidi čitavu noć, a zalazi pred zoru. — **Jupiter** se zbog blizine Suncu ne može vidjeti do 10. travnja, zatim se javlja na istočnoj strani neba u ranim jutarnjim satima pred izlazak Sunca. — **Saturn** se opaža na nebu rano ujutro.

U SVIBNJU

Merkur u mjesecu svibnju nije vidljiv. — Venera izlazi oko 1 sat prije sunca. — **Mars** izlazi po danu, pa se može opažati početkom ovog mjeseca do 2 sata, a od tada zalazi svakim danom sve ranije. — **Jupiter** je vidljiv na jutarnjem nebu, izlazi početkom svibnja oko 4 s 40 m, a zatim sve ranije. — **Saturn** se također opaža u ranim jutarnjim satima. 1. svibnja izlazi u 2 sata, zatim svakim danom sve ranije, pa je vidljiv do svanuća dana.

U LIPNJU

Merkur se 13. lipnja nalazi u najvećoj zapadnoj elongaciji, pa se ga nekoliko dana prije i poslije toga datuma može vidjeti, ako su vremenske prilike pogodne, nisko nad istočnim obzorjem pred izlazak Sunca. — **Venera** je i nadalje vidljiva na jutarnjem nebu. — **Mars** još izlazi za danjeg svijetla, a zalazi početkom lipnja oko pola noći, a onda svakim danom sve ranije. — **Jupiter** izlazi početkom lipnja oko 1 s 50 m, zatim sve ranije, pa se ga opaža sve do svanuća. — **Saturn** izlazi 1. lipnja u pola noći, zatim svakim danom sve ranije, pa se ga vidi do svanuća.

U SRPNJU

Merkur se u srpnju ne vidi. — **Venera** se vidi još u jutarnjim satima, a izlazi oko 50 minuta prije Sunca. — **Mars** se ističe na večernjem nebu svojim crvenkastim svijetlom. Početkom srpnja zalazi oko 23 sata, a zatim svakim danom sve ranije. — **Jupiter** izlazi 1. srpnja u pola noći, zatim sve ranije, pa se ga može opažati sve do jutra. — **Saturn** izlasi početkom ovog mjeseca u 22 sata, a onda sve ranije, pa je i on vidljiv do svanuća.

U KOLOVOZU

Merkur je 24. kolovoza u najvećoj istočnoj elongaciji, pa se ga može opažati nekoliko dana nisko nad zapadnim obzorjem nakon Sunčeva zalaska. — **Venera** se može još vidjeti početkom kolovoza na jutarnjem nebu, ali se sve više približava Suncu, pa 30. kolovoza dolazi u položaj gornje konjunkcije sa Suncem. — **Mars** je na večernjem nebu. — Zalazi početkom mjeseca oko 21 s 30 m, zatim svakim danom ranije. — **Jupiter** izlazi 1. kolovoza u 22 sata, onda sve ranije, pa se ga može vidjeti do jutra. — **Saturn** je 13. kolovoza u opoziciji sa Suncem, pa je zato nevidljiv u ovom mjesecu čitavu noć.

U RUJNU

Merkur se u rujnu ne vidi. — **Venera** također se više ne vidi u ovom mjesecu. — **Mars** se i nadalje opaža na večerjem nebu. Zalazi oko 1 s 20 m poslije Sunca. — **Jupiter** izlazi početkom rujna oko 20 s, zatim sve ranije, pa je vidljiv do svanuća. — **Saturn** izlazi danju, a zalazi pred zoru.

U LISTOPADU

Merkur se 5. listopada nalazi u najvećoj zapadnoj elongaciji, pa se nekoliko dana prije i poslije navedenog datuma vidi nisko nad istočnim obzorjem pred izlazak sunca. — **Venera** se sada, i to sredinom listopada, počinje javljati na večernjem nebu kao »Večernjica«. — **Mars** je vidljiv u večernjim satima. Zalazi 1 s 15 m poslije Sunca. — **Jupiter** je 8. listopada u opoziciji sa Suncem,, pa je zbog toga u mjesecu listopadu vidljiv čitavu noć, ističući se svojim sjajem i veličinom. — **Saturn** izlazi za danjeg svjetla, zalazi 1. listopada u 1 s 30 m, a zatim sve ranije.

U STUDENOM

MERKUR se tokom ovog mjeseca ne može opažati. — **VENERA** je vidljiva u večernjim satima, a zalazi oko 1 sat poslije Sunca. — **MARS** je također vidljiv na večernjem nebu. — **JUPITER** izlazi još za dana, pa ga se može opažati do pred zoru. — **SATURN** je na večernjem nebu, zalazi početkom mjeseca oko 23 sata, zatim svakim danom ranije.

U PROSINCU

MERKUR se 18. prosinca nalazi u najvećoj istočnoj elongaciji, pa se ga može vidjeti nekoliko dana nisko nad zapadnim obzorjem poslije Sunčeva zalaska. — **VENERA** se opaža na večernjem nebu. — **MARS** je također vidljiv u večernjim satima, a zalazi oko 1 sat poslije Sunca. — **JUPITER** izlazi danju, a zalazi poslije pola noći. — **SATURN** se može vidjeti na večernjem nebu. 1. prosinca zalazi u 21 s 30 m, zatim svakim danom ranije.

250.000 ŠTEDNJAKA »PLAMEN«

210.000 SOBNIH PEĆI »PLAMEN«

JUGOSLAVENSKA DOMAĆINSTVA KORISTE DANAS ZA SPREMANJE HRANE I ZAGRIJAVANJE SVOJIH DOMOVA.

ŠTEDNJAKE I SOBNE PEĆI »PLAMEN«, RADIJATORE »PLAMEN«, KANALIZACIONE CIJEVI JUS, »OMNIA« ODSISAČE, BUNARSKE PUMPE »FONTANA«, RUNILICE, PREKRUPAČE, MAŠINSKI I TRGOVAČKI LIJEV PROIZVODI

LJEVAONICA ŽELJEZA SLAVONSKA POŽEGA

1963.
IZLAZAK I ZALAZAK
SUNCA
u danima tjedna

I Siječanj — Januar

Sunce

	izlazi:	zalazi:
6. I	7 s 37 m	16 s 26 m
13. I	7 s 35 m	16 s 35 m
20. I	7 s 31 m	16 s 43 m
27. I	7 s 25 m	16 s 53 m

II Veljača — Februar

Sunce

	izlazi:	zalazi:
3. II	7 s 16 m	17 s 04 m
10. II	7 s 08 m	17 s 14 m
17. II	6 s 57 m	17 s 25 m
24. II	6 s 45 m	17 s 35 m

III Ožujak — Mart

Sunce

	izlazi:	zalazi:
3. III	6 s 36 m	17 s 44 m
10. III	6 s 20 m	17 s 54 m
17. III	6 s 06 m	18 s 03 m
24. III	5 s 53 m	18 s 13 m
31. III	5 s 40 m	18 s 23 m

IV Travanj — April

Sunce

	izlazi:	zalazi:
7. IV	5 s 26 m	18 s 31 m
14. IV	5 s 14 m	18 s 41 m
21. IV	5 s 01 m	18 s 50 m
28. IV	4 s 49 m	18 s 59 m

V Svibanj — Maj

Sunce

	izlazi:	zalazi:
5. V	4 s 39 m	19 s 08 m
12. V	4 s 29 m	19 s 17 m
19. V	4 s 20 m	19 s 25 m
26. V	4 s 14 m	19 s 32 m

VI Lipanj — Juni

Sunce

	izlazi:	zalazi:
2. VI	4 s 09 m	19 s 39 m
9. VI	4 s 06 m	19 s 45 m
16. VI	4 s 05 m	19 s 49 m
23. VI	4 s 06 m	19 s 51 m
30. VI	4 s 08 m	19 s 50 m

VII Srpanj — Juli

Sunce

	izlazi:	zalazi:
7. VII	4 s 12 m	19 s 48 m
14. VII	4 s 19 m	19 s 44 m
21. VII	4 s 25 m	19 s 38 m
28. VII	4 s 33 m	19 s 31 m

VIII Kolovoz — August

Sunce

	izlazi:	zalazi:
4. VIII	4 s 41 m	19 s 22 m
11. VIII	4 s 50 m	19 s 12 m
18. VIII	4 s 58 m	19 s 01 m
25. VIII	5 s 07 m	18 s 49 m

IX Rujan — Septembar

Sunce

	izlazi:	zalazi:
1. IX	5 s 16 m	18 s 36 m
8. IX	5 s 24 m	18 s 23 m
15. IX	5 s 33 m	18 s 09 m
22. IX	5 s 42 m	17 s 55 m
29. IX	5 s 50 m	17 s 42 m

X Listopad — Oktobar

Sunce

	izlazi:	zalazi:
6. X	6 s 00 m	17 s 28 m
13. X	6 s 09 m	17 s 15 m
20. X	6 s 18 m	17 s 03 m
27. X	6 s 29 m	16 s 51 m

XI Studeni — Novembar

Sunce

	izlazi:	zalazi:
3. XI	6 s 38 m	16 s 41 m
10. XI	6 s 48 m	16 s 31 m
17. XI	6 s 58 m	16 s 24 m
24. XI	7 s 08 m	16 s 17 m

XII Prosinac — Decembar

Sunce

	izlazi:	zalazi:
1. XII	7 s 16 m	16 s 13 m
8. XII	7 s 24 m	16 s 12 m
15. XII	7 s 30 m	16 s 11 m
22. XII	7 s 34 m	16 s 14 m
29. XII	7 s 37 m	16 s 19 m
31. XII	7 s 37 m	16 s 20 m

1963.

IZLAZAK I ZALAZAK MJESECA

početkom svake mijene

I Siječanj — Januar

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
3. I	12 s 13 m	— —
10. I	17 s 11 m	7 s 52 m
17. I	— —	11 s 25 m
25. I	7 s 22 m	16 s 48 m

II Veljača — Februar

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
1. II	11 s 16 m	0 s 11 m
8. II	17 s 04 m	7 s 11 m
16. II	0 s 17 m	10 s 42 m
24. II	7 s 13 m	18 s 06 m

III Ožujak — Mart

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
2. III	10 s 26 m	0 s 27 m
10. III	18 s 03 m	6 s 43 m
18. III	1 s 07 m	10 s 25 m
25. III	6 s 13 m	18 s 13 m

IV Travanj — April

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
1. IV	10 s 47 m	1 s 36 m
9. IV	18 s 58 m	5 s 58 m
17. IV	1 s 42 m	10 s 55 m
23. IV	5 s 09 m	18 s 22 m
30. IV	10 s 36 m	1 s 13 m

V Svibanj — Maj

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
8. V	18 s 53 m	4 s 50 m
16. V	1 s 03 m	10 s 56 m
23. V	4 s 45 m	19 s 52 m
30. V	11 s 37 m	0 s 58 m

VI Lipanj — Juni

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
7. VI	19 s 48 m	4 s 21 m
14. VI	0 s 13 m	11 s 08 m
21. VI	4 s 05 m	19 s 51 m
28. VI	11 s 30 m	— —

VII Srpanj — Juli

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
6. VII	19 s 33 m	3 s 41 m
14. VII	— —	12 s 38 m
20. VII	3 s 43 m	19 s 32 m
28. VII	12 s 21 m	23 s 25 m

VIII Kolovoz — August

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
5. VIII	19 s 42 m	4 s 23 m
12. VIII	23 s 15 m	12 s 58 m
19. VIII	4 s 47 m	19 s 25 m
27. VIII	13 s 13 m	22 s 50 m

IX Rujan — Septembar

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
3. IX	18 s 48 m	4 s 26 m
10. IX	22 s 36 m	13 s 15 m
17. IX	4 s 47 m	18 s 21 m
26. IX	13 56 m	22 s 52 m

X Listopad — Oktobar

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
3. X	18 s 13 m	5 s 49 m
9. X	22 s 18 m	13 s 17 m
17. X	5 s 48 m	17 s 33 m
25. X	13 s 26 m	22 s 34 m

XI Studeni — Novembar

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
1. XI	17 s 08 m	5 s 57 m
8. XI	23 s 24 m	13 s 33 m
16. XI	6 s 46 m	16 s 51 m
24. XI	13 s 14 m	23 s 42 m

XII Prosinac — Decembar

Mjesec

	izlazi:	zalazi:
1. XII	16 s 55 m	7 s 28 m
7. XII	23 s 25 m	12 s 36 m
16. XII	7 s 39 m	16 s 37 m
23. XII	12 s 12 m	23 s 53 m
30. XII	16 s 26 m	7 s 28 m

MJESEČEVE MIJENE
u
1963. godini

I Siječanj — Januar

Prva četvrt,	3. I u 2 s 02 m
Uštap,	10. I u 0 s 09 m
Zadnja četvrt,	17. I u 21 s 35 m
Mlađak,	25. I u 14 s 42 m

II Veljača — Februar

Prva četvrt,	1. II u 9 s 50 m
Uštap,	8. II u 15 s 52 m
Zadnja četvrt,	16. II u 18 s 39 m
Mlađak,	24. II u 3 s 06 m

III Ožujak — Mart

Prva četvrt,	2. III u 18 s 18 m
Uštap,	10. III u 8 s 49 m
Zadnja četvrt,	18. III u 13 s 08 m
Mlađak,	25. III u 13 s 10 m

IV Travanj — April

Prva četvrt,	1. IV u 4 s 15 m
Uštap,	9. IV u 1 s 57 m
Zadnja četvrt,	17. IV u 3 s 53 m
Mlađak,	23. IV u 21 s 29 m
Prva četvrt,	30. IV u 16 s 08 m

V Svibanj — Maj

Uštap,	8. V u 8 s 24 m
Zadnja četvrt,	16. V u 14 s 37 m
Mlađak,	23. V u 5 s 0 m
Prva četvrt,	30. V u 5 s 56 m

VI Lipanj — Juni

Uštap,	7. VI u 9 s 31 m
Zadnja četvrt,	14. VI u 21 s 54 m
Mlađak,	21. VI u 12 s 46 m
Prva četvrt,	28. VI u 21 s 24 m

VII Srpanj — Juli

Uštap,	6. VII u 22 s 56 m
Zadnja četvrt,	14. VII u 2 s 58 m
Mlađak,	20. VII u 21 s 43 m
Prva četvrt,	28. VII u 14 s 13 m

VIII Kolovoz — August

Uštap,	5. VIII u 10 s 31 m
Zadnja četvrt,	12. VIII u 7 s 22 m
Mlađak,	19. VIII u 8 s 35 m
Prva četvrt,	27. VIII u 7 s 54 m

IX Rujan — Septembar

Uštap,	3. IX u 20 s 34 m
Zadnja četvrt,	10. IX u 12 s 43 m
Mlađak,	17. IX u 21 s 51 m
Prva četvrt,	26. IX u 1 s 39 m

X Listopad — Oktobar

Uštap,	3. X u 5 s 44 m
Zadnja četvrt,	9. X u 20 s 28 m
Mlađak,	17. X u 13 s 43 m
Prva četvrt,	25. X u 18 s 21 m

XI Studeni — Novembar

Uštap,	1. XI u 14 s 56 m
Zadnja četvrt,	8. XI u 7 s 37 m
Mlađak,	16. XI u 7 s 51 m
Prva četvrt,	24. XI u 8 s 56 m

XII Prosinac — Decembar

Uštap,	1. XII u 0 s 55 m
Zadnja četvrt,	7. XII u 22 s 34 m
Mlađak,	16. XII u 3 s 07 m
Prva četvrt,	23. XII u 20 s 55 m
Uštap,	30. XII u 12 s 04 m

Znakovi za mjesečeve mijene

Mlađak
Prva četvrt
Uštap
Zadnja četvrt

SIJEČANJ

1	**U**	**Nova Godina** — Prvislav
2	**S**	Zlatan
3	Č	Mladen, Genoveva
4	P	Dalibor, Damira, Tito
5	S	Smiljan, Milka, Šimun, Bogdan
6	**N**	Daroslav, Gašpar
7	P	Lucijan, Marcel
8	U	Strahinja, Rado
9	S	Julko
10	Č	Vilim, Agaton
11	P	Zdravko, Higin
12	S	Milovan, Tatjana, Ernest
13	**N**	Lavoslav, Vjerica, Veronika
14	P	Radojko, Srećko
15	U	Tihomil, Anastazija, Pavao
16	S	Mislav, Tomislava
17	Č	Antun
18	P	Slobodana, Beata
19	S	Ljiljanka
20	**N**	Fabijan, Sebastijan
21	P	Janja, Agneza, Neža
22	U	Vinko, Vjenceslav
23	S	Vjerana
24	Č	Časlav
25	P	Vratislav
26	S	Dušanka
27	**N**	Zlatko, Ivan
28	P	Milojko, Dragomir
29	U	Franjo
30	S	Borislava, Tinka, Martina
31	Č	Čedoslav, Boško

NEVA

ZAGREB

PROIZVODI

MODERNE HIGIJENSKE, KOZMETIČKE I FRIZERSKE PREPARATE VISOKE KVALITETE.

BILJEŠKE :

Domaća tvornica rublja

TEL. 25-528 ZAGREB KRAJIŠKA 20.

PROIZVODI: MUŠKO, ŽENSKO I DJEČAČKO RUBLJE

DTR

ZNAK KVALITETNOG RUBLJA

1	P	Žarko, Ignacije ☽
2	S	Svjetlana
3	N	Dubravko, Blaž, Oskar
4	P	Vera, Andrija
5	U	Jagoda, Dobrila, Jaga, Agata
6	S	Ljubomir, Doroteja
7	Č	Radovan, Rikard, Berislav
8	P	Miloslav ☺
9	S	Sunčanka, Apolonija
10	N	Vojmil
11	P	Milica, Vida, Zvjezdana
12	U	Dobroslava, Zvonimir
13	S	Krešimira, Lepa
14	Č	Zdravko, Valentin
15	P	Milko, Vitomir
16	S	Julka, Nenad, Julijan ☾
17	N	Strahinja
18	P	Siniša, Bernardo
19	U	Radomir, Konrad
20	S	Slobodan
21	Č	Ljubomila, Eleonora
22	P	Gojko
23	S	Sretomil, Damjan
24	N	Milutin, Matko, Matija ●
25	P	Darko, Donat, Viktor
26	U	Slavomil, Aleksandar
27	S	Tugomil, Gabro
28	Č	Ratimir, Roman

BABY CREME
DJEČJI PRAŠAK

proizvodnje NEVA svaka majka uzima za njegu svoje djece. Ova sredstva za njegu djece izrađena su po specijalnim receptima i sadrže poseban dodatak G-11, koji je naročito potreban za osjetljivu kožu djece.

Proizvodi
NEVA ZAGREB

BILJEŠKE :

Domaća tvornica rublja
TEL. 25-528 ZAGREB KRAJIŠKA 20.
DTR
ZNAK KVALITETNOG RUBLJA
PROIZVODI: MUŠKO, ŽENSKO I DJEČAČKO RUBLJE

OŽUJAK

1	P	Zoran, Dobroslava, Albin
2	S	Milenko
3	**N**	Marin, Mislav
4	P	Kazimir
5	U	Jadronko, Hadrijan, Danica
6	S	Predaraga, Ninoslav
7	Č	Tihomir, Tomislav, Toma
8	P	**Međunarodni dan žena** - Blaženka
9	S	Radoslava, Franjica
10	**N**	Trpimir, Krunoslav
11	P	Hrvoje, Radojica
12	U	Gordan, Budislav, Grgur
13	S	Čedna, Modesta
14	Č	Milojka, Matilda
15	P	Vjekoslava, Lujza, Žarko
16	S	Tvrtko, Velibor
17	**N**	Domagoj, Budimir
18	P	Cvjetan, Edo
19	U	Dragan, Joško, Josip
20	S	Ljubislav, Zlata
21	Č	Vesna, Benedikt — *Prvi dan proljeća*
22	P	Davor
23	S	Natko, Oton
24	**N**	Javorko, Gabro, Ratko
25	P	Blaško, Predrag
26	U	Goranko
27	S	Ljuba
28	Č	Lidija
29	P	Ćiril
30	S	Kruno, Vojmil
31	**N**	Miljenko, Benjamin, Smiljka

PITRALON

upotrebljavaju muškarci i žene pogotovo ako imaju mastan ten, jer PITRALON odstranjuje bubuljice i prišteve, te čisti i dezinficira kožu.

Proizvodi
NEVA ZAGREB

BILJEŠKE :

Domaća tvornica rublja
TEL. 25-528 ZAGREB KRAJIŠKA 20.
DTR
ZNAK KVALITETNOG RUBLJA
PROIZVODI: MUŠKO, ŽENSKO I DJEČAČKO RUBLJE

1	P	Milorad, Darka, Hugo ☽
2	U	Dragoljub, Franjo, Egon
3	S	Radivoj, Rihard
4	Č	Zvonko Izidor
5	P	Berislav, Vinko, Živko
6	S	Veljko, Vojislav
7	**N**	Zdravko, Cvjetana
8	P	Dragojko, Blaženka
9	U	Pribislav, Trpimira ◎
10	S	Zdeslav
11	Č	Lavoslav
12	P	Nevenko, Tugomir, Julije
13	S	Bratoslav, Ida
14	**N**	Slavko, Ljubica
15	P	Bosiljka
16	U	Berica, Vidojka
17	S	Rudimir, Rudolf ●
18	Č	Slobodan, Branko
19	P	Milica, Ratislav
20	S	Radmil, Tugomir
21	**N**	Ljuboslav
22	P	Gojislav
23	U	Vojko, Juraj, Đurđica, Vojtjeh ☾
24	S	Vjera
25	Č	Marko
26	P	Krešo
27	S	Slavica, Jagoda, Zinka
28	**N**	Živko, Vinka
29	P	Tihomila
30	U	Ranka, Marjan, Katarina, Marijan ☽

ALGA

poznato sredstvo za masažu s naročitim djelovanjem kod kostobolje i reume.

Proizvodi
NEVA ZAGREB

BILJEŠKE :

Snimajte

S EFKA FILMOM

u svako godišnje doba!

1	**S**	Radislav, Josip
2	**Č**	Atanazije
3	P	Ljubislav, Jelka
4	S	Cvjetko, Ognjen, Florijan
5	**N**	Branivoj
6	P	Benedikta, Draga
7	U	Stanko, Duje
8	S	Stanislav, Bratomil ☺
9	Č	Jadranka, Ranko
10	P	Gordanko, Gordijan
11	S	Hrvatin, Filip, Jakov, Ljerka
12	**N**	Pankracije, Stojmir
13	P	**Dan službe unutarnje sigurnosti** - Vjerko, Servacije, Jasn
14	U	Dobromir, Bonifacije
15	S	Sonja, Sofija
16	Č	Ivan ☾
17	P	Mira
18	S	Srećko, Feliks
19	**N**	Rajko, Celestin
20	P	Ninka, Bernardin
21	U	Bojko
22	S	Jelena, Julija
23	Č	Željko, Dezideri ●
24	P	Istranko, Cvijeta
25	S	Ljubimir, Mladen
26	**N**	Slobodan, Milivoj
27	P	Borko
28	U	Augustin, Milan
29	S	Veljko, Velimir, Maksimilijan,
30	Č	Ivančica, Ivana, Ferdo ☽
31	P	Vladislava, Perica, Petronila

NEVA CREME

Djelotvorno sredstvo za svakodnevno čuvanje kože. Sadrži hranjive tvari, koje kožu čine svježom i glatkom.

CENTAR ZA REHABILITACIJU
STUBIČKE TOPLICE

SUVREMENO UREĐENA ZDRAVSTVENA USTANOVA ZA MEDICINSKU REHABILITACIJU

Metode liječenja: balneoterapija, medicinska gimnastika, elektroterapija, medikamentozna i radna terapija.
Sve informacije daje: Uprava Centra za rehabilitaciju, Stubičke Toplice, pismeno ili telefonski broj 3 i 4.

1	S	Anđela
2	N	Dušan, Velimir
3	P	Koviljka, Klotilda
4	U	Ljubivoj
5	S	Darinko, Dorotej
6	Č	Bratoljub, Norbert, Milutin
7	P	Rastimir, Robert
8	S	Milorad, Medardo
9	N	Čedomir
10	P	Biserka, Margareta
11	U	Vojislav, Borna
12	S	Bosiljko
13	Č	Cvjetan, Tonko, Antun
14	P	Bosiljka
15	S	Vidomir, Vid
16	N	Zlatan, Aurelije, Vladislav
17	P	Mrkša, Adolf
18	U	Marinka
19	S	Gojislav
20	Č	Jasminka, Goran
21	P	Vjekoslav, Ljerko, Alojzije
22	S	Zorko, Bratomila
23	N	Zdenka, Sidonija
24	P	Radoslav, Janko, Ivan
25	U	Berivoj, Vilko, Adalbert, Nada
26	S	Želimir, Zorislava
27	Č	Ladislav
28	P	Tihomila
29	S	Krešimir, Tvrtko, Petar, Pavao
30	N	Pavlimir

BIOKRIN

novi biološki preparat za kosu, odstranjuje perut i sprječava opadanje kose.
BIOKRIN je rezultat najnovijih naučnih dostignuća i postiže izvrsne rezultate.

Proizvodi
NEVA ZAGREB

BILJEŠKE :

Industrotehna

TRGOVINA TEHNIČKOM, ŽELJEZNOM I METALNOM ROBOM
ZAGREB, TRG REPUBLIKE 12 — TELEFON 35-441
KVALITETNE TEHNIČKE I METALNE PROIZVODE :
ALATE I STROJEVE — KUGLIČNE LEŽAJE — ŽELJEZO, LIMOVE I ŽICU — SANITARNI I INSTALACIONI MATERIJAL — KVALITETNE ČELIKE — OBOJENE METALE — VIJKE, ČAVLE I OKOV
nabavit ćete najpovoljnije u našim specijaliziranim poslovnicama iz domaće proizvodnje i uvoza.

SRPANJ

1	**P**	Predrag
2	U	Višnja, Oton
3	S	Zorislav, Lav
4	**Č**	Borivoj, Berta
5	P	Domoslav
6	S	Davor, Domagoj ⊛
7	**N**	Vilko
8	P	Jelisava, Jalža, Elizabeta
9	U	Vjerica
10	S	Ljubica, Amalija, Veronika
11	Č	Dragomir
12	P	Mojslav, Mohor
13	S	Eugen
14	**N**	Dobriša ☾
15	P	Vladimir, Ruža, Henrik, Hinko
16	U	Borko, Karmela
17	S	Darka, Dunja, Aleksa
18	Č	Miroslav, Fridrih
19	P	Berislav, Vinko, Zlata
20	S	Ilija, Margareta ◓
21	**N**	Danko, Danica, Olga
22	P	Magdica
23	U	Lasta, Ratimir
24	S	Kristina
25	Č	Jakov, Valentina
26	P	Mirjana, Jana, Anka
27	**S**	Hrvatin, Domoslav
28	**N**	Ljubo, Viktor ☽
29	P	Mirka, Božidar, Marta
30	U	Stojko
31	S	Vatroslav, Ignacije

PITRALON

poslije brijanja je zadovoljstvo za svakog muškarca.

Proizvodi
N E V A   Z A G R E B

BILJEŠKE :

TERMOELEKTRANA JERTOVEC — KONJŠČINA

NUDI VEĆE KOLIČINE

Š L J A K E

O D L I Č N E K V A L I T E T E
U Z P O V O L J N E U V J E T E.

KOLOVOZ

1	Č	Nada, Radojka
2	P	Anđelka, Alfons, Bojan
3	S	Augustin, Veljko
4	**N**	Dragomil, Nedjeljko, Dinko
5	P	Snježana
6	U	Vlasta
7	S	Darko
8	Č	Milan, Dragan, Artur
9	P	Jablanko
10	S	Lovorko, Zvjezdana, Lovro
11	**N**	Zrnka, Suzanka
12	P	Jasna, Klara
13	U	Milivoj, Otilija
14	S	Dobromir, Alfred
15	Č	Draga, Maja
16	P	Jasmina, Rok, Joakim
17	S	Mirko, Slobodan
18	**N**	Jelka
19	P	Ljudevit
20	U	Krunomir, Stjepan
21	S	Smilja, Mirjana
22	Č	Mara
23	P	Zdenko, Sidonije, Filip
24	S	Bariša, Bartol
25	**N**	Ljerko, Ljudevit
26	P	Zorislav
27	U	Radašin
28	S	Gustav
29	Č	Janko, Krsto
30	P	Ruža
31	S	Ratko, Rajmund

ODOL

PASTA ZA ZUBE

Štiti i njeguje Vaše zube i daje im blistavu bjelinu. ODOL pasta za zube osvojila je svojom kvalitetom svjetsko tržište!

BILJEŠKE :

PARFUMERIJE

»JORGOVAN«

U ZAGREBU

VODE U IZBORU!

1	**N**	Branislav, Izabela
2	P	Bratoljub, Stjepan, Veljko
3	U	Rajka, Serafina ®
4	S	Ruža, Ida, Rozalija
5	Č	Godeslav, Draško
6	P	Zlatomir, Zaharija
7	S	Blaženko, Vladislava, Marko, Regina
8	**N**	Milica, Marica
9	P	Krešo
10	U	Jadranko ☾
11	S	Milko, Božidara, Teodora
12	Č	Maja, Mara, Marija
13	P	Ljubo
14	S	Višeslav
15	**N**	Tugomila
16	P	Ljudmila
17	U	Ranko, Grlica ●
18	S	Ratislav
19	Č	Vojislav
20	P	Dražena
21	S	Mutimir, Matko, Matej
22	**N**	Črnomir, Miroslava, Emerita
23	P	Dunja, Grozdana
24	U	Miljenka
25	S	Drago, Dragica, Miro, Aurelija
26	Č	Margareta ☽
27	P	Damir, Cvijeta, Kuzma, Damjan
28	S	Vjenceslav
29	**N**	Miško
30	P	Častimir, Jerko

NEVA

HIGIJENSKO KOZMETIČKI PROIZVODI

odlikuju se visokom kvalitetom i modernim recepturama. Naši proizvodi omogućuju Vam korištenje najmodernijih evropskih dostignuća.

BILJEŠKE:

HOTEL »BEOGRAD«

ZAGREB, PETRINJSKA ULICA BROJ 71

HOTEL: 300 m od Glavnog kolodvora, 53 sobe sa 94 ležaja, tekuća topla i hladna voda u svim sobama, komforne sobe s telefonom.

RESTAURACIJA — RITZ KABARET — GARAŽA.

1	U	Rastimir
2	S	Miroljub
3	Č	Čedomila, Terezija
4	P	Dragutin, Draga, Franjo
5	S	Živojin
6	**N**	Vjeroslava, Grozdana, Bruno
7	P	Orislav
8	U	Zvonimir, Demetrije, Šimun, Brigita
9	S	Branko
10	Č	Boris
11	P	Nježna
12	S	Velibor, Maksimilijan
13	**N**	Domoljub, Eduard, Koloman
14	P	Živko, Ljubidrag, Milovan
15	U	Terezija
16	S	Hrvojka, Jadviga, Hedviga
17	Č	Margareta, Rudolf
18	P	Luka
19	S	Gojislav, Petar
20	**N**	Ratka, Irena
21	P	Radojka, Uršula
22	U	Vlado, Zorislav
23	S	Žarko, Plamenko, Ignacije, Ivan
24	Č	Ljubomir, Rafael
25	P	Zlatislav, Krispin
26	S	Branimir, Bernard
27	**N**	Dobromil, Savka, Sabina
28	P	Siniša, Jasenka, Simon, Tadej
29	U	Darinko, Cvjetan
30	S	Mislav, Marcel, Alfons
31	Č	Srebrenka, Vukmir

NEVA EXTRAIT

Kolonjska voda i parfem modernog fantazijskog mirisa. Odlikuje se ugodnim i osvježujućim mirisom.

Proizvodi
NEVA ZAGREB

ELEKTRA ZABOK

VRŠI DISTRIBUCIJU

ELEKTRIČNE ENERGIJE

I IZVODI RADOVE DO 30 KW.

1	P	Svetislav, Trpimir ®
2	S	Strahinja, Duško
3	N	Jelenko, Goranka, Hubert
4	P	Dragan, Dragica, Živan, Karlo
5	U	Mirko, Mirna, Emerik
6	S	Lavomir, Leonard
7	Č	Zvjezdan, Borko, Zdenka
8	P	Bogomir ☾
9	S	Darko, Darinka, Teodor, Božidar
10	N	Mladen, Andrija
11	P	Radojko, Martin
12	U	Gojmir, Milutin, Davorin
13	S	Stanislav, Stanko
14	Č	Bogoljub, Nikola
15	P	Vojka, Albert, Leopold
16	S	Milan, Gertruda, Ivan, Edmund ●
17	N	Igor, Vlasta, Grgur
18	P	Dragoslav, Eugen
19	U	Jelisava, Dušanka, Elizabeta
20	S	Srećko, Feliks
21	Č	Zdravka, Dubravko
22	P	Davorka, Cecilija
23	S	Blagomir, Zorica, Klement, Lukrecija
24	N	Zlatko, Hrizogon ☽
25	P	Lovorka, Ksenija, Katarina, Kata
26	U	Radivoj, Radojka, Konrad
27	S	Vitomir, Vergilij
28	Č	Držislav, Danka,
29	P	Jugoslav
30	S	Andrija

ALGA

za masažu protiv reume i kostobolje proku- šano sredstvo s naročitim djelovanjem kod raznih vrsta bolova, koji nastaju uslijed is- crpljenosti i starosti.

Proizvodi
NEVA ZAGREB

BILJEŠKE:

»GRADSKI MAGAZIN«
ZAGREB, GAJEVA 9-a

VELIKI IZBOR PAMUČNE I SVILENE TKANINE, TRIKOTAŽA, MUŠKA I ŽEN- SKA KONFEKCIJA, OBUĆA — VRLO POVOLJNE CIJENE ZA GOTOVO I NA KREDIT

PROSINAC

1	**N**	Božena, Nenad, Natalija
2	P	Zlatka, Aurelija, Blanka
3	U	Miodrag, Mira, Franjo
4	S	Gorana, Barica
5	Č	Savko, Sava
6	P	Čedomil, Nikola
7	S	Ambrozij
8	**N**	Milojka, Mirna
9	P	Đurđica, Valerija
10	U	Dobrosava, Dobrila
11	S	Dalibor, Zorislav, Živana
12	Č	Radenko, Veljko
13	P	Rajka, Lucija
14	S	Dušanko, Spiridon
15	**N**	Vlastimir, Irenej, Kristina
16	P	Zorka, Danica, Adela, Albina
17	U	Slava, Živan, Lazar
18	S	Nevenka, Nada
19	Č	Tea, Vladimir
20	P	Slobodan, Ljubivoj
21	S	Tomislav, Smiljan, Toma
22	**N**	**Dan Narodne Armije,** Borislav
23	P	Gordana, Slavica, Viktorija
24	U	Čedoslav, Adam, Eva
25	S	Daromir, Božo, Eugenija
26	Č	Krunoslav, Stojko, Stjepan
27	P	Janko, Ivša, Ivan
28	S	Mladen, Zorka
29	**N**	Davorin, David, Trpimir
30	P	Željka, Javorka, Ruđer
31	U	Milica, Silvestar, Melanija, Gorana

Uvijek ćete biti svježi i lijepi ako upotrebljavate kozmetičke proizvode

NEVA
ZAGREB

BILJEŠKE:

»H A R M O N I J A«
PODUZEĆE ZA PROIZVODNJU MUZIČKIH INSTRUMENATA I PRIBOR
Z A G R EB — VLAŠKA ULICA 81-a

PROIZVODI:

SVE VRSTE HARMONIKA, GITARA, MANDOLINA I MANDOLA, TE ŽICE ZA SVE VRSTE MUZIČKIH INSTRUMENATA.

VLADO GLUHAK

Termoelektrana Jertovec

Potreba za izgradnjom termoelektrane Konjščina pojavila se još prije tri decenija kada je potrošnja električne energije na području Zagreba porasla toliko da stara elektrana, koja je izgrađena nekoliko decenija ranije, nije više mogla da zadovolji potrebe povećane potrošnje. Postavilo se već tada pitanje, da li proširivati postojeću elektranu ili graditi novu na samom izvoru energetskog goriva.

S obzirom na blizinu Zagreba, a isto tako i zbog zapošljavanja radne snage, pokazalo se da bi najpogodniji bio Zagorski basen, te je prevladavalo mišljenje da se nova termoelektrana podigne u Zagorju. Tako se već davno prije Drugog svjetskog rata nametala potreba za podizanje te elektrane. Ova je zamisao stalno odgađana uslijed spekulacija i mahinacija kapitalista, domaćih i inozemnih, koji su u tome vodili odlučujuću riječ.

Razdoblje obnove nakon oslobođenja, a zatim industrijalizacija i elektrifikacija zemlje, postavili su pitanje izvora električne energije u najoštrijoj formi. Elektrifikacija je uvjetovala industrijalizaciju, kao što su obje uvjetovale stvaranje materijalne osnove za daljnji snažniji razvitak proizvodnih snaga i daljnje jačanje materijalne baze socijalizma. U sklopu općih planova elektrifikacije prišlo se zato ponovno i razmatranju zamisli izgradnje termoelektrane u Zagorju. Pokraj energetskih giganata, kao što su Šoštanj, Kakanj i Kolubara, prišlo se već 1948. godine i izgradnji termoelektrane Konjščina s instaliranom snagom od 40 MW.

Izgradnja Termoelektrane Jertovec započela je u razdoblju intenzivne izgradnje velikih industrijskih objekata u našoj zemlji, a ujedno i pod najtežim uvjetima, kada su nas pritiskale posljedice ekonomske blokade.

Projekt za ovaj objekat, koji je neposredno iza oslobođenja bio prvi u NR Hrvatskoj, izradili su inženjeri i tehničari »Elektroprojekta« iz Zagreba. Kako je ovo bio prvi objekt te vrste, trebalo je mnogo truda i zalaganja od strane projektanata, kao i ostalih izvođača, koji su vršili izgradnju.

Pokraj svih teškoća, na koje se nailazilo tijekom same izgradnje, prva etapa od 14,8 MW puštena je u pogon 1954. godine, u vrijeme najveće nestašice električne energije na području sjeverozapadne Hrvatske. Nakon završetka prve etape, prišlo se izgradnji druge etape od 25 MW. Ova druga etapa izgradnje nije značajna samo s energetskog gledišta, već je osobito značajna i zbog toga, što je u njoj ugrađeno preko 70% opreme, koju je izradila domaća industrija. Sa zadovoljstvom može se konstatirati da nakon pet godina rada ovog objekta nije bilo ozbiljnijeg prigovora na rad postrojenja, tako da se kolektivima »Rade Končar«, »Jugoturbina«, »Tvornici parnih kotlova«, kao i građevinskom poduzeću »Zagorje«, koje je izvodilo građevne radove, te poduzeću »Braća Kavurić, koje je izvodilo montažu, može odati puno priznanje za podizanje ovog objekta.

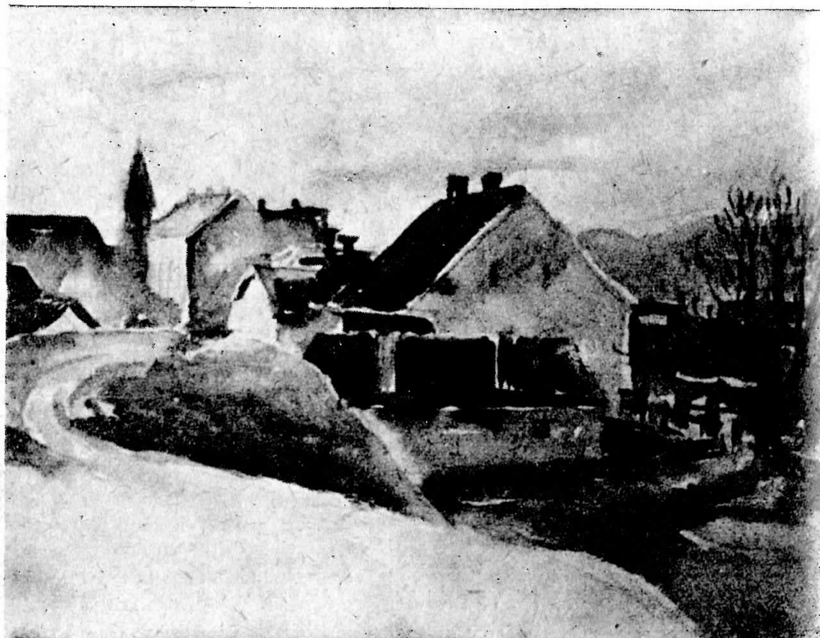
Termoelektrana Jertovec smještena je u središtu zagorskog ugljenog bazena, u zatvorenoj kotlini, koja sadrži bogate slojeve lignita. Tijekom gradnje ova je termoelektrana bila poznata pod imenom Konjščina, a tek u novije vrijeme kolektiv elektrane odabrao je ime Termoelektrana Jertovec, prema nazivu najbližeg sela. Svojom godišnjom proizvodnjom ova termoelektrana predstavlja danas jedan od najjačih objekata te vrste u NR Hrvatskoj, koji je odigrao značajnu ulogu osobito u doba svog puštanja u pogon, kada je proizvodnja Termoelektrane Jertovec znatno ublažila krizu, izazvanu pomanjkanjem električne energije i spriječila moguće gubitke u proširenoj industrijskoj proizvodnji. Nakon povezivanja sjeverozapadnog sa centralnim energetskim sistemom, izgradnjom dalekovoda Jajce—Zagreb, Jertovec je preuzeo važnu ulogu u tom širem sistemu. Koliki su napori uloženi u izgradnju te naše termoelektrane, mogu tek kao ilustracija da posluže podaci, da je u nju, u dvije faze izgradnje, ugrađeno oko 65.000 kubnih metara betona, 3.500 tona betonskog željeza, preko 3.800 kubnih metara drvene građe, dok je u početnoj fazi izgradnje iskopano 240.000 kubnih metara zemlje. Godišnje ova termoelektrana utroši oko 400.000 tona ugljena, što gotovo odgovara proizvodnji čitavog jednog rudnika.

Usporedo s izgradnjom Termoelektrane Jertovec u Konjščini, stvarao se i potreban kadar za popunu pogonske posade. Još tijekom izgradnje, Termoelektrana Jertovec postala je velika škola kadrova, koji su vršili projektiranje, izgradnju, montažu i nadzor i rješavali i savladavali niz tehničkih i drugih problema, stječući ovdje znanje i osamostaljavajući se u struci, tako da mnogi od tih graditelja predstavljaju danas vrsne stručnjake. Uz to od velikog broja ljudi, koji su radili na izgradnji termoelektrane, a koji nisu imali nikakvih kvalifikacija, osposobilo se niz sposobnih radnika, koji su putem stručnih i općeobrazovnih tečajeva postizali srednje i visoke kvalifikacije.

Uz ove napore na izdizanju kadra, organizacija Saveza komunista, kao i organi radničkog samoupravljanja i druge organizacije u kolektivu,

vodile su borbu i za izgradnju lika socijalističkog radnika, rušeći predrasude zaostalosti, ili navike što ih je usađivala prošlost. Danas je kolektiv Termoelektrane Jertovec zato u stanju da svlada ne samo stručne, nego i sve druge teškoće, koje bi iskrsle. Za postignute rezultate kolektiv Termoelektrane Jertovec odaje priznanje i kolektivu »Elektrane« Zagreb, koji je investirao ovaj objekt ulažući mnogo napora za njegovu izgradnju.

Termoelektrana Jertovec predstavlja danas moderno postrojenje, koje ima važnu ulogu u našem energetskom sistemu, a s obzirom na svoju lokaciju, ova termoelektrana odigrala je značajnu ulogu i u podizanju privrede Zagorja, koje je, podizanjem ovog i drugih industrijskih objekata, također krenulo putem svog bržeg razvitka. Samo eksploatacija ugljena za pogon Termoelektrane Jertovec i proizvodnja električne energije, uvjetovane jedna s drugom, imaju značajan utjecaj na brži privredni razvoj ovog kraja i njegov društveni napredak.

Pavle Vojković: Sa starogradskog bedema, akvarel, 1944.

Dr VLADIMIR BLAŠKOVIĆ

Turistički značaj zagorskih toplica

Hrvatsko zagorje je u mnogočemu osebujna prirodna oblast. Znanstveno i gospodarski to je veoma zanimljiva geografska regija. Povrh toga je Hrvatsko zagorje naročito privlačan turistički rajon. Pejzažna raskoš nabubrenog zagorskog reljefa, mnoštvo značajnih historijskih spomenika i obilje kulturno-umjetničkih vrednota (npr. Trakošćan, Veliki Tabor, Belec, Lepoglava, Purga, Stubica, Klanjec, Mihanovićev dol-Zelenjak, Kumrovec, Krapina s pradavnim staništem pračovjeka itd.) predstavljaju raznoliko bogatstvo izrazitih turističkih atraktivnosti. Zbog toga postoje u Zagorju široke mogućnosti intenzivnog razvitka aktivnog turizma, te je opravdano specifičan dvokotlinski zagorski prostor u sjevernoj Hrvatskoj tretirati kao poseban turistički rajon.

Među prirodnim osobitostima posebno istaknuto i gospodarski vrlo značajno mjesto zauzimaju brojne toplice, koje su bile dosad, a bit će sigurno i nadalje, još podulže vremena, ekonomska srž zagorskog turizma.

Mineralnih je vrela u Zagorju veoma mnogo i ona su uvjetovana geodinamičkim faktorima snažnih tektonskih procesa u dalekoj prošlosti geološkog razvitka toga kraja. Ta su mineralna vrela i hladna i topla, a među toplicama osobito se ističu (abecednim redom) Krapinske, Stubičke, Sutinske, Tuheljske i Varaždinske. Sve su to odavna već poznata i mnogo iskorišćivana topla vrela.

Posljednjih godina se broj tzv. stalnih lječilišnih gostiju, tj. gostiju s višednevnim boravkom i većim brojem noćenja (dakle, bez izletnika i prolaznih posjetilaca), godišnje kreće u tim toplicama prosječno oko 30.000. Prema informativnim podacima Turističkog saveza Hrvatske (pripremljenima u ožujku 1961. godine za potrebe stručne Komisije TSH za proučavanje turizma), samo u okviru tzv. lječilišnog turizma, dakle, manje više zatvorenog turističkog tipa usmjeravanog, uglavnom, putem zdravstvenih ustanova i organizacija, u glavnim zagorskim toplicama, bez Sutinskih, ostvaren je u godini 1960. slijedeći broj noćenja:

Toplice	Domaći	Inozemci	Ukupno
Krapinske	21.328	213	21.541
Stubičke	72.051	3.092	75.143
Tuheljske	16.777	167	16.944
Varaždinske	78.863	552	79.415
Sveukupno	189.019	4.024	193.043

Napomenemo li, da je gotovo u svim našim toplicama, pa tako i u zagorskima, zanemareno razvijanje paratermalnih turističkih oblika, kakvima se osobita pažnja posvećuje npr. u Francuskoj, zatim u Čehoslovačkoj i drugdje; dakle, da su naše toplice prvenstveno lječilišta zatvorenog tipa bez ostalih oblika tzv. čistog turizma, tada još jače iskače činjenica, da prirodne osobitosti zagorskih toplica turistički, a to znači ekonomski, nisu dovoljno iskorištene. Potvrdit će to posve kratka i jednostavna računica.

Ocijenimo li današnju brutto vrijednost jednoga noćenja (= 1 dan) u toplicama s realnim minimumom od Din 1.000.— (sporedno je, na kakav se način i u kome obliku realizira ta hiljadarka), znači, da je samo u četiri lječilišno-toplička zagorska mjesta u 1960. godini ostvaren brutto prihod od okruglo dvije stotine milijuna dinara, a da pritom nisu bili iskorišćeni paratermalni turistički oblici, s kojima bi brutto prihodi topličko-turističkih mjesta mogli biti barem udvostručeni. Zbog takvog turističkog i tolikog ekonomskog značaja zagorskih toplica neće biti suvišno barem o najznačajnijima i najpoznatijima istaći nekoliko osnovnih podataka.

U brežuljkastom sklopu jugoistočnih ogranaka Kostelskoga gorja jedne su od najstarijih zagorskih terma: *Krapinske toplice*. Imaju četiri veoma snažna izvora, što u 24 sata daju 60.000 hl vode, temperature 40—43°C (akratoterme). Udaljene su od željezničke stanice Veliko Trgovišće (na pruzi Zagreb-Varaždin-Čakovec) 12 km, a od Velike Vesi (na pruzi Zabok-Krapina-Rogatec-Celje) 7 km. Nadmorska im je visina 160 m. Krapinske toplice bile su poznate već u rimsko doba kao *Aquae Vivae*, a spominju se u mnogim spisima i kasnije u 16. i 18 stoljeću. Suvremeno uređenje ljekovitih izvora otpočelo je 1862. godine, kad je toplice od bivših vlasnika, dvanaest zagorskih vlastelina, preuzeo Jakov Badel. U međuratnom razdoblju toplice su bile vlasništvo dioničarskog društva.

Tačnih i vjerodostojnih podataka o predratnom kretanju broja gostiju i posjetilaca toplica nema, a cijeni se, da se taj broj kretao oko 2.000 godišnje. Danas je taj broj udvostručen. Osim zatvorenih, toplice imaju i dva moderna otvorena velika kupališna basena, te veći broj posebnih kabina s kadama za vodu, blatne kupke, prostorije za znojenje i ostale lječilišne uređaje. 1957. godine lječilišni su uređaji prošireni i modernizirani, te sadašnji ubikacioni kapacitet iznosi 340 kreveta (bez smještajnih kapaciteta u privatnoj kućno-ugostiteljskoj radinosti). U Krapinskim Toplicama uređeno je stalno (čitave godine otvoreno) sindikalno odmaralište rudara.

Stubičke toplice nalaze se u zagorskom prigorju medvedničke podgorine, na željezničkoj pruzi Zabok-Stubica Gornja; nadmorska im je visina 168 m. Imaju više toplih vrela, od kojih tri glavna i najjača daju dnevno oko 8.000 hl vode, temperature 44—64,3°C. To su indiferentne radioaktivne akroterme, s osobinama slabih zemno-alkalnih sulfatnih voda.

Stubička su topla vrela također bila poznata već u rimsko doba, te se kasnije, kao i krapinska, spominju u 16. i 18. stoljeću. 1779. godine spominje ih i autor prve štampane medicinske knjige o našim krajevima Ivan Lalangue u djelu „Ispiszavanye vrachtvenih vod horvatszkoga i szlavonszkoga orszaga, y od nachina nye usivati za potreboche lyudih". Stara lječilišna zgrada podignuta je 1800. godine i otada počinje snažni razvitak tog popularnog zagorskog lječilišta. 1914. godine počela je izgradnja otvorenih kupališnih basena, kojih danas ima četiri, među njima jedan veliki. U međuratnom razdoblju podignuti moderni ugostiteljski i lječilišni objekti, što je pridonijelo, da su se te toplice (uz povoljnu željezničku i autobusnu vezu sa Zagrebom) razvile u značajno lječilište i nedjeljno izletište. Stubičke toplice su do prvog svjetskog rata bile vlasništvo obitelji baruna Rauch.

Posljednje predratne godine (1940.) u Stubičkim Toplicama bilo je 1.270 gostiju (stalnih s višednevnim boravkom). Toplice raspolažu također sa zatvorenim basenom za plivanje, posebnim kabinama i kadama, te s ugostiteljsko-svratišnim kapacitetom od 250, a s dodatnim kapacitetima izvan lječilišnih objekata s ukupno 500 kreveta. Sadašnji prosječni godišnji broj lječilišnih gostiju (bez izletnika) kreće se oko 4-5.000.

Osim lječilišnog značaja Stubičke Toplice također su historijski važno mjesto. U području samih toplih vrela Gupčevi su »puntari« vodili odlučujuće borbe »za pravicu« potlačenih zagorskih kmetova 1573. godine.

Sutinske toplice u veoma su slikovitoj i vrlo kratkoj sutjesci potoka Mihovljan-Sutinsko kroz zapadni greben stjenovite Strugače, na južnoj strani Ivančice, na nadmorskoj visini 200 m, 9 km udaljeno od željezničke stanice Poznanovec (na pruzi Zagreb-Varaždin-Čakovec). Tzv. »bistro vrelo« u velikom basenu Sutinskih Toplica daje u jednom satu oko 300 hl vrlo radioaktivne vode, temperature 37,4°C. Prema mišljenju i analizi sveuč. prof. dr Frana Bubanovića, Sutinske toplice spadaju među najradioaktivnije termalne vode Jugoslavije (radioaktivna akratoterma).

Te su toplice bile poznate već u 14. stoljeću, a 1779. godine Lalangue (u citiranom već djelu) piše o njima: »Pod jednum visokum kamenitum gorum dve pećine velike izdubene jesu, vu koje teče črez raspuke

pečin topla voda rudna: izdubenja pako tulika jesu navlastito jedno, da dve tri peršone na jenkrat vu njem prilično se kupati moreju. Voda ona po potresu zemlje leto 1776. skoro vsu toplinu je pogubila, koja vezda po malom povraća se.« (Vidi i usporedi: Szabo, »Kroz Hrvatsko Zagorje«, str. 61., Zagreb, 1939.)

Sutinske toplice često su mijenjale vlasnike (Homszki, Passinski, Sermage, Ritter), a 1922. godine postale su vlasništvo dioničarskoga društva. Predratni je broj gostiju bio malen (1940. god. samo 46), a nakon rata porastao je neko vrijeme čak na 350-400 stalnih posjetilaca u razmjerno kratkoj sezoni (od druge polovice lipnja do kraja kolovoza). Lječilišni su uređaji zastarjeli i dotrajali (kupališna je zgrada građena 1852. godine) i trebalo bi ih obnoviti i modernizirati. Toplice su ranije raspolagale sa 35 solidno uređenih lječilišnih soba, s oko 100 ležaja. Današnji je kapacitet veoma smanjen, te nažalost odaje nebrigu za taj rekreativno vrlo dragocjen i prirodno atraktivan turistički objekt.

Tuheljske toplice, 8 km zapadno od Krapinskih, nalaze se u valovitom pejzažu južnih ogranaka Kostelskoga gorja na 160 m nadmorske visine. Udaljene su od željezničke stanice Veliko Trgovišće 10 km i 8 km od stanice Klanjec na novoj sutlanskoj pruzi. To je indiferentna hiperterma, temperature 32,5°C, s dnevnim kapacitetom oko 10.000 hl vode.

Tuheljske toplice također su stare i »najnarodskije« zagorske toplice. Narod ih zove još Smrdeče toplice i Bogečke toplice. Koliko tačnosti i društvene istine u tim nazivima! »Smrdeče« toplice zbog neugodna vonja sumporovodika, a »bogečke« su odraz teške životne stvarnosti. Zagorska »bokčija«, seoska sirotinja Zagorja, nemajući sredstava za liječenje u uređenim toplicama (npr. Krapinskim, Stubičkim i dr.), dolazila je u Tuhelj i liječila se kupanjem u slobodnu i neuređenu prostoru, u ljekovitoj vodi i toplome blatu tzv. »bogečkih toplica«, od kojih su se kasnije razvile djelomično uređene Tuheljske Toplice.

Lječilišna zgrada, stara oko 150-160 godina, bila je nekoć vlasništvo grofova Erdödy-Bakač, a kasnije Josipa Brigljevića, šurjaka autora hrvatske himne Antuna Mihanovića, koji je često boravio u tom dvorcu, te je i jedan dio njegova pjesničkog stvaralaštva vezan uz to mjesto. Nakon izgradnje asfaltirane »zagorske magistrale« Zagreb—Kumrovec dobile su Tuheljske Toplice odličnu saobraćajnu vezu i bitno važan preduvjet za intenzivan turistički razvoj (od asfaltne ceste udaljene su samo jedan kilometar).

U tim je toplicama naročito značajan ljekovit mulj (peloid), koji se u znatnim količinama izvozi (npr. u Krapinske Toplice, Zagreb, Sisak, Maribor i dr.). Tuheljske Toplice imaju 4 otvorena protočna basena (ukupne površine 770 m²) i dvije terase za sunčanje. Kapacitet je lječilišto oko 100 kreveta. Tuheljske Toplice imale su prije rata godišnje oko 6.000 pretežno prolaznih gostiju, a nakon rata taj se broj znatno povećao. Usporedo s povećanom frekvencijom gostiju, moderniziraju se i lječilišni uređaji.

Arheološke iskopine pokazuju, da je ljekovitu vodu *Varaždinskih toplica* koristilo već ilirsko pleme Jasi u 3. i 2. stoljeću prije naše ere, pa otuda i njihovo najstarije poznato ime *Aque Jasae*. To lječilište, smješteno na južnim padinama niske Topličke gore, u prostoru, gdje se u dolini Bednje isprepleću ogranci Kalničke i Topličke gore, naročito se razvilo u doba Rimljana. Nakon što su teško stradale od požara, veoma ih je raskošno obnovio car Konstantin Veliki, pa su tada prozvane *Aque Constantinianae*. Iz starih srednjovjekovnih dokumenata o tim toplicama razabiremo, da je to lječilište 1120. godine ban Aleksije darovao zagrebačkom Kaptolu i tako su Varaždinske Toplice postale crkveni feud.

U Varaždinskim Toplicama postoji velik broj toplih izvora, od kojih najjači daju i do 50 litara u sekundi. Sumporna voda tih toplica veoma je radioaktivna, temperature 58°C. Kao javno kaptolsko lječilište, Varaždinske toplice djelovale su već poodavno, a sigurno se zna, da je to bilo već 1550. godine. Današnje stare lječilišne zgrade podignute su 1846. i 1847. godine. Velik i novi, moderan četverokatni lječilišni hotel, tzv. Josipova kupelj, podignut je uoči prvog svjetskog rata, a uništen u toku narodnooslobodilačkog rata.

Varaždinske Toplice su ne samo odlična radioaktivna, alkalnozemna hiperterma, već i poznato izletište. Predratni prosječni godišnji broj stalnih lječilišnih gostiju (bez prolaznih, pretežno nedjeljnih izletnika) kretao se oko 15.000, među njima oko 500 iz inozemstva (iz Austrije, Čehoslovačke, Mađarske, Njemačke, Italije, Grčke). Usprkos još uvijek nedovoljnim smještajnim kapacitetima, poslijeratni broj stalnih gostiju, nastanjenih samo u lječilišnim domovima, kreće se prosječno oko 4.000 godišnje, dok je sveukupni broj gostiju, uključujući i prolazne izletnike, četiri do pet puta veći.

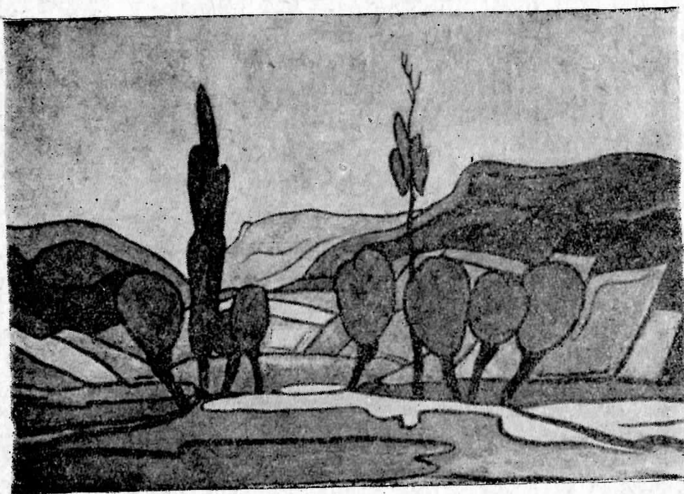
Predratni lječilišni kapaciteti Varaždinskih Toplica bili su: Josipova kupelj = 54 sobe, 16 kabina za sumporne, blatne i električne kupke; Konstantinova kupelj = 92 sobe 25 kabina s kadama za kupke; Nova kupelj = 64 sobe, 20 kabina; Ivanova kupelj = 12 soba, 8 kabina; Pučka kupelj = veliki zajednički basen, 22 kabine s kadama i 2 kabine za blatne kupke. *Današnji kapaciteti:* Dom I = 96 soba sa 196 kreveta, 25 kabina za vodu, 3 kabine za blato; Dom II = 64 sobe sa 96 kreveta i 46 pomoćnih ležaja, 16 kabina za vodu, 2 kabine za blato, te u depandansi još 13 soba sa 17 kreveta; Dom III = 14 soba sa 36 kreveta, 88 kabina za vodu; Pučka kupelj = 2 basena, 25 kabina za vodu, 2 kabine za blato. U upravnoj zgradi nalazi se još 10 soba sa 16 kreveta, 10 pomoćnih ležaja i 3 kabine za vodu. Varaždinske toplice su najfrekventiranije zagorsko lječilište; zbog toga i ovaj detaljniji prikaz njihovih smještajnih kapaciteta.

Ljekovitost zagorskih termalnih vrela i voda istraživali su zagrebački stručnjaci: prof. dr G. Janeček, prof. dr S. Miholić, prof. dr F. Bubanović, dr F. Brössler, mg. pharm. M. Melkus i drugi.

Osim zdravstvenog i općeg turističkog značaja, zagorske toplice (i tople vode) imaju i posebnu vrijednost za intenzivan razvoj povrtljarstva i cvjećarstva. Moderni toplici i staklenici u Stubičkim Toplicama, u kojima se već nekoliko godina s osobitim uspjehom uzgaja povrće za zagrebačko i ostalo tržište, najbolji su primjer mnogostrukih proizvodnih i ekonomskih mogućnosti takvih toplih vrela.

Pobrojanih i ukratko ovdje prikazanih pet najvećih, termalno najjačih, lječilišno najuređenijih i turistički najrazvijenijih zagorskih toplica nisu jedina topla vrela Hrvatskog zagorja. U Zagorju i njegovu Prigorju ima još nekoliko i toplih i hladnih mineralnih vrela, koja zasad još nemaju veće gospodarsko značenje. No, konkretni podaci o jednome dijelu evidentiranih gostiju samo za četiri lječilišta, s oko dvije stotine tisuća noćenja u jednoj godini, dovoljno upućuju na zaključak o povoljnoj perspektivi i o velikom značenju zagorskih toplica za turistički razvitak geografskog prostora Hrvatskog zagorja.

Uvjeta za razvitak turizma u Hrvatskom zagorju zaista ima vrlo mnogo i ta privredna grana, uz modernizaciju turističkih objekata, uz izgradnju i uređenje suvremenih saobraćajnica i uz solidnu organizaciju ugostiteljsko-turističkih poduzeća, trebala bi i morala postati stalno i jako vrelo prihoda za gusto naseljenu geografsku regiju Zagorja i njegovu ekonomski još nedovoljno ojačalu društvenu zajednicu. Zbog toga turizam, a to znači i zagorske toplice, ulaze najneposrednije u okvir opće društvene i veoma akutne gospodarske problematike Hrvatskog zagorja.

Gabrijel Horvat: Okolica Lepoglave, akvarel, 1961.

VILKO IVANUŠA

Pioniri klasnog radničkog pokreta u Varaždinu i okolici

Predaleko bi nas odvelo izlaganje o uzrocima i svim okolnostima nastanka klasnog radničkog pokreta u Varaždinu i okolici, čije prve tragove otkrivamo tek s bilješkom prvih novina »Pučki prijatelj« u Varaždinu, »poučnog i zabavnog časopisa za puk trojedne kraljevine«, koje je još 1867. godine pokrenuo profesor Bartol Francelj, podrijetlom Slovenac. One su zabilježile, naime, da je 2. svibnja 1875. bila u Graberju, u Varaždinu, održana opća radnička skupština varaždinskih radnika, na kojoj se kao glavni govornik pojavljuje Bečanin Drussany. Možda je on bio i naše gore list, kakav naš Družanić, ali o kojemu pobliže, nažalost, ne znamo ništa.

Krajem 1875. godine saznajemo iz istog lista za proces »zbog veleizdaje« u Mariboru protiv tamošnjeg profesora dr Tauschinskog i drugova, kojeg list označuje kao vođu nezadovoljnih radnika. On na procesu izjavljuje da njegova socijalna stranka broji mnogo članova osobito u Varaždinu. Pala je i osuda: profesor dr Tauschinski i neki Wante bili su osuđeni na 3, a neki Hochreiter na 2 mjeseca zatvora, dok su ostali bili proglašeni nevinima.

2. ožujka 1889. bilježi varaždinski tjednik »Hrvatska straža« godišnju skupštinu Radničkog društva u Varaždinu, koje ima 106 članova Predsjednik mu je Josip Krefl, a odbornici Kušec, Petroci, Huznjak, Puhly, Gregl, Valdec, Hercezi i Majer. To je također sve, nažalost, što znamo o tom radničkom društvu.

Formiranje radničkog pokreta u Varaždinu na izrazito klasnoj i socijalističkog osnovi prvi puta je vidljivo 19. travnja 1890. iz objavljenog »poziva braći radnicima na obću veliku radničku skupštinu«, u tadašnjem »Varaždinskom viestniku«, na kojoj će se govoriti o položaju radnika i proslavi Prvog maja kao međunarodnog radničkog blagdana. Ona je 20. travnja 1890. bila, pod predsjedanjem S. Kuntića, zaista i održana, pa je tom prilikom bila donesena rezolucija: 1.— za smanjenje radnog vremena, za povišenje plaća i za jednomjesečni otkaz; 2.— da

se obustavi rad po nedjeljama; 3.— da se slavi Prvi maj i 4.— da se osnuje obrtničko-radničko društvo za naobrazbu i međusobno pomaganje. U to vrijeme morao je, naravno, u tadašnjim razmjerima, klasni radnički pokret u Varaždinu prilično već ojačati, kada je »Varaždinski viestnik« od 3. svibnja 1890. prisiljen da objavi svoj uvodnik o radničkom pitanju u Varaždinu.

Iz pisanja »Varaždinskog viestnika« od 23. kolovoza 1890. vidimo da već postoji Prvi varaždinski obrtničko-radnički tamburaški zbor, koji obavješćuje da će sutradan osnovati Obrtničko-radničko društvo za naobrazbu i međusobno pomaganje u Varaždinu.

Aktivnost prvog varaždinskog obrtničko-radničkog tamburaškog zbora »Napred«, koji je isprva imao klasni i socijalistički karakter postepeno ga gubeći, zbog čega se s vremenom i raspao, vidi se također iz »Varaždinskog viestnika«, u kojem se za 2. veljače 1892. najavljuje koncert s plesnim vjenčićem, kao što se vidi i besprincipijelnost i oportunost rukovodstva tog društva, kojemu sa 10 svojih forinti pristupa kao podupirajući član također i presvijetli veliki župan Radoslav Rubido-Zichy, feudalac, madžaron i reakcionar. Ubrzo se zaplovilo, dakle, u malograđanske vode i iživljavalo se u priređivanju tamburaških koncerata i plesnih vjenčića, izletima preko Drave u Bradavčicu i u Biškupec, »u bašću g. Cepanca«.

Pok. Lavoslav Kovačić, kroničar klasnog radničkog pokreta u Varaždinu, u razdoblju od prije i poslije prvog svjetskog rata, u svojim zabilježenim uspomenama tvrdi da su radnici još 1860. godine osnovali svoj zajednički Fond za pomaganje bolesnih u Varaždinu, a 1879. godine i svoje Društvo za podupiranje bolesnih radnika. U tom slučaju te bi dvije radničke organizacije, posve humanitarnog značaja, bile prvi zametak kasnije radničke bolesničke blagajne, odnosno socijalnog osiguranja u Varaždinu, o čemu prvi zabilježeni trag nalazimo u pisanju »Varaždinskog viestnika« od 13. kolovoza 1892., gdje je o okružnim blagajnama među ostalim rečeno i ovo:

»Uslied ustrojenja ovih blagajna biti će radnik prinužden, da štedi, a mora svatko i najobjektivnije priznati, da radnici nerazmjerno troše.

Oni troše više, nego li bogataši.

Dohodci radnika su baš toliki, da može zadovoljiti svojim potrebštinama, što je preko toga nerazmjerni je trošak, koji stvara skrajnje siromaštvo.

To će odkloniti okružne blagajne. Ove će podjedno odvratiti radnike od programa social-demokrata, koji ih zavađa na stranputice radikalizma i anarhizma.

Sila mora se sili suprostaviti, te bi mogla za radničko pitanje koje mi simpatički pozdravljamo, pogubnom postati.«

U tom istom broju »Varaždinski viestnik« objavljuje i ovu bilješku:

»*Razpuštena skupština.* Njeki organizacioni odbor Hrvatske i Slavonije u Zagrebu upravio je poziv na ovdašnje krojačke obrtnike i pomoćnike u svrhu, da ovi iz svoje sredine izašalju pouzdanike krojačkom kongresu u Budimpeštu, koji će se 21. i 22. kolovoza tg. obdržavati i kojega je dnevni red ovaj: 1. Izvještaj o položaju radnika, radnica i malih obrtnika krojačkog obrta, a ujedno i izvještaj o stanju organizacionog pokreta, 2. Obrtna organizacija, 3. Strukovna štampa, 4. Radničko zaštitno zakonodavstvo, 5. Predlozi.

Uslied toga sazvaše njeki od ovdašnjih krojačkih obrtnika i pomoćnika skupštinu na dan 7. kolovoza t. g. kod A. Cmrečki-a u livadskoj ulici.

Buduć ta skupština ne bijaše prijavljena a niti program priobćen vlastima, to je ovogradsko poglavarstvo skupštinu razpustilo i gotovinu od 12. for. 90 novč., koja je kao putni trošak za izaslanike bila, zaplienilo.«

Kasnije iz pisanja istog lista saznajemo da je ta skupština 14. kolovoza 1892. zaista bila u kazališnoj restauraciji i održana s dnevnim redom: 1. Stanje radništva, 2. Štampa, 3. Korist i potreba udruživanja po radništvu, 4. Budimpeštanski kongres krojačke struke. Za izaslanika na taj kongres bio je izabran krojački radnik Đuro Janušić, nakon čijeg povratka iz Budimpešte je 1. listopada 1892. došlo opet do radničke skupštine u Varaždinu, pod predsjedanjem Petra Samobora, koji je tom prilikom govorio radnicima o ideji socijalizma, koja treba da prožme i sve naše radnike, a Đuro Janušić o svojim dojmovima s budimpeštanskog kongresa, kojemu su iz Hrvatske prisustvovala petorica delegata. Franjo Lehpamer govorio je o ulozi radničke štampe. Tom je prilikom bilo zaključeno da se slijedeća skupština krojačkih radnika u Varaždinu održi 9. listopada 1892. Do nje nije došlo. Bila je po vlastima zabranjena, jer je »zavladala kolera u državi«, ali je 16. listopada 1892. ipak bio dozvoljen koncert s plesnim vjenčićem Radničkom pjevačkom društvu »Vienac«, koje je uvijek stajalo postrance od klasnog radničkog pokreta u Varaždinu.

11. siječnja 1893. dolazi do osnutka Okružne blagajne za podporu bolestnika u Varaždinu. Tom prilikom je delegat radnika Franjo Lehpamer. Tada je u Varaždinu bilo 429 poslodavaca i 642 radnika, a u varaždinskom kotaru 126 poslodavaca i 34 radnika. To su bili, uglavnom, samo zanatski i industrijski radnici, dok poljoprivredni radnici nisu uopće bili osigurani, a željezničarski i rudarski radnici bili su izuzeti od općeg osiguranja.

»Varaždinski viestnik« prisiljen je tijekom 1894. godine zabilježiti tri radničke skupštine od 8. i 14. travnja, te od 1. svibnja. Na prvoj su pred 80 radnika govorili Lehpamer, Sokol, Kovačić, Kahofer i Samobor. Tada je bilo zaključeno da se osnuje radničko opće obrazovno društvo. Na drugoj su pred 100 radnika govorili Lehpamer, Rizner, Kovačić, Samobor i Kučenjak, o prvomajskoj proslavi, o sveopćem pravu glasa i o osamsatnom radnom vremenu. Varaždinskim proleterima stigli su pozdravi iz Zagreba, Beča i Celovca. Prvi maj bio je proslavljen kao međunarodni radnički blagdan.

18. kolovoza 1894. objavljuje Okružna blagajna u Varaždinu proglas, kojim najavljuje prisilan popis radnika i namještenika, koje mnogi poslodavci nisu prijavili socijalnom osiguranju.

Iz dosadašnjeg iznošenja vidi se, kada se po prilici počeo u Varaždinu razvijati klasni radnički pokret i koji su bili njegovi pioniri, od kojih davno nije više živ ni jedan. Posljednji među njima umro je Lavoslav Kovačić, koji nam je u svojim zapisima ukratko ocrtao likove pojedinaca, Kahofera, Kundića, Janušića i Lehpamera, a neke spomenuo samo usput, kao Samobora, Maršića i Šoštarića. Sama njihova imena govore nam, međutim, premalo o tim radničkim prvoborcima. Stoga ćemo pokušati da ukratko reproduciramo ovdje te podatke, iz kojih se veoma lako razabire da su njihov život, rad i borba bili mukotrpni.

Jedan od njih bio je tkalački radnik Kahofer, koji je u potrazi za kruhom i što većom izobrazbom obišao gotovo sva tkalačka središta Evrope. Isprva je bio slobodni mislilac i član slobodno-zidarske lože u Beču. Tamo je prišao klasnom radničkom pokretu i 1891. godine postao socijalistički kandidat za narodnog zastupnika u bečkom carevinskom vijeću. Pripadao je lijevom krilu i bio je beskompromisan u borbi protiv postojećeg društvenog poretka. Zbog toga je bio iz Austrije i Češke izagnan u svoj rodni grad Varaždin. Tkalački obrt je u međuvremenu zamijenila tekstilna industrija i posla nije bilo ovdje za nj. Na banskoj stolici u Hrvatskoj sjedio je silnik Khuen-Hedervary, a na stolici velikog župana u Varaždinu njegova kopija Rubido-Zichy· Živjeti se moralo, a Kahofer je kod vlasti bio ozloglašen. Bio je prisiljen da se preživljuje prodajom kruha ispred crkve, u čemu su ga često ometali tzv. sluge božje. Svoje stare dane završio je u gradskoj ubožnici, gdje je u početku zbog svog slobodoumlja imao također teških okapanja, ustrajno pohađajući sve radničke, osobito prvomajske priredbe. Umro je 1912. godine.

Uz Kahofera potrebno je spomenuti i Kundića koji je kao radnik proputovao Njemačku, Belgiju i Francusku. Kada se vratio u Varaždin, odmah je poradio na pridizanju klasne svijesti i organiziranju radnika, a kada je zbog Khuenovog naturivanja dvojezičnih natpisa došlo u narodu do nemira, Kundić je bio strpan u zatvor pod sumnjom da je i on jedan od podstrekača. Iz zatvora mu je uspjelo pobjeći i emigrirati, a ovdje je u odsutnosti bio osuđen na smrt. Svoj životni put završio je u Celovcu od tuberkuloze.

Jedan od radničkih prvoboraca u Varaždinu bio je i krojački radnik Đuro Janušić, otac Jurislava Janušića, nadarenog i slobodoumnog intelektualca, koji je umro veoma mlad i po kojemu je danas prozvana bivša Fabijanska ulica u Varaždinu. Aktivan u klasnom radničkom pokretu, Đuro Janušić bio je ujedno žrtva bojkota varaždinskih poslodavaca, koji ga zbog toga nisu htjeli zaposliti. Progonile su ga i vlasti. Bijedno je životario, pod stare dane lutao je naokolo upola slijep i također je završio svoj život u gradskoj ubožnici.

Markantna figura nekoliko decenija u klasnom radničkom pokretu u Varaždinu bio je i Fran Lehpamer, tipografski radnik, koji je neprekidno 35 godina proveo na radu u Platzerovoj tiskari u Varaždinu. Zajedno s Đurom Janušićem, Lavoslavom Kovačićem i drugima, Fran Lehpamer bio je jedan od osnivača Radničkog nabrazbenog društva »Sloboda« u Varaždinu· Sa svoje sedmero djece živio je teško i samo se tako može objasniti da je nekoliko godina fungirao kao odgovorni urednik raznih građanskih listova, koji su se tiskali u Platzerovoj tiskari. Za prvog svjetskog rata pala su mu na ratištu oba sina, što ga je duboko kosnulo. Nakon prvog svjetskog rata osnovao je u Varaždinu prvi i jedini radnički list »Bratstvo«, koji nije dugo mogao da izlazi. Zbog svojih visokih godina i potpune sljepoće uskoro se povukao iz klasnog radničkog pokreta i umro je, 81 godinu star, 16. prosinca 1936. gotovo upola zaboravljen.

Da bismo se mogli bolje uživjeti u tadašnje prilike kod nas, a time što bolje ocijeniti požrtvovnost i veličinu tih prvih pobornika klasnog radničkog pokreta i socijalističke misli kod nas, potrebno je da se podsjetimo na neke činjenice, na primjer, da je 1896. godine bilo u Hrvatskoj i Slavoniji 1,215.884 nepismenih. Hrvatska i Slavonija imale su 1910. godine 2,621.954 stanovnika i tada 1,005.888 nepismenih. Četri petine pučanstva živjelo je od poljoprivrede, na niskom stupnju opće obrazovanosti. Gospodarski razvitak bio je spor i kretao se u pravcu proletarizacije. Spor je bio i prijelaz iz stočarstva u ratarstvo, jer su država, veleposjednici i crkva imali zemljište u svojim rukama, dok su seljaci, uglavnom, bili bez njega. Žetveni prinos bio je malen, a prirod vinograda većinom se popio. Od obrta i industrije živjelo je 1890. godine u Hrvatskoj i Slavoniji samo 182.069 ljudi ili 8.31% od ukupnog broja stanovništva. Većina radnika bila je seljačkog podrijetla i nepismena, koja se uz najamni rad bavila i obradbom zemljišta. Radno vrijeme bilo je neograničeno, od zore do mraka, što nije važilo samo za nekvalificirane zanatske radnike, čiji je položaj ponekad u tom pogledu bio još i gori. Za njih je, na primjer, prvi breskvin cvijet u proljeće bio ujedno znak da im se radno vrijeme produljuje do kasno u noć.

Najniže nadnice u Hrvatskoj i Slavoniji bile su upravo u varaždinskoj županiji, koja je obuhvaćala gotovo čitavo Hrvatsko zagorje i ujedno je bila jedna od najnaseljenijih.

Varaždin je 1880. godine imao 10.731 stanovnika. Uza sve ostalo prijetila im je i germanizacija. Od 100 stanovnika bio im je 6.78% materinski jezik njemački, a 33·24% muških i 34.60% ženskih stanovnika govorilo je uz svoj materinski jezik također i njemački.

Sredinom 19. stoljeća Varaždin je provincijski, konzervativni i pogranični grad, sijelo feudalnih veleposjednika i imućnog građanstva, uz malograđansku sirotinju, koja se iživljavala u florijanskim i tijelovskim procesijama, u paradama varaždinskih strijelaca i sačmara, njihovim zabavnim i »stručnim« priredbama. Pokretati ovdje socijalističke ideje i raditi na organiziranju klasnog radničkog pokreta, štrajkova i prvomaj-

skih proslava, značilo je gotovo samoubilački podvig, do čega je ipak došlo, makar to razdoblje nije do sada ušlo u službenu povijest Varaždina.

Ipak 1888. godine dolazi i u Varaždinu do štrajkova za desetsatno radno vrijeme. 8. i 9. rujna 1894. prisustvuje prvoj socijalističkoj konferenciji u Zagrebu i Ljudevit Pasarić, delegat socijalističke grupe u Varaždinu. Na prvomajskoj skupštini 1895. godine u Varaždinu govore Lehpamer, Kovačić, Majer i Samobor o značenju Prvog maja, o osamsatnom radnom vremenu i o političkim pravima, zajedno s nekolicinom seljaka, koji su govorili — kako je izvijestio tadašnji lokalni tjednik — »o zločestom svojem položaju, o potežkočami, kojima se imadu boriti itd.« Ne izostaju ni progoni, čemu 1. svibnja 1897. piše »Varaždinski viestnik«, pod naslovom »Socijal-demokrati u Varaždinu«:

»Dne 25. t. mj. pošlo je ovogradskom redarstvu za rukom otkriti tajnu socijal-demokratsku družbu koja se je sastala bila u Marinkovićevoj krčmi, u dugoj ulici. Dočim je sazivač Otto Mayer sa još nekolicinom drugova pobjegao, uhapšeni su preostali, njih 9 na broju. Prigodom provedene kućne premetačine kod bravara Ljudevita Pasarića, turpijarskog pomoćnika Ottona Mayera i bravarskog pomoćnika Dragutina Maršića nađeno je mnogo kompromitirajućih spisa i proglasa revolucionarnog značaja. Uhapšenici: Mato Dabac, krojački pomoćnik, Stjepan Huzjak, postolarski pomoćnik, zatim bravarski pomoćnici: Josip Levatić, Valentin Lepen, Dragutin Maršić, Franjo Schilling, Viktor Tomada, Petar Tomašković i Ljudevit Pasarić, ovaj potonji bravarski obrtnik, predani su 26. travnja uz prijavu kr. državnom odvjetničtvu. Nakon okolnostnog priznanja pred istražnim sudcem g. pl. Dominićem pušteni su do razprave na slobodu. Detaile u interesu iztrage dalnje, ne možemo priobćiti.«

Bio je to, naravno, providan policijski trik zastrašivanja i prepada da ne dođe do proslave Prvog maja.

Početkom slijedeće godine susrećemo u istom lokalnom listu bilješku o održanoj glavnoj godišnjoj skupštini Prvog varaždinskog obrtničkog i radničkog tamburaškog zbora »Napred«, na kojoj je Fran Lehpamer podnio ostavku na predsjedničkom položaju, ali je svejedno uz Stjepana Krasovića i Ivana Vrhovca izabran u odbor. Novim predsjednikom izabran je Emil Trampuš, potpredsjednikom Sebastian Beleznay, tajnikom Josip Gado, blagajnikom August Beck, a poslovođom Stanislav Pendl.

Broj članova Okružne blagajne u Varaždinu sve više raste:

1898. godine ima 1.867 članova,

1900. godine ima 2.707 članova,

1901. godine ima 3.291 članova,

1902. godine ima 3.085 članova.

Na godišnjoj skupštini Prvog varaždinskog obrtničkog radničkog tamburaškog zbora »Napred« od 7. ožujka 1903. ušli su u njegovu upravu Ljudevit Pasarić kao predsjednik, Fran Lehpamer kao potpredsjednik, Škender Tomašec kao tajnik, Franjo Pilek kao blagajnik, Ivo Vrhovec kao poslovođa, Gustav Kreutz kao perovođa, Dragutin Došek kao njegov zamjenik, a Hubert Goger, Franjo Kanovnik, Josip Stern i Petar Šmid kao odbornici.

Na popreištu socijalističkog pokreta javlja se i Ivan Novak, maturant iz Međimurja, koji je iz gorućeg idealizma, uz Frana Lehpamera, izučio tipografski zanat, otišao u Budimpeštu, gdje je izdavao i slagao ilegalni socijalistički list »Crvena sloboda« i ilegalno ga slao u Hrvatsku.

23. svibnja 1903. bilježi »Varaždinski viestnik« štrajk 300 rudara u Ivancu zbog spora u pogledu isplate nadnica. Radnički pokret u samom Varaždinu je od 1900. godine dalje prilično utjecajan, jer je od 700 radnika u Varaždinu bilo preko 400 organiziranih.

Na prvomajskoj radničkoj skupštini i proslavi 1904. godine u Varaždinu predsjedava Fran Lehpamer, potpredsjednik joj je Đuro Janušić, perovođe su Đuro Kraljek i Ivan Novak, a govore su održali Eugen Demetrović iz Zagreba, te Ljudevit Pasarić, Ivan Novak i Mežnarić iz Varaždina.

1905. godina u Varaždinu započinje akcijom stolarskih radnika za 10-satnoradno vrijeme, a 24. rujna je na skupštini od 200 radnika osnovano Radničko naobrazbeno društvo »Sloboda«, kojom su prilikom govorili Vitomir Korać iz Zagreba, te iz Varaždina krojački radnik Lavoslav Kovačić i tipografski radnik Artur Jean. U upravu društva izabrani su bili Artur Jean, predsjednik; Ivan Košmerl, potpredsjednik; Antun Bakač, blagajnik; Lavoslav Kovačić, tajnik; Stjepan Martinić, knjižničar; Marko Žugec, njegov zamjenik; Jakob Lukač, Ivan Pintar, Milan Iskra, Ivan Trstenjak i Đuro Janušić, odbornici, a u nadzorni odbor Robert Grivec i Fridrik Keček. Društvo je imalo 78 redovnih članova, od čega 30 pjevača i 14 svirača. Nesreća je bila što je u početku na čelo toga društva izbio politički pustolov Artur Jean, ali koji se svojim postupcima zamalo sam raskrinkao.

Te iste godine, 5. studenog 1905. pala je u Varaždinu i prva radnička žrtva, 27-godišnji čizmarski radnik Ivan Ilčić, kojega je na ulici ubio frankovac Mijo Vuradin, razjaren što im je opozicija, pomognuta radnicima, tog prijepodneva omela političku skupštinu. Ubijenom radniku Ilčiću bio je priređen veličanstveni sprovod, kojemu je prisustvovalo preko 5.000 ljudi, a godinu dana kasnije svečano mu je bio na varaždinskom groblju podignut nadgrobni spomenik. Danas bivši Vidovski trg u Varaždinu nosi Ilčićevo ime.

Tek od osnutka Radničkog naobrazbenog društva »Sloboda« u Varaždinu, od 1905. godine dalje, može se govoriti o solidno formiranom klasnom radničkom pokretu u Varaždinu i njegovoj okolici, čije smo prve pionire nastojali zabilježiti ovom prilikom.

MATO BOŽIČEVIĆ

Krapinski kotar

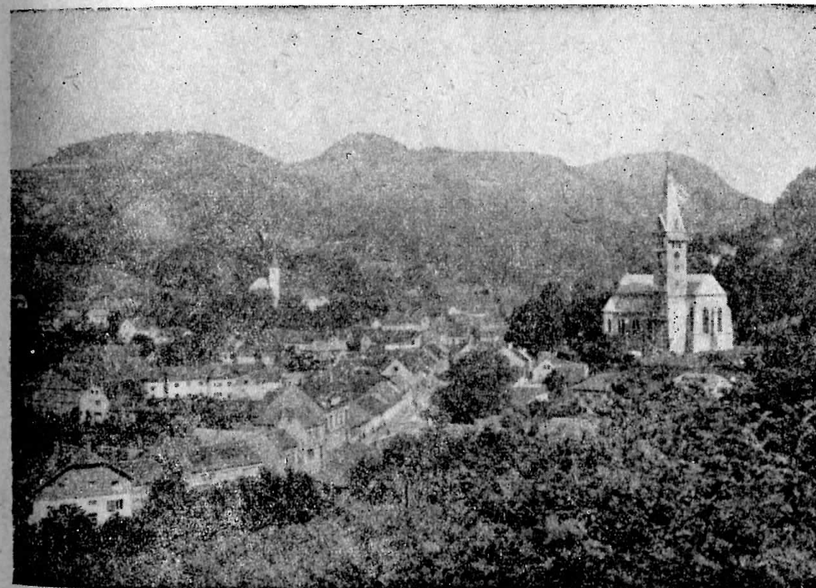
Krapinski kotar obuhvaća općine: Krapinu, Oroslavje, Zlatar, Konjščinu, Mariju Bistricu, Donju Stubicu, Zabok, Klanjec i Pregradu. Ove općine ili komune čine središnji dio Hrvatskog zagorja, u koje ulazi i općina Zaprešić, koja pripada zagrebačkom kotaru, te općine Ivanec, Lepoglava i Novi Marof, koje pripadaju varaždinskom kotaru. O geografski tačno određenom smještaju Hrvatskog zagorja bilo je u geografskim krugovima različitih mišljenja, pa i različitih rješenja. No, jedno od najboljih i najsretnijih postavio je *dr Vladimir Blašković*. Po njegovu mišljenju, *Hrvatsko zagorje* omeđeno je sa zapada rijekom Sutlom, sa sjevera Maceljskom i Ravnom gorom, te najvišim grebenom Topličke gore, s istoka Kalničkom gorom i s jugoistoka Zagrebačkom gorom, dok je s juga otvoreno prema rijeci Savi. Ovoj geografskoj regiji na sjeveru je *Podravsko prigorje* i Podravina, a na jugu *Posavsko prigorje* i Posavina. Kuna gora, Strahinjščica i Ivančica dijele zagorsku kotlinu u manji i veći dio. Sjeverni je manji i čini *vanjsko Zagorje,* s općinama Lepoglavom, Ivancem i Novim Marofom. Južni dio zaprema glavnu kotlinu i u njoj unutarnje Zagorje, a ovo je u administrativnom pogledu — krapinski kotar.

Njegov teren je lijepa i romantična kotlina valovitog oblika. Ona je prekrasna za lijepa sunčana dana, a posebno je lijepa i onda, kad na Zagorje padne magla. Kad se u takvim danima promatra Hrvatsko zagorje s Vinagore i njena, kako pjesnik Andrija Palmović kaže, »vitog, svježeg poglednika«, onda je taj pogled još ljepši. Pred sobom se tada gleda sliku »mora«, koje se pružilo preko čitavog Zagorja. Tu i tamo proviruju, kao otoci i otočići iz »morske pučine«, vrhunci brežuljaka i brda, a daleko na jugu, gdje se za bistra dana nazire silhueta Zagrebačke gore, vide se samo magloviti horizont, na kojemu kao da se nebo gubi u dubinama dalekih morskih valova. Dune li kakav vjetar, tada on pod sobom kotrlja guste magle kao valove pravog uzburkanog mora. Tu i tamo vide se tamnije mrlje i kako se nešto dimi iz tih mrlja. Pogleda li se malo bolje, tad se istom razabire, da su crne mrlje — krovovi zagorskih kućica i na njima dimnjaci, pa sve to izgleda kao

usidreni brodići, koji čekaju, da im dopuste ulaz u luku. Sve to obasiplje žarko sunce svojim zlatnim toplim zrakama.

U geološkom pogledu reljef zagorske kotline također je raznolik i interesantan. U njoj ima tragova iz razdoblja, kada je čitav ovaj kraj bio i vulkansko područje. O tome ima dokaza gotovo u svim zagorskim gorama. U tim, naime, gorama ima stijena, koje su nastale od vulkanske magme, koja je na površinu izbila uslijed raznih tektonskih poremećenja u tom kraju. Bilo je to, dakako, vrlo davno u geološkoj prošlosti Zemlje. Iz tog razloga potječu eruptivne stijene, kao što su andeziti, daciti, dijabazi, melafiri i slično kamenje, kakvog se može naći u gorama, koje okružuju ovu kotlinu. Kao daljnji dokaz vulkanske prošlosti su i brojna topla vrela na južnom i sjevernom rubu Hrvatskog zagorja (Stubičke i Varaždinske Toplice, Tuheljske ili Smrdeće, Krapinske i Sutinske Topice). Gore su inače pretežno građene iz mezozojskih dolomita i vapnenaca i ima u njima kamenoloma, pa i pećina, a tu i tamo i koji ponor. Na padinama gora ima šuma.

Klima je u pravoj zagorskoj kotlini umjereno kontinentalna i vrlo zdrava. Sjeverno vanjsko Zagorje je pod utjecajem stepsko-kontinen-

KRAPINA — Panorama

talne klime. Ta susjedna klimatska podvojenost djeluje i na formiranje vjetrova. Tako preko kamenoloma sutjeske O č u r e na gorovitom prijevoju V e t e r n i c i, između Strahinjčice i Ivančice, stalno »p u š u v e t r i« iz Podravine u ovu veću zagorsku kotlinu. Odatle vjerojatno i ime Veternici.

U hidrografskom pogledu vode ima dosta. Glavna zagorska rijeka je K r a p i n a. Izvire kod Podruta podno Ivančice. Dugačka je 75 kilometara. Teče glavnom zagorskom kotlinom i nedaleko Zaprešića utječe u Savu. Najvažniji njen pritok je K r a p i n č i c a, koja izvire ispod Maceljske gore i protječe kroz samo mjesto Krapinu. Granična rijeka prema NR Sloveniji je S u t l a. Izvire također u Maceljskoj gori. Nešto je dulja od rijeke Krapine (82 km). I ona je pritok rijeke Save. Na svom toku između Kumrovca i Klanjca stvara prekrasan klanac Z e l e n j a k. Ljepote toga klanca toliko su zanijele pjesnika A n t u n a M i h a n o v i ć a, da je u toj prekrasnoj dolini 1835. godine ispjevao hrvatsku himnu. Uz rijeku Sutlu od Savskog Marofa do Kumrovca, rodnog mjesta maršala Tita, izgrađena je 1956. godine željeznička pruga. Inače su u Krapinskom kotaru dvije željezničke pruge s raskršćem u Zaboku, a povezuju Zagreb, preko Krapine i Rogateca, sa

ZABOK — Pogled na središte

Slovenijom i od Zaboka, preko Novog Marofa, s Varaždinom. Od varaždinske pruge odvaja se kraći željeznički odvojak za Gornju Stubicu. Obje glavne zagorske pruge sagrađene su 1886. godine, ali relacija od Krapine do Rogateca sagrađena je istom 1930. god., a 13 km dugački odvojak prema Gornjoj Stubici izgrađen je 1927. godine. Pokraj željezničkih veza postoje i prilično dobre autobusne veze.

Krapinski kotar zaprema površinu od 1.291,45 km², na kojoj živi 174.900 stanovnika u 40.848 domaćinstava. Naseljenost je vrlo gusta. Ona u krapinskom kotaru iznosi 135,4, a u pregradskoj općini čak i 146,6 stanovnika na 1 km². Budući da je na cjelokupnom području FNR Jugoslavije relativna gustoća 72,4 ili NR Hrvatske 73,4 stanovnika na 1 km², onda je relativna gustoća Hrvatskog zagorja najveća u Jugoslaviji.

I historija Hrvatskog zagorja bogata je sadržajem. U njemu, a prema tome i u krapinskom kotaru, našlo se vrijednih spomenika iz vrlo davne prošlosti. Koncem prošlog stoljeća otkrio je poznati naš učenjak G o r j a n o v i ć - K r a m b e r g e r u Krapini ostatke pračovjeka iz davnog p a l e o l i t s k o g d o b a (kameno doba). Pronašao ih je u pećini pod Hušnjakovim brdom. To glasovito otkriće pobudilo je interes za Hrvatsko zagorje i u stranim naučnim krugovima. U prvoj polovici ovog stoljeća pronašao je slične ostatke i S t j e p a n V u k o v i ć u pećini Vindiji kod Voće na sjeveru Ivančice, u gornjem Zagorju. Ovi nalazi dokazuju, da je ovaj kraj bio naseljen i u vrlo davno prethistorijsko doba. I b r o n č a n o d o b a ostavilo je tragova, na koje se naišlo kod Miljane, u dolini rijeke Sutle, u Podrutama, u istočnim predjelima Ivančice i drugdje. Iz r i m s k i h v r e m e n a našlo se dosta različitih uspomena, osobito oko Krapine i Krapinskih Toplica.

Po dolasku Hrvata u ove krajeve, narod je nekoliko stoljeća živio slobodnim životom, da onda feudalizam ostavi tragove i u ovom kraju. Do znatnijih društvenih promjena došlo je u prvoj polovici XIII stoljeća iza provale Mongola. U Hrvatskoj je tada podignuto i obnovljeno oko 200 utvrđenih gradova. Mnogo takvih gradova sagrađeno je i po zagorskim bregovima i brežuljcima. Kad je nešto kasnije i turska najezda zaprijetila našoj domovini, mnogi su velikaši odabrali upravo Hrvatsko zagorje za svoje obitavalište, jer su ovdje bili mnogo sigurniji. Uz taj razvoj seljaci se pretvaraju u kmetove, kojima je život postojao sve teži, jer se Zagorje sve više naseljavalo. Bilo je doseljenika i iz Bosne, o čemu svjedoče i imena mnogih mjesta, kao Hum, Visoko, Ključ, Prozor, Bobovac, Zajezda i dr. Kmetovima je bilo najteže u XV i XVI stoljeću. S e l j a č k a b u n a 1573. godine bila je vrhunac tih patnja. Zagorski kmet diže se za čovječnost i pravicu dva stoljeća prije krvave francuske revolucije, kojoj je sličan cilj. Hrvatska je u to vrijeme postala vrlo mala. Pretvorila se u »ostatke ostataka«. I upravo Hrvatsko zagorje bilo je srž tih još neosvojenih predjela.

Kad je u XVII i XVIII stoljeću turska sila počela sve više slabiti, velikaši se spuštaju iz svojih gorskih tvrđava i starih gradina u nizine i u brojna mjesta na svojim posjedima. Tamo grade manje i veće dvorce i brojne kurije. Tako je čitavo Zagorje ubrzo imalo čitav niz bogatih plemićkih domova, koje opisuje u brojnim svojim djelima Ksaver Šandor Gjalski. Tako je to ostalo sve do 1848. godine, kad je kmetstvo ukinuto i kad je seljak postao vlasnik zemlje. I tu je dobivenu zemlju sada trebalo urediti. Trebalo je u nova gospodarstva uložiti prilično novčanih sredstava. Seljak se počeo zaduživati. Bogatiji pojedinci kupuju zemlju od siromašnih seljaka. Tako se uz stara vlastelinska dobra pojavljuju i novi veći posjedi. Zagorac ponovno u mnogo slučajeva ostaje bez svoje zemlje. I ono, što mu je ostalo, dijeli prigodom udaje i ženidbe svoje djece, pa mu i onako maleni posjed postaje sve rascjepkaniji. To je dovodilo i do brojnih parničenja zbog međa i raznih spekulacija. Siromaštvo postaje i opet glavno obilježje čitavog Hrvatskog zagorja. Narod to sve teže podnosi. Kad je k tome došla i fašistička okupacija, narodnooslobodilačka borba imala je živog odjeka i u Hrvatskom zagorju. U ožujku 1942. godine, u vinogradima iznad sela Brdovca, nedaleko ušća Sutle u Savu, došlo je do formiranja i prve partizanske zagorske jedinice. Iza toga u NOP-u vrlo aktivno sudjeluje i Hrvatsko zagorje — zavičaj Matije Gupca. Ono NOB-i daje i vođu u ličnosti Josipa Broza Tita. U mjesecu svibnju 1945. godine konačno je oslobođeno i Hrvatsko zagorje, koje iza toga započinje novo životno razdoblje.

Zagorski purani

U Hrvatskom zagorju narod se bavi pretežno poljoprivredom. Ona je, kako kaže Blašković, »svaštarsko naturalna«, jer je sitnoposjedničkog karaktera. I takvu sitnoposjedničku strukturu dosta je teško komasacijom preorijentirati u bolje stanje, s jedne strane zbog velike prenapučenosti, a s druge zbog kvalitetnih raznolikosti tla. Veleposjedničkih posjeda definitivno je nestalo zakonom o agrarnoj reformi (28. XI 1945.). Mnogi vlastelinski dvorci danas služe u prosvjetne, socijalne i industrijske svrhe. Na pretežno ravnijim terenima narod se bavi poljoprivredom i to najviše uzgojem kukuruza i krumpira. Pojačano je i korištenje umjetnih gnojiva, a i različitih kemijskih sredstava za uzgoj bilja, pa je s te strane bar donekle povećan porast poljoprivrednih proizvoda. Livadarstvo je prilično zaostalo. Zbog toga je i stočarstvo prilično zaostalo. Inače ima goveda, konja i svinja. Nešto je bolje razvijeno peradarstvo i to osobito u zlatarskoj i pregradskoj komuni. Od peradi na glasu su zagorski purani. Veća su sabirališta i peradi i jaja u Zlatar-Bistrici i Zaboku, a i u Desiniću. Po zagorskim brežuljcima uspijeva vinova loza, pa su »zagorske gorice« pune klijeti. Uz vinogradarstvo prilično je razvijeno i voćarstvo, napose u pregradskoj i klanječkoj općini. Ima i šumskih predjela, osobito u Ivančici, Maceljskoj gori, Strahinjčici, te na sjevernoj strani Zagrebačke gore. Najmanje je pošumljena pregradska i klanječka komuna. Šume su pretežno bukove, ali ima i hrastova i nešto crnogorice. U novije vrijeme sve je življa rudarska djelatnost. Zagorje je bogato ugljenom (Budinščina, Krapina, Golubovec, Konjščina, Poznanovec, Pregrada, Špičkovina, Zajezda i dr.). Ima vrlo bogatih lignitskih slojeva, a uz njih i slojeva mrkog ugljena. Kod Bedekovčine i Zaboka ima dosta i teško taljive gline, koja je omogućila keramičku industriju.

Uz rudarstvo sve se više razvija industrija. Ona je pojačana nakon puštanja u pogon vrlo moderne termoelektrane u Konjščini. Među najstariju zagorsku industriju spada industrija stakla u Straži kod Huma na Sutli, osnovana još 1830. godine, pa tvornica glinenih proizvoda »Zagorka« u Bedekovčini. Vrlo su aktivne i ciglane u Krapini, Zlataru i Bistrici. U novije vrijeme znatno je pojačana tekstilna industrija (Oroslavje, Krapina-Žutnica i Zabok). Još su poznata drvnoindustrijska poduzeća u Krapini i Donjoj Stubici, pa stara krapinska tvornica štapova i galanterijske drvene robe, tvornica kože u Poznanovcu itd. U ovoj industriji uposluje se i priličan broj stanovništva, što je također vrlo povoljno. Razne privredne grane daju po svom opsegu i posebne karakteristike pojedinim zagorskim komunama.

Prosvjetno-školske prilike još uvijek nisu najbolje. Danas kotar ima 110 osnovnih škola sa 24.608 učenika, 1 gimnaziju sa 275 učenika, 1 školu za srednji stručni kadar sa 262 učenika, 13 škola za kvalificirane radnike sa 918 učenika, 1 školu za ostali stručni kadar

sa 43 učenika, 2 specijalne škole sa 89 učenika. U svemu je, dakle, na području krapinskog kotara 128 različitih škola sa 26.195 učenika. Na taj broj dolazi 800 nastavnog osoblja. Otvoreno je pitanje: dosta skučen školski prostor i uopće moderniziranje nastave.

Pokraj škola djeluju na kulturno-prosvjetnom uzdizanju naroda i narodna sveučilišta, kojih ima na području kotara 11. Od tih sveučilišta, krapinsko ima pokretnu kinoaparaturu i epidiaskop, dok narodna sveučilišta u Zaboku i Mariji Bistrici imaju samo kinoprojektore. Ima 17 kinemotografa, 13 narodnih knjižnica, 7 narodnih knjižnica sa čitaonicama, 2 muzeja i 2 doma kulture. U 9 općinskih centara djeluju i kulturno-umjetnička društva.

*

Divno je Hrvatsko zagorje. Ono je, kaže naš pjesnik Gustav Krklec: »... pod svojom »slamnatom kapom« čuvalo i njegovalo u stoljetnim borbama za opstanak, duh slobodarstva i načelo »pravice«, te kroz vjekove ostalo poprištem ne samo političkih i socijalnih previranja, već i kulturnih težnji, napora i ostvarenja. Na tom malom području rodio se velik broj ljudi, koji su odigrali značajnu ulogu u povijesti našeg naroda od Gupca do Tita, od crnog mraka feudalizma do ovih naših dana svijetle socijalističke stvarnosti.«

Gabrijel Horvat: Motiv iz Zagorja, akvarel, 1961.

Mr. JOSIP ČABRIAN

O razvoju zdravstvene službe u Varaždinskim Toplicama

Vrlo malo podataka sačuvalo nam se o životu i zdravstvenim prilikama, koje su vladale u Varaždinskim Toplicama i na termalnim vrelima prije 18. stoljeća.

Propašću rimskoga carstva, u burno doba seobe naroda, propale su brojne rimske naseobine i gradovi, a među njima su srušena i popaljena i mnoga lijepo uređena kupališta, koja su tada postojala na mnogim našim termalnim i mineralnim vrelima. Početkom srednjega vijeka ostala su ta kupališta sasvim zanemarena i kako nam pokazuju istražni radovi na otkopu velikog kompleksa rimskog kupališta u Varaždinskim Toplicama, vidimo, da su zgrade, iza kako su izgorjele i gornji dijelovi urušili, bile sasvim napuštene, pa ih je termalna voda potpuno preplavila i protičući preko njih duže vrijeme taložila svoje soli i njima ispunila cijeli prostor, prekrivši ih preko 3,5 metara debelim slojem svoje taložene sedre.

Iako o Varaždinskim Toplicama nalazimo podataka već u ispravama od početka 12. stoljeća, kada su one došle u posjed Zagrebačkog kaptola, to ipak o kupalištu nemamo nikakvih vijesti sve do 1600. godine. Te godine odlučio je Kaptol graditi jednu novu kupališnu zgradu od kamena, jer je tada već mnogo naroda ovamo dolazilo na liječenje. Do gradnje tada nije došlo, jer Topličani na temelju njihovih privilegija nisu bili dužni graditi kupalište, već samo popravljati toplički kaštel, te u njega davati straže i dovoziti hranu i sredstva za obranu. Tako su se tek nakon duljeg pogađanja obavezali da poprave staro drveno i tada već ruševno kupalište, da u njemu pregrade šest odjela za velikaše, plemiće i puk, za muške i ženske, te da podignu drveni trijem, u kojem će biti smještene svlačionice. Iz ovoga vidimo, da je tada to kupalište bilo već staro, pa je sigurno, da je takvo kupalište davno već prije postojalo i da je tradicija o ljekovitosti vode uvijek bila živa i privlačila brojne bolesnike ovamo na liječenje, iako srednjevjekovna medicina nije nigdje preporučivala upotrebu termalnih kupki, a ni duh

tadašnjeg vremena kupalištima nije bio sklon. Tek u 16. stoljeću počinje se buditi interes za termalna kupališta. No i tadašnji razvoj bio je vrlo spor, dijelom zbog konzervativizma ondašnje skolastičke medicine, koja je još stajala pod jakim utjecajem Crkve i vrlo teško prihvaćala nove tekovine nauke, a dijelom i zbog mnogih ratnih pustošenja, koja su tada iscrpljivala Evropu.

Ipak iz nekoliko opisa i podataka, koji su nam se sačuvali, doznajemo nešto i o prilikama, koje su vladale u kupalištima u 17. i 18. stoljeću. Liječnika u njima tada nije bilo, pa su zdravstvenu službu obavljali razni ranarnici i barbiri, koji su svoj zanat izučili kod kojeg starijeg majstora i bavili se otvaranjem žila, puštanjem krvi, liječenjem rana, vađenjem zubi i kamenaca, te priređivanjem raznih domaćih lijekova. Takvi ranarnici i barbiri spominju se u arhivskim spisima Varaždinskih Toplica već od kraja 16. stoljeća.

Toplički barbiri bili su organizirani u barbirskom cehu, koji je uživao izvjesne privilegije u kupalištu. U Toplice dolazilo je godišnje više desetaka tisuća ljudi iz Ugarske, Štajerske, Vojne Krajine i drugih krajeva zemlje na kupanje, a i zbog tada obljubljenog i veoma proširenog običaja puštanja krvi (barbirenja ili šrepfanja). Ti su se ljudi tada smještali i prehranjivali po kućama kod topličkih seljaka, kod kojih su nabavljali potrebne živežne namirnice i vino. Uz to je svaki Topličanac imao pravo svoje goste, koje je primao na konak, sam »barbirati«, tj. pustiti im krv u kupalištu. Zato je gotovo svaka kuća imala i po kojega člana, učlanjenoga u barbirskom cehu, jer je to uz malo posjeda, koji ih je jedva prehranjivao, bio glavni prihod stanovnika Toplica. Iako se taj ceh barbira više puta spominje u ispravama od 17. do 19. stoljeća, to ipak nisu nađeni podaci, kada je on osnovan. Znamo, da je u Varaždinu postojao ceh barbira i kupaoničara već sredinom 16. stoljeća, pa je sigurno, da je i ovdje već krajem 16. stoljeća djelovao, jer je tu bilo više uvjeta za njegovo postojanje, radi zaštite barbirskih prava i čestih borbi i sporova, koje su oni imali s feudalnim vlasnikom Toplica, kojemu su morali plaćati i izvjesnu zakupninu za pravo obavljanja svoga posla. Osim te zakupnine plaćao je ceh topličkoj crkvi iznos od šest forinti godišnje. Taj je iznos do 1612. godine plaćala općina Topličkom ranarniku, čega ih Kaptol sada oslobađa, pa od tada plaćaju barbiri taj iznos crkvi. Ovdje spomenuti ranarnik imao je, uz ostalu liječničku praksu, dužnost da nadgleda kupalište i podučava barbire u načinu puštanja krvi i otvaranja žila.

U Varaždinskim Toplicama već se vrlo rano vodila briga o čistoći dovoda termalne vode, koja je tada doticala otvorenim kanalom u kupalište, pa nalazimo u jednoj pogodbi Kaptola sa Topličanima iz 1607. godine odredbu, kojom se pod prijetnjom globe od 12 forinti zabranjuje pranje rublja u kanalu, kojim dotiče voda u kupalište, kako bi se kupačima osigurala čista voda.

VARAŽDINSKE TOPLICE: Ulomak s Nymphea
Foto: Petar Čorković

Dobar glas o ljekovitosti ovoga vrela, koji su Toplice uživale već na početku 17. stoljeća, dok još nije bilo gotovo nikakvih mogućnosti za smještaj kupališnih gostiju, privlačio je ovamo na liječenje mnoge tadašnje visoke ličnosti, krajiške generale, biskupe i druge, usprkos turske opasnosti, koja je još gotovo do kraja tog stoljeća prijetila ovim krajevima, a pobudio je i pažnju tadašnjih rijetkih liječnika. Već godine 1709. izašla je u Gracu, iz pera tadašnjeg vrhovnog zemaljskog liječnika dr Johana Leopolda Payera, latinski štampana knjižica »Modium medicum sive regni Sclavoniae Thermarum in inclyto Varasdinensi comitatu .... descriptio«, u kojoj nam pisac, uz rezultate svojih analitičkih istraživanja termalne vode, daje i dobar pregled bolesti, koja se s uspjehom mogu liječiti u ovim Toplicama, kao i onih, kod kojih bi upotreba vrućih kupka bila ne samo beskorisna, već i pogibeljna. Nadalje daje upute za upotrebu vode, kao i o vladanju bolesnika u vrijeme liječenja, te određuje i dijetu, koje se moraju pridržavati.

Iako su Toplice pregradnjom kaštela u dvorac 1695. godine, te izgradnjom jednog hotela sa gostionicom 1756. godine, dobile mogućnost boljeg smještaja gostiju, a gradnjom novog kupališta 1779. godine i bolje uvjete za liječenje, to se osim većega priliva kupališnih gostiju, u samim kupalištima nije mnogo izmijenilo. U svojoj knjizi »Oryctographia Carniolica«, štampanoj 1778—1784. god. u 4 sveska u Leipzigu, opisuje nam rudarski liječnik iz Idrije dr. Hacquet i neke naše Toplice, te kaže, da su Varaždinske Toplice vrlo posjećene i uredne, te imaju i novu kupališnu zgradu, ali da se kod puštanja krvi u pučkom kupalištu isto tako postupa kao i u Krapinskim Toplicama. Iz tog opisa vidimo, da je kupalište u Krapinskim Toplicama moralo biti vrlo primitivno i zapušteno, te da kupališnih zgrada još onda nije bilo, a i nitko nije ništa plaćao za kupanje. Opisujući postupak kod puštanja krvi, kaže: »U zajedničkom bazenu nalazilo se mnoštvo ljudi, čija su gola tjelesa bila puna krastavih rogova, koji ovdje umjesto čašica služe za puštanje krvi, iz kojih se krv ispražnjivala u zajedničku kupku, tako da je kupka izgledala kao prava krvava kupelj.« On osuđuje vrlo jednostavnu, ali nečistu metodu i način, kako se vrši to »barbirenje«, naime, umjesto da pomoću plamena u čašici napravi vakuum, barbir ustima isiše zrak iz roga kroz jednu rupicu na vrhu, koju zatim zatvori listićem kože, pričvršćenim na vrhu roga, tako da rog ostane visjeti na tijelu, dok se ne napuni krvlju i otpadne.

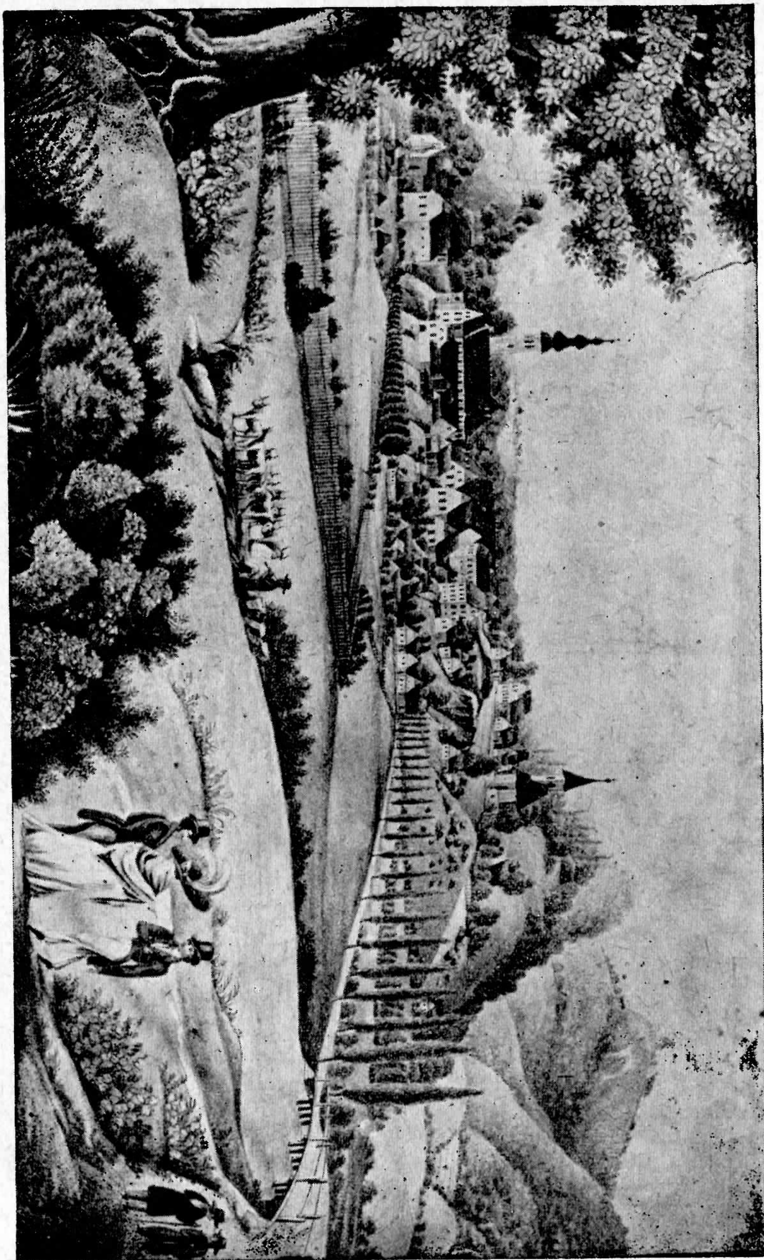
Barbiri su radili u Toplicama bez ikakve kontrole, pa kako su imali interes da svakom bolesniku čim više rogova apliciraju, to se događalo, da je više bolesnika umrlo zbog prevelikog gubitka krvi, ili od bolesti, zbog kojih bolesnici nisu smjeli ulaziti u vruću kupku.

Novo doba za naše Toplice nastupilo je dolaskom mladoga Luksemburžanina dr Ivana Krstitelja Lalangue-a, koji je bio učenik osnivača bečke medicinske škole i tadašnjeg tjelesnog liječnika carice Marije Terezije dr Van Swietena. Poslan od Marije Terezije u Varaždin, dr I. K. Lalangue je ovdje preuzeo dužnost županijskog fizika. Odmah po dolasku upoznao se i sa žalosnim prilikama, koje su vladale u našim kupalištima, te je odmah poduzeo mjere protiv zloporabe barbira, u interesu jadnih bolesnika, koji su često umjesto ozdravljenja, zbog nesavjesnih barbira, našli u kupalištu smrt. Uputio je u Varaždinske i Krapinske Toplice po jednog ispitanog kotarskog ranarnika, koji je morao kontrolirati rad barbira i njihovo djelovanje svesti na pravu mjeru. Kako ti ranarnici nisu imali u Toplicama dovoljnih prihoda, a vlasnici Toplica nisu htjeli pridonijeti ništa za osiguranje njihove službe, to nastojanja dr Lalanguea nisu odmah postigla željene rezultate, pa su barbiri i dalje ostali svemoćni gospodari u tim kupalištima, ali ne za dugo, jer je duh napretka pobijedio konzervativizam njihovih vlasnika.

1820. godine sklopio je providnik toplički Ivan Lovrenčić ugovor s varaždinskim liječnikom i »magistrom kirurgije« Adamom Beilom, koji se obvezao dolaziti u Toplice dva puta, a bude li potrebno i četiri puta tjedno, te ovdje držati liječenju vješta kirurga, providenog s potrebnim instrumentima i priručnom ljekarnom. Te godine počelo se s radovima na gradnji velikog kupališnog hotela, pa je tada već dolazilo u Toplice mnogo kupališnih gostiju iz cijele Austrougarske monarhije. Uz Beila dolazio je u Toplice i tadašnji županijski fizik dr Lueff, koji se bavio proučavanjem djelovanja topličke vode na organizam i u svojem opisu Toplica 1823—1824. godine dao korisne upute za liječenje uporabom termalne vode za kupanje, piće i klistire, tumačeći ujedno i njeno djelovanje kod liječenja raznih bolesti.

Uvođenjem stalne liječničke kontrole nad kupalištima i nad radom barbira, bili su barbiri teško pogođeni i prikraćeni u svojim privilegijama, pravima i prihodima, pa su pokretali razne akcije, i podnosili tužbe i molbe na županiju, pa i na sam carski dvor u Beču. Tako su 1821. godine poslali emisare u Mađarsku, Štajersku, Vojnu Krajinu i druge pokrajine sa zadatkom, da one ljude, koji namjeravaju doći na liječenje u Toplice, od toga odvrate, jer će ovdje uzaludno potrošiti svoj novac, a neće se izliječiti, budući da ih oni neće moći barbiriti. I kasnije su barbiri pokretali razne akcije, pa su još 1906. godine jednom zgodom zbog promjene cijena barbirenju tokom noći pobacali sve klupe iz parka u glavno vrelo.

Beila je naslijedio varaždinski začasni fizik dr Schaubauer, koji u svom godišnjem izvještaju Kaptolu zagrebačkom za 1828. godinu izrazuje radost, da su prestale tužbe na barbire zbog prekomjernog puštanja krvi, pa se nada, da će zloporabe barbira sve više prestajati. Tada se gradio vodovod pitke vode i uređivali su se parkovi, pa on izrazuje nadu, kada ti radovi budu izvršeni i kada Toplice budu imale stalnog, uvijek nazočnog liječnika, kao i ljekarnu, u kojoj će se pripremati potrebni lijekovi, tada će se Varaždinske Toplice moći da usporede s najglasovitijim sumpornim toplicama.

VARAŽDINSKE TOPLICE s istočne strane iz 1832. godine (po akvarelu Johana Breyera) Foto: Jakob Pavelić

Od svega toga bila je najpreča potreba da Toplice dobiju stalnog kupališnog liječnika. Kaptol je 4. II 1838. raspisao prvi natječaj za popunjenje tog mjesta. Između više kandidata izabran je za prvog kupališnog liječnika dr Josip Kalasancije Schlosser, koji je ostao u Toplicama sve do 1845. godine. On je mnogo učinio na uređenju Varaždinskih Toplica i usavršavanju zdravstvene službe, te je i pisao o njima u mnogim stranim i domaćim časopisima, učinivši ih tako poznatim i u stranom svijetu. Izdao je brošuru, u kojoj tumači djelovanje vode na pojedine dijelove organizma, a kojoj je pridodao i mnoge povijesti bolesti ovdje izliječenih bolesnika. Schlosser se isticao kao javni i naučni radnik, te se osim liječničkog rada bavio i botanikom, te bio osnivač Hrvatskog planinarskog društva. 1864. godine postao je vrhovni zemaljski liječnik, a od utemeljenja Jugoslavenske akademije bio je njen pravi član. Za vrijeme njegovog službovanja uređeni su hladionici za hlađenje termalne vode i s tim u vezi pregrađena kupališta, tako da je od tada svaki bolesnik imao svoju posebnu kabinu sa čistom vodom, kojoj je mogao regulirati temperaturu prema propisu.

Od njegovih nasljednika isticao se dr Aleksije Rakovac, koji je nastavio njegov rad i napisao o Toplicama lijepu knjigu na njemačkom jeziku, koja je izdana 1863. godine. U njegovo vrijeme otvorena je u Toplicama 1860. godine i javna ljekarna. Njegovog nasljednika dr Adolfa Fodora naslijedio je dr Andrija Longhino, koji je ovdje službovao od 1885. do 1905. godine, te je mnogo učinio da su naše Toplice postale poznate i daleko izvan granica tadašnje Austrougarske monarhije. On je mnogo učinio i na podizanju društvenog i kulturnog života. Iza 6 godina službovanja dr Ivana Matkovića, postao je 1912. godine kupališnim liječnikom dr Josip Lochert, koji je mnogo truda uložio da Toplice dobiju suvremenije i modernije uređenje i tako dostignu ostala velika kupališta u srednjoj Evropi. Dr J. Lochert uveo je i mnoge suvremene fizikalne i elektro-terapijske metode liječenja u lječilištu. Njegovom incijativom vršeni su eksperimenti i istraživanja na proširenju indikacija za liječenje bolesti, koje se do onda nisu ovdje liječile. Njegovo djelovanje prekinula je Hitlerova agresija na našu zemlju. Ratne operacije, koje su se vršile i na području Toplica, dok su lječilišni domovi bili pretvoreni u vojne logore njemačkih i ustaških jedinica, odakle su one terorizirale čitavu okolicu, zatim nesigurnost na putevima, prekinule su potpuno rad lječilišta, pa dr Lochert nije više dolazio u Toplice sve do Oslobođenja, koje mu je ulilo nove nade u procvat ovog lječilišta. On je bio izabran za člana prvog Narodnog odbora grada Zagreba, ali je kratko vrijeme iza toga umro.

Sve toplice nisu se jednako razvijale, pa su Varaždinske Toplice već u drugoj polovini 18. stoljeća počele sa svojom izgradnjom i došle na glas, a nešto iza njih Stubičke, pa Krapinske, Daruvarske, Topusko i druge, dok su neke tek u posljednje vrijeme započele svoj razvitak.

Jedan rođak mi je pripovijedao, kako je u društvu nekog znanca prije svojih šezdesetak godina prolazio kroz Tuheljske Toplice, gdje se tada uz Pukljakov mlin nalazila samo jedna drvena baraka na vrelu, koja je služila za kupalište, pa i zaželivši da se okupaju, zatražili su od Pukljaka da im priredi kupelj. Pukljak je na to pozvao svog slugu, naloživši mu: »Joža, zemi biča, rastiraj kače, kaj se gospoda buju kupala!« Slične prilike vladale su i na nekim drugim vrelima.

Za vrijeme Narodno-osobodilačkog rata gotovo sve su naše toplice potpuno opustjele. I Varaždinske Toplice su 1943. godine izgubile svoj najljepši hotel s kupalištem, u kojem su se smjestile njemačke trupe, pa je prilikom uništenja toga garnizona izgorio hotel. Jednako tako bili su potpuno onesposobljeni i ostali lječilišni domovi i kupališta, pa je po Oslobođenju trebalo odmah pristupiti njihovom popravku i uređenju. Potrebe su bile velike, jer je iza rata mnogo bolesnika, ranjenika, invalida i žrtava fašističkog terora jedva čekalo na potrebno liječenje i smještaj u lječilištu. Zato su i radovi brzo napredovali.

Nove prilike, koje su iza Narodne revolucije nastale u zemlji, postavile su i posve nove zadatke našim lječilištima. Velik broj invalida trebalo je osposobiti i vratiti u normalni život. Proširenje socijalnog osiguranja imalo je za posljedicu potrebu sve većeg bolničkog prostora. Varaždinske Toplice, koje su raspolagale s velikim brojem ležaja, bile su uređene za rad samo za vrijeme ljetnih mjeseci, koliko su trajale kupališne sezone, pa nisu u punoj mjeri mogle iskorištavati svoje kapacitete. To je dalo poticaj, da se u Toplicama osnuju stalne bolnice ili bolnički odjeli, te rehabilitacioni centri. U tu svrhu moralo se pristupiti adaptaciji domova i kupališta, te popunjavanju visokokvalificiranog i srednjeg stručnog kadra. Trebalo je urediti ambulante i laboratorije i tako postepeno organizirati liječenje na temelju medicinskih naučnih metoda, koristeći tu uz balneo-klimatske i sve druge faktore suvremene medicinske nauke. U tom pogledu su naša kupališna lječilišta pokročila velikim korakom naprijed, napuštajući stare metode liječenja, koje su se osnivale isključivo na empiriji i liječenju desetaka bolesti, uglavnom, termalnom vodom.

Danas raspolažu Varaždinske Toplice u svojim domovima sa 480 kreveta, dvije ambulante, sa sedam liječnika, kliničkim biokemijskim laboratorijem, pod vodstvom specijaliziranog farmaceuta, dobro uređenom ljekarnom, te potrebnim brojem fizioterapeuta, medicinskih sestara, laboranata i bolničara. Priređeni su projekti za daljnje proširenje bolničkog odjela s još dvijesto kreveta i tome potrebnih uređaja, kupališta, otvorenog basena, uređaja za rehabilitaciju, te radionica za osposobljavanje invalida. U sobama domova uvedena je tekuća voda i centralno grijanje. Osim toga izrađeni su projekti za potrebe kupališnog turizma, predviđajući izgradnju modernog hotela sa 120 ležaja, te velikog olimpijskog basena. Izrađen je i urbanistički plan, kojim će

biti regulirana buduća izgradnja mjesta. Ujedno se predviđa i izgradnja suvremenih modernih puteva, kojima će ovo poznato i staro lječilište, koje leži u jednom od najslikovitih krajeva Hrvatskog zagorja, postati lako pristupačno mnogim bolesnicima, a i turistima, koje će privlačiti ljekovita voda, zanimljivi i dobro uščuvani ostaci tog nekada lijepo uređenog rimskog kupališta, kao i njegova bogata kulturnohistorijska baština, koja se čuva u muzeju Varaždinskih Toplica.

RADOSLAV TERSTENJAK: Portret (sadra)

TOMISLAV STUNIĆ

Tako je bilo u Gupčevom kraju

POVIJESNE CRTICE IZ PROŠLOSTI DONJE STUBICE I OKOLICE

Prošlost treba cijeniti. Tko je cijeni, može graditi sretniju budućnost. Osvrtanjem na prošlost ne bježimo od današnjice, već želimo da na primjerima prošlosti učimo i tražimo poticaj i primjer za nova stvaranja, za nesebičan rad u korist našu i naših pokoljenja.

U nizu burnih događaja i nepogoda od XII stoljeća do danas, dakle, unatrag osam stotina godina, Stubica se razvijala vrlo sporo. Ljudi, oslabljeni borbama i teškim životom pod vlastelom, u mnogobrojnim obiteljima, teško su, ali ustrajno podizali ovo mjesto. Listamo li stare zapise, naići ćemo i u ovom malom mjestu na niz zanimljivih podataka.

Ovaj napis pisan je bez većih pretenzija, osim onih da se barem u ovako skromnom obliku otrgnu od zaborava neki značajniji događaji, koji su inače zavrijedili da se o njima piše opširnije i studioznije.

OTKUDA NAZIV STUBICA?

Listajući stare zapise i oskudne latinske prijevode, osvjetljavamo postanak imena ovoga mjesta. Većina zapisa kreće se oko 1200. godine. Tu nalazimo na ime Tiba, što je kratica za ime Tibor, ili punijeg oblika Stibor-Stib. Iz toga vremena se spominje i naselje Tibinci, ali je ono kasnije nepoznato. Smatra se da je ime Stubica vezano uz ime Stibor-Stubor-Stubica. Druga verzija govori o stubama, koje su vodile na stari grad (kasnije Tahijev), pa se naselje podno stuba nazvalo Stubica, a postoji i treća verzija, koja govori o mnogim stupicama (zamkama) postavljenima u nekadašnjim šumama prema današnjoj Podgori, pa se odatle izvodi zaključak da je po tome nastalo ime Stubica,

ali to je najmanje vjerojatno. (Stari ljudi se još sjećaju šumaraka na prostoru Donje Podgore.)

Okolna naselja imaju nešto određeniji postanak: Jakšinac po vlastelinu Jakši, Hižakovac po Isaku, Krušljevo selo po Korusima itd.

Zanimljivo je ime jednog naselja, Karivaroš, za koje se smatra da je nastalo doseljavanjem bjegunaca iz Bosne u doba turskih nasilja ili otcjepljenjem neke grupe Turaka za nadiranja prema Beču.

GDJE SU KOSTI GUPČEVIH PUNTARA?

Poznata je činjenica, da su mrtve nekad zakapali oko kapelica i crkava. Takvo je stanje bilo i u Stubici, gdje se oko nekadašnje drvene kapelice u centru naselja nalazilo groblje. Na današnjem trgu Matije Gupca nađene su ljudske kosti za kopanja temelja novih zgrada. Još 1860. godine našlo se čak i cijelih kostura. Dakako, »uglednici« su se zakapali u crkvi i to u podzemlju ispod glavne lađe. U ovo podzemlje ulazili su neki ljudi još prije petnaestak godina, ali danas je ulaz zazidan.

Na ovom području postoje još dva zanimljiva groblja. Jedno je staro, zaboravljeno, na prostoru Šumarije i »Elektroservisa«, gdje je prije koju godinu pronađeno više ostataka kostiju, starog novca i nekih pločica. Drugo groblje nalazi se na brijegu Kapelščak, na mjestu gdje je, prema predaji, završila bitka puntara s vojskom vlastelina, pa odatle i pomisao da se radi o groblju potučenih seljaka. Danas se tamo može i na površini zemlje naići na ljudske kosti. God. 1958. ovdje su vršena stručna iskapanja stručnjaka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (druga Čečuka). Zanimljivo je da je već tada utvrđeno, da se nedvojbeno radi o masovnim grobovima, pa se drži da su to kosti puntara. Za ovakvo mišljenje govori i činjenica, da se na obližnjem brežuljku Kamenjak nalazi predjel zvan »Galževnjak«, što možda potječe od gubilišta zagorskih ustanika-puntara. Prilikom iskapanja pronađena je dvadeset i jedna lubanja starijeg porijekla, te nešto metalnih pločica.

VELIKI POŽAR UNIŠTIO JE STUBICU 1834. GODINE

Sigurno mnogom prolazniku centrom Stubice zapne oko o velike brojke, ispisane na tornju crkve — 1834. god. To je znamen teške tragedije ovoga mjesta, jer je na sam katolički Badnjak navedene godine teška stihija požara uništila gotovo čitavo tadašnje naselje Stubicu. Te su godine ljudi u velikim skupinama išli na tzv. polnoćku, a mrak su razgonili zapaljenim lučima. Puhao je vjetar i jedna iskra pala je na kotac pokriven slamom. Pomamni vjetar raznesao je vatru po okolnim kućama, tada dobrim dijelom pokrivenim slamom. Zapadni vjetar odnesao je vatru sve do crkve, koja je također planula. Krov crkve

se tada srušio, a zvona su se rastalila, pa su ostale gole stijene kuća i crkve. Opis ovog požara donio je Ljudevit Gaj u 1. broju svojih »Narodnih novina«.

STUBIČKA ŠKOLA I UČITELJI

1961. godine preseljeni su razredi ovdašnje osnovne škole iz stare u novu suvremenu zgradu. Time je stara škola završila svoje »službovanje« prosvjeti nakon sedamdeset i pet godina.

Međutim, prve zabilješke, koje govore o poučavanju djece, postoje od tadašnjih svećenika, jer su oni tada bili gotovo jedini pismeni ljudi na selu. Dakako, pouke su se svodile na čitanje, pisanje i moralnovjerske pouke. Od 1847. do 1888. godine prva škola bila je smještena u neuglednoj kućici, koja se nalazi u kutu iza bivše općinske zgrade, danas zdravstvene ambulante. Zemljište za ovu malu zgradu otkupljeno je od grofa Oršića, a za gradnju je korišteno kamenje razvaljenog Tahijevog dvorca. Prvi učitelj—svjetovnjak bio je neki Planko. On je za vrijeme gradnje ove zgrade poučavao djecu u svom stanu. Bio je istovremeno bilježnik i učitelj, a kasnije se posvetio samo »učiteljevanju«. Iza njega redali su se mnogi, dok ne nasta spor iza odlaska učitelja Franje Matijaka. Zvanje učitelja bilo je u to vrijeme usko povezano s orguljašenjem u župnoj crkvi, kao neki »izvanškolski rad«. O tom sporu našao sam zanimljivu raspravu, koja je uzbunila duhove u Stubici. Naime, novi učitelj nije pjevao tako »visoko« kao raniji (vjerojatno je onaj bio tenor), pa se to pučanima nije svidjelo. Smetao im je bariton, jer su bili navikli na tenor. Da bi riješili spor, odnekud su doveli novog čovjeka, navodno učitelja, koji je pjevao i svirao po njihovoj želji, a na kraju mise i jedan marš! Dakle: tenor, bariton i sl. bila su mjerila dobre pedagogije tadašnjeg doba.

Za obnovu zgrade osnovne škole donijelo je odluku općinsko vijeće. Ali kada je već bio nabavljen materijal i počela gradnja, došao je novi problem — gradnja zgrade suda, koja se započela istovremeno, a kojoj je uzmanjkalo cigle. Razumljivo: posudit će se od škole, jer je sud ipak — važniji! Upornošću nekih odbornika kasnije je materijal vraćen školi i ona je predana na upotrebu 1887. god. Tada su bile dvije učionice i dva stana, kasnije tri učionice i jedan stan, a sadašnja nova zgrada škole ima deset učionica, najsuvremeniju dvoranu za tjelesni odgoj i niz kabineta i pomoćnih prostorija. Teško zadovoljava potrebe dvokratne nastave osamnaest odjeljenja.

»MALE ZALIHE« ŽUPNIKA VLASTELINA

12 rali vinograda, 45 rali sjenokoša, 60 rali oranica, 23 rali šuma, 3 staje sa 30 krava, 3 konja, 50 komada svinja; to su bile skromne zalihe župnog dvora 1885. godine.

Sve to silno gospodarstvo dvorilo je i pazilo niz ljudi: špan, kočijaš, dva biruša, dva kravara, dva svinjara, dvije djevojke i četiri lugara. Zaista naporna briga za jednog dušobrižnika tadašnjeg vremena. A to su autentični podaci iz anala stubičkog župnog dvora.

Nije stoga čudo da se jedan od tih župnika tuži na teškoće, koje ima u vrijeme kada se u župnom dvoru nađe za stolom velik broj gostiju, a obavezno svakoga dana po jedan, pa, eto »... za njih izgubi i po pet sati vremena gosteći ih, jer gozbe obavezno traju od 13 do 18 sati.« I tada još napominje: »... a družina kroz to vrijeme planduje ne radeći ništa!«

ELEKTRIČNA STRUJA U STUBICI

Prva električna žarulja tadašnjeg Banskog električnog poduzeća iz Zagreba zasvijetlila je u Hrvatskom zagorju u Donjoj Stubici.

Bilo je to 24. XII 1940. Posao je financiran dobrovoljnim zajmom građana. Nažalost, kada je cijela Stubica imala električno svijetlo, osnovna škola ostala je u tami (paradoks!). Tadašnji upravitelj škole dao je uvesti struju u svoj stan, a za učionice... nije bilo novaca. Tek kasnije je ispravljena ova gruba griješka.

Stubičanci su bili ponosni što je prva žarulja zasvijetlila u njihovom kraju. Tadašnji načelnik općine Jakob Bukvić, trgovac, bez sumnje je imao najviše zasluga za elektrifikaciju. Probno uključivanje izvršeno je navedenog dana u 13.30 sati, a službeno je svijetlo pušteno u 6 sati uveče. Glavni električarski stručnjaci bili su Milan Bajci i Rudolf Vrbanić, oba iz Zagreba. Kako je bilo vrijeme »fureša«, nisu uzmanjkali pozivi na gozbu pri električnoj rasvjeti. Čitamo u tadašnjem »Jutarnjem listu« razgovore, vođene u Stubici o tom događaju. Tako je neki seljak, s mustačima, rekao: »Moja baba mi je rekla, toga vraga mi ne buš pelal v hižu! Ja sam se pri lojanici rodila, tak bum i hmrla. Da ste je same videli kad je došla struja! Po noći se saki čas stala i palila svetlo. — Kaj delaš, sam je pital. — Pa, gledim kulke je vur — rekla, je stara.«

Danas je cijelo područje donjostubičke komune elektrificirano i sve više prodiru kuhala, radioaparati, glačala, televizori itd.

Evo nekoliko crtica, nabačenih bez kontinuiteta, koje nam prikazuju život kraja, poznatog u našoj zemlji kao Gupčev kraj. Još danas stoji u Gornjoj Stubici ponosna stara lipa, istina, stegnuta obručima i konzervirana radi očuvanja za što duži vijek trajanja, ali cijenjena od svakog posjetioca. Ona je višestoljetni živi spomenik na velike dane Matije Gupca i njegovih puntara, čija je svijetla tradicija ostala sve do naših dana, kada su i ovim krajem prolazile jedinice zagorskih partizanskih odreda, koje su, na čelu s drugom Titom, sinom zagorskih bregova, donijele ispunjenje davnih težnja i narodu ovoga kraja.

Dr GENO SENEČIĆ

Nekadašnji život zagorskih rudara u dramskom djelu

»Prvog kolovoza 1890. stigao je do Lepoglave prvi vlak iz Varaždina. Petog listopada iste godine željeznička kompozicija stigla je i u Golubovec. Od današnjeg stajališta Očura, oko 1200 metara ispred Golubovca, odvajao se poseban krak kolosijeka normalne širine prema rudniku sv. Jakob, gdje se u to vrijeme najviše radilo. Gradnja pruge bio je krupan događaj u proizvodnji ugljena.«

To je podatak iz brošure Bekića i Saračevića »Četiri rudarske generacije u podnožju Ivančice«, objavljene god. 1956. povodom 80-godišnjice golubovečkih ugljenokopa. U toj brošuri su na temelju dokumenata i sjećanja nekih još živih rudara prikazane i prilike za vrijeme kapitalističkih vlasnika u tom i drugim zagorskim rudnicima prije Prvog svjetskog rata i za vrijeme između dva velika rata. Bijedno su živjeli zagorski seljaci-rudari. No, znali su se i boriti za svoja prava. Već god. 1920. osnovan je prvi odbor radničke organizacije, koji je od poslodavaca (dioničari su dakako bili i inozemci) energično, pa i putem štrajka, tražio povišenje nadnica, uređaje za ventilaciju, a i da se prestane s ponižavanjem rudara. U navedenoj brošuri čitamo i izvještaj o jednom štrajku, koji je izvještaj svojim pretpostavljenima pod br. 19.439 od 13. IV 1923. poslao kotarski predstojnik Dubenik iz Zlatara:

> *»Dne 28. III t. g. stupili su radnici gore navedenog rudarskog poduzeća u štrajk radi povišice naplata. Štrajk je proklamovan letcima Općeg radničkog saveza Jugoslavije, koje su letke podijelili istoga dana predsjednik i tajnik podsaveza rudarskih radnika, podružnice Golubovec, Tomo Mikac i Ivan Bratković. Ovom prilikom štrajkaši su napadali »štrajkbrehere«, te su one, koji su polazili na posao, iz zasjede dočekivali kamenjem, pa i pucanjem iz pušaka. Žandarmerija je štitila »štrajkbrehere«, te je hapsila radnike, koji su ih napadali i izvodila ih pred sud«.*

Nakon dva mjeseca trajanja štrajka rudarima nije preostalo drugo, nego da se vrate na posao. Grupa štrajkolomaca i žandari su pobijedili. Zagorski rudar morao je i dalje gladovati, raditi pod nemogućim materijalnim i tehničkim uvjetima i čekati svoje bolje dane.

Iz ovog razdoblja života zagorskih seljaka-rudara uzeo je materijal za svoje dramsko djelo »Jama br. 7« književnik Milivoj Blažeković vić — Janković, koje je djelo izdao god. 1961., dok ga je koncipirao još za vrijeme Prvog svjetskog rata, kad je kao profesor službovao u Krapini. Uz mnogi drugi vrijedan književni i urednički rad tokom decenija, Blažeković je napisao tri dramska djela. Jedno, »Prva ljubav«, objavljeno je god. 1917., a god. 1918. prikazivano u Hrv. narodnom kazalištu u Zagrebu i Gradskom kazalištu u Varaždinu, dok su druga dva, »Ljudi u skloništu« (1946.) i »Jama br. 7« (1961.) objavljena u knjizi. Na ovo najnovije Blažekovićevo djelo, »Jamu br. 7«, htjeli bismo posebno upozoriti naše čitače, jer mu je tema život zagorskih rudara prvih decenija ovog stoljeća. Vrijednost i zanimljivost »Jame br. 7« moći će publika ocijeniti tek kad je vidi na pozornici, ili knjigu pročita u cjelini, a ovdje bismo naveli tek nekoliko izvadaka da se vidi, s koliko ljubavi i realističkog zapažanja je autor dao likove naših zagorskih ljudi, kako je osjetio njihovu dušu i njihov revolt.

U drugom činu drame vodi se ovakav razgovor u kući Jože Pogačeca, zagorskog seljaka, koji je već oronuo od rada na polju i u rudniku, a nakon što su ljudi čuli već mnoge napredne misli, koje su im donijeli mladi učitelj Marko, a i »Kranjec«, rudar, koji ima iskustva, jer su slovenski rudari već štrajkom pokušali izboriti svoja prava:

»KRANJEC«: Nismo se trebali bati žandarjov. V Trbovlju su takaj išli na lude s žandarji, pa kaj je bilo?

JURO: Pa kaj je bilo? Človek, jesi ti pri pameti? Kaj si svinjski rulec pojel? Kaj se ne sečaš? Dva rajnena i trijspet zaprtih.

»KRANJEC«: Pa kaj onda? Nigdo ni bil mrtev. Splačalo se. Rudari su dobili kaj su iskali: zvekšali su im plače, promenili nadglednika, dali bolšu kantinu. Ak se ne puntaš, ne dobiš nikaj... Ovak delaju s tebe kaj hočeju.

BLAŽ MIKULEC: Ima Kranjec praf. Kričati moraš. Niko ti ne veruje i niš ti neda, če ne kričiš.

LACKO: Tak je. A znaš kaj veli naša stara zagorska reč? »Ni dobre mučati gda je govoriti vreme.«

IVEK: Tak je. To je praf povedane.

BLAŽ: A znate kaj još veli naša stara zagorska reč? Veli: »Ki od straha vumre, s pezdeci mu na sprovodu zvoniju«. (Svi se smiju.).

»KRANJEC«: Kak je, da je, same tak ostati nemre. Mi se moramo složiti i nekaj narediti. Ste čuli našeg vučitela? To je pravi človek.

LACKO: Nega bi dobre bilo posluhnuti. On nam dobro hoče. Ovak se živeti nemre...

A učitelj Marko govori im o organizaciji, ali rudari su još neodlučni, što Lacko izražava ovako:

LACKO (plašljivo): Organizaciju, gospon vučitel, organizaciju? Pa to se ne sme. To gazda rudnika Gulikoža ne da.

MARKO: Treba se zato boriti, braćo. Bez borbe i bez žrtava nije se još stvorilo ništa veliko na tom svijetu. Eh, čovjek sâm, to nije ništa. Ali organizacija! Eh, brate, to je nešto sasvim drugo.

MARTIN: Ima praf vučitel. Da sme lane imali organizaciju, bolše bi prošli.

Vrlo sočno i živo je zahvaćena i scena, kad čas kasnije dođe k njima na prolazu mladi student iz Zagreba, pa im govori o »zagrebačkoj gospodi«, koja nemaju veze s narodom.

LACKO: A naša gospoda v Zagrebu? Kaj ona delaju?

STUDENT: Ona samo sediju doma za gospockim stolima, punima sakega dobra zemaljskega, pijeju kak duge i same popevaju: »Vudri, vudri in der štat, madžaronom štrik za vrat«. A metemtoga se sakom »poglavitom« i »velmožnom« klanjaju do zemlje.

LACKO: To ondak nisu prava narodna gospoda?

STUDENT: Bormeš i nisu! Na narod se setiju samo gda dojdeju izbori.

BLAŽ: I onda same lažeju. (Kratka stanka.)

LACKO: A ti, študent, govoriš skoro čist po zagorski? Kak to?

STUDENT: Pa kad su mi otec i ded bili Zagorci. Kaj ne znate, da je Zagreb najvekše zagorsko selo?

BLAŽ: Al se šališ, študent?

STUDENT: Je, kad je tak. Pol Zagreba su Zagorci i Međimurci. (Kratka stanka.) A kak dugo delate vre v jami, starček-japica?

JOŽA POGAČEC: Kaj ti bum povedal, študent? Bil sem još dečec, ni deset let nis prešel, gda sem vre išel dole, v jamu. A denes imam 62 leta, se sem prešel v toj jami, ima 45 let službe, babu, sedmero dece, dvajset vnučekov i kosti me boliju kaj staroga kojna...

A drugi čin završava »Zagorskih rudara pesmom na početku stoleća«, koju je Student improvizirao u kući tog zagorskog rudara:

Pod zemlicom črnom mi teške delame
I sjajnega sunčeka nigdar ne vidime
Živinam podobne dole se mučime
I žuhku plaču za to imame.

Al i mi se jenkrat takaj zdignime
Iz zemljice črne van zidime
Jen drugom ruke fest stisnime
I naše pravice kurajžne zaiščime.

Matije Gupca ondak se setime
I buju gospocke glave tad letele
Al človek človeku vre nebu robuval
Visoke glave vsaki bu zdigal.

To su tek kratki izvaci iz dramskog djela Milivoja Blažekovića — Jankovič, »Jama br. 7«. Iznenađuje, s koliko vitalnosti je autor, koji

spada među najstarije žive hrvatske književnike, napisao ovo svoje najnovije književno djelo, posve moderno i mladenačko po naprednom gledanju na misiju, koju kazalište treba da ima. Inspirirao ga je život sam, istinska duša našeg zagorskog naroda. Zbog toga je dao vrijedno djelo, koje će se besumnje rado gledati na pozornici i mnogo čitati.

RADOSLAV TERSTENJAK: Borac (sadra)

STJEPAN JAKOPOVIĆ (seljak iz Pake)

Naša divljač

Najviša zagorska gora Ivančica na sjeverozapadu veže, preko Slovenije, Hrvatsko zagorje s Alpama, najvećim gorjem u Evropi. Zato su naše gore zapravo alpsko prigorje.

Na jugoistoku vežu Zagorje topličke šume i Kalnik, preko Bilogore, sa slovenskim šumama. U zagorskim šumama zato imamo, koliko-toliko, makar samo i na prolazu, svake vrsti divljači, kao i naši susjedi s jedne i druge strane Hrvatskog zagorja.

U starija vremena, dok su naše šume obilovale svakim vrstama šumskih sastojina, napose zrelom starom šumom, bilo je mnogo divljači i u našim šumama.

A kako su u prošlosti imala pravo na lov samo visoka feudalna gospoda, koja su to pravo ljubomorno čuvala i protiv seljaka branila, jasno je, da se divljač uz takve pogodne okolnosti mogla nesmetano razmnožiti do visoke napučenosti, pa su nam npr. srne čak u sela dolazile. Za divljač, a napose za srne, počeli su crni dani od 1893—1894. godine. Tada su, naime, strani radnici izrađivali hrastovinu u bregovima Belskog dola.

U tom kraju bilo je lovište grofa Rudolfa Erdödyja iz Novog Marofa, čije su i bile šume. Radnici su hvatali srne na žičane zamke, za što se u Zagorju još onda nije znalo, a kako su i seljaci uz radnike radili neke šumske poslove, naučili su od stranih radnika i oni zamkarenje. To tim lakše, jer je zamkarenjem moguće lakše čuvati se od lovopazitelja, nego s puškom, koja se daleko čuje i teže krije od zamke. Tako se zamkarstvo kod nas proširilo, pa su se njim bavili ne samo okorjeli krivolovci puškari, nego i drugi ljudi, odraslija djeca, pa i po koja žena.

Uz zamkarenje bavio se tu i tamo koji krivolovac i puškaranjem, pa je divljač i uz najstrože zakone o lovištu bila osuđena na skoru propast. Kada je puškar krivolovac bio uhvaćen s puškom i osuđen na zatvor, za osvetu je u ljetno doba po branjevinama postavio puno zamki za srne i dok je kaznu odslužio, gotovo je u svakoj zamki bila raspadnuta srna.

Neki su zamkari opet na proljeće zanemarili da pokupe zamke, ostavivši ih postavljene i ljeti, pa je i tako mnoga srna stradala, uhvaćena u ljetno doba, kada već drugi ili treći dan nije bila za upotrebu.

Slično je bilo i sa zečevima. Tako je do Prvog svjetskog rata divljač bila gotovo uništena.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata bilo se stanje divljači prilično popravilo. Mnogi su krivolovci bili u ratu, pa se divljač množila, a sve su stare šume bile u cijelosti povezane ne samo od Ivančice do Varaždin-brega, nego i od Varaždinskih Toplica preko Kalnika, pa su šume u Hrvatskom zagorju bile kao neko lovno rasadište.

VERA KUNTNER: Djevojčica (ulje)

Iz rata su se vratili kući i mnogi krivolovci, često i s vojničkim puškama, pa im nije bilo dostatno loviti divljač u slobodnoj prirodi, nego su navalili i na ograđene jelenske zvjerinjake u Novom Marofu i u Paki, i opustošili ih. U Paki su bila dva zvjerinjaka, na površini od oko 700 katastralnih jutara. Tu je bilo oko tisuću komada prvorazrednih jelena.

Jedan zvjerinjak bio je za šarenjake, a drugi za obične plemenite jelene. Zimi 1918—1919. godine bila je divljač u tim zvjerinjacima uništena.

Osim toga za divljač, a pogotovo za srne, došlo je i drugo zlo. Bivši eksploatatori narodnih dobara oborili su se na naše šume (npr. tvrtka Berger) od Ivančice do Varaždinbrega i hametice poništili sve stare šume. Izvozili su čak sa šumskom željeznicom nekoliko godina od Grebengrada do glavne zagorske pruge sve vrste drvne robe. Tvrtka Neuman npr. izvozila je drvo iz kaptolskih šuma, Ljublja kod Varaždinskih Toplica (sa žičarom, zračnom željeznicom), pa su tako uništena bila i glavna rasadišta za divljač.

U posljednjih tridesetak godina mjestimice su porasle šume nanovo. I gdje ih ima narodna vlast pod upravom, kao predjel »Željeznica« u Belskom dolu i »Ljubelj« kod Varaždinskih Toplica, porastao je i broj srna, a ima tamo sada već i lijepih primjeraka jelena. Prije više godina, dok još nije bilo jelena s ovu stranu Ivančice, prošao je prvi jelen od Kalnika preko Pake, uz vinograde, prema Grebengradu. Sigurno je taj egzemplar došao iz slavonskih šuma. Kada sam mu ušao u trag, mislio sam da je prošao vepar, jer su im i tragovi slični, a bilo je u okolici one godine puno veprova, a na jelena se nisam ni sjetio. No, jelen se bio zapleo u žičanu ogradu jednog vinogradara, prilično ju je oštetio i prošao put Grebengrada. Kada se oslobodio, na ogradi je ostavio puno dlaka, a ne čekinja, pa sam po tome, pozornije pogledavši tragove, ustanovio da je uistinu prošao ovuda jelen, a ne vepar. Kasnije su mi to potvrdili i seljaci, koji su ga vidjeli. Poslije se više puta viđavalo proći istim smjerom prema šumama Belskog dola po koje jelensko grlo. Zato i mislim da je i Belski dol, kao i Ljubelj, napučen jelenima iz naših slavonskih šuma. Iako ih tako još nema baš puno, ipak nas to veseli, radi budućnosti. Imamo ih već na dva mjesta po dvadesetak-tridesetak.

Od crne divljači od vremena do vremena imamo dosta veprova, koji prave mnogo štete na poljskim usjevima, napose na zobi i kukuruzu (dolaze nam često čak i u sela).

Broj fazana i druge sitne divljači pomalo raste. Tek je kuna zlatica, još nestankom starih šuma, gotovo sasvim nestala. To je i razumljivo, jer se ona drži starih šuma, gdje i hranu nalazi na gnijezdima većih ptica u visokom drveću ili u dupljama raznih dupljaša, gdje ima jaja i mladih dupljaša, koji joj služe za hranu.

Po trulom i šupljem drveću ima i pčelinjeg meda i saća, pa djetlića, škvoraca, golubova itd., a svim tim se kuna zlatica hrani. U mladoj šumi toga nema, pa nema ni kuni zlatici života.

Jedne jeseni naišao sam u prvome snijegu na trag divokoze, koja je stalno bježala u galopu od Ivančice prema Kalniku. Htio sam biti siguran, da li je to baš divlja koza, jer je na selu ponetko imao i domaću kozu, a tragovi su, uz malu razliku, jedne i druge isti. Slijedio sam je tragom do potoka Ljuba Voda. Tu je već sjeverni kraj Kalnika. No, divlja zvjerka još je uvijek bježala jednakim tempom. I tko zna, kuda je to bježala i kako daleko? Ako nije putem stradala, možda — u potrazi za svojim suplemenjacima — čak u Bosnu?

Nažalost, mnogi u selu još uvijek su neprijateljski raspoloženi prema divljači. Tome je kriva feudalna prošlost, kada su pravo na lov imala samo visoka gospoda, feudalci, plemstvo, aristokracija, vlastelini itd. Oni nikada nisu štetu, koju bi počinila divljač, nadoknađvali seljacima. Seljaka i malog čovjeka su mrzili i u svoje zatvore zatvarali, pa i batinali, a za najmanji prekršaj zakona o lovu sudbeno progonili.

Poznato mi je, da je nekad i grof Erdödy u Jastrebarskom zbog ubijenog srnjaka jednom tako dugo progonio jednog seljaka, da je na koncu bio seljakov posjed prodan, pa se jadnik s obitelju morao odseliti u USA.

Danas nije nikome potrebno da se bavi krivolovstvom, a najmanje zamkarenjem, niti da se kome osvećuje na nevinoj divljači. Divljač živi i hrani se prirodnim putem i ona nikome iz zlobe ne čini štetu, a lovačka društva su i onako obvezna za divljač plaćati štetu.

Svaki ispravan državljanin može s malo brige i troška postati zakoniti lovac i ne treba se izvrgavati ni kaznama ni zlu glasu. Vlasti i lovačka društva čine sve potrebno da i u lovačkom pogledu idemo ukorak s drugim kulturnim narodima, koji se ponose velikom napučenošću svojih šuma raznom divljači, kao npr. u USA, u Njemačkoj i SSSR-u itd. Divljač je ukras šuma i polja i korist narodu.

Zar i mi, seljaci, rado ne gledamo, kada naši lovci neku šikaru blizu sela potjeraju? Čitavo selo istrči da vidi, kako zečevi frcaju iz šikare, kako ih lovci obaraju ili promaše cilj... Kada zec padne, čuju se poklici: »Pravo ti budi! Ti si nam štetu pravio, voćke ogrizao, grah jeo, djetelinu postrugao!« itd. Kada zec sretno umakne, čuje se koješta i smiješnoga! Uz smijeh i viku: »Soli mu stavi na rep!« Ili: »Kušni ga straga!« Ili: »Da je bio privezan, ne bi ti utekao!« Pa: »Zašto mu nisi rekao da stane!« itd. A što istom onda, kada padne lisica, koja je čitavom selu prava pokora zbog svojih podviga!? Za nju domaćice rado i daruju sretnog lovca, koji ju je ubio.

Koga ne uzbuđuje bauk ponosnog srnjaka s krunom na glavi, kada bježi šumom? Tko rado ne gleda staru srnu, kada se utrkuje i igra

s mladima, ili kada u prikrajku šume pazi da njene mlade i nju neprijatelj ne zaskoči?!

Još nešto. Danas više nije vrijeme, kao ono kada je npr. vlastelin u Budinščini mog oca ćušnuo, jer ga je pozdravio baš kada je vlastelin s puškom u lov išao!... Vladalo je, naime, nekada u narodu praznovjerje, po kojem u ovakvom slučaju lovac u lovu nema sreće, pa ga se ne smije — pozdraviti...!

Mi ne trebamo ni otkuda divljač za rasplod. Ona nam sama dolazi. Treba je samo štititi, a i pomagati, kako to i drugi kulturni svijet čini. Ta, nitko nije postao siromah, jer mu je zec odgrizao struk graha, ili oglodao malo kore s voćke, ili ako je fazan skinuo zrno kukuruza s klipa, kada se zna da se fazan inače za cijelo vrijeme hrani raznim štetočincima, koji nam tijekom godine načine golemih šteta na našim posjedima.

Štitimo, branimo, a po potrebi i hranimo našu divljač, kako to i drugi čine!

Pavle Vojković: Žetva, ulje, 1950.

Dr BRUNO ZNANSKI

Pobuna u varaždinskom generalatu

Granični dijelovi hrvatskog kraljevstva prema turskom carstvu bijahu polovicom 16. stoljeća vojnički osobito organizirani. Gornjo-slavonska ili Slovinska Krajina u to vrijeme sastojala se od ivanečkog, koprivničkog i križevačkog kapetanata. Do 1630. god. razvijao se život na tom području prema običajima, nastalim tokom višestoljetna razvoja pravnih, moralnih i konvencionalnih normi, kao posljedak starinskih prava još važećih za ta upravnopravna područja, koja su u 17. stoljeću prozvana »Varaždinski Generalat«. Ovi su predjeli, uključujući susjedno Karlovačko generalstvo, sačinjavali znatnu i moćnu stratešku organizaciju, zvanu Vojna Krajina Hrvatske. Prva vojno-upravna organizacija Krajine bila je organizirana 1630. god. Stanovnicima tih zemalja, slobodnih od kmetstva, pripadala su zemljišnoposjedna prava, ako su doživotno obvezali sebe i svoje potomke na vojnu dužnost u Krajini, da čuvaju među kraljevstva od turske najezde. Vlastela u tadašnjoj Hrvatskoj nastojala su svim sredstvima postići vlasništvo nad tim zemljama, koje su bile pravno kvalificirane kao veleposjed s radnom snagom. Nijedan krajišnik nije htio biti kmet, jer je kmetstvo Hrvatske bilo previše bijedno i obespravljeno, pa se krajišnici, ni kao pojedinci ni kao cjelina, nisu htjeli uključiti u feudno podložništvo.

Prvom polovinom 17. stoljeća nastali su osobiti pokreti nezadovoljnih krajišnika protiv zahtjeva hrvatskih feudalaca za vlasništvo zemalja Krajine, a stanovište krajišnika odobravali su i časnici krajiške vojske sve do glavnokomandujućih oficira. Što više, istupali su protiv feudalnih zahtjeva na zemljišta Krajine i austrijski, odnosno njemački zapovjednici krajiških četa, napose general Herberstein Ferdinand, Heisler Hanibal i princ Hildburgshausen, a od pučkih komandanata domoroci, prvenstveno pukovnik grof Delišumnović Krištof i drugi, jer su smatrali da bi predajom Krajine feudalcima ili njenim uključenjem u pravnu vlast hrvatskog bana ili sabora, nastalo slabljenje obrambene moći Vojne Krajine. 1632. godine održan je sastanak velikog broja kra-

jiških boraca, koji zaključiše, da neće nikada biti »paori«, a da im je radije ginuti, nego služiti feudalnoj gospodi i popovima. Takvih izjava pučkih boraca Krajine bilo je mnogo u 17. stoljeću. Kamarila austrijskog carskog dvora nastojala je sačuvati vlastiti interes na toj »najjeftinijoj vojsci svijeta«, koju je nužno trebala radi suzbijanja Turaka, radi političkih svrha apsolutne monarhije i protiv separatističkih težnja velikaških mogućnika za osamostaljenjem. Krajišnici bijahu smatrani najjeftinijom vojskom zato, jer su se sami hranili i odijevali izdržavajući se, uglavnom, od zemljišta, koja su za vojnu službu dobili od države i raspolagali sa zemljom kao sa svojim vlasništvom, do 1735. god. Bečki dvor je Krajinu suviše iskorištavao uzimajući u vojnu službu sve od odraslih maloljetnika do staraca, nastojeći da se umjesto Austrijanaca bore Hrvati i Srbi. U bezobzirnoj eksploataciji pučanstva u ljudstvu i materijalu, Krajina je vojnički bila prva i najviše korišćena zemlja u Evropi.

Da se zadovolji stanovništvo, koje je obitavalo u »stalnom vojnom taboru« Krajine, bio je 5. X 1630. uspostavljen od kralja Ferdinanda II u Regensburgu prvi graničarski statut, koji je krajišnicima potvrdio prava samouprave, kojom su se oni gordo i revnosno izdizali iznad feudnih podložnika. Ovakvim osnovnim pravima i slobodama sačuvali su nezavisnost od feudalaca. Taj tzv. »Vlaški Statut« sadržavao je ovlast krajišnika, da u selima biraju svog kneza kao mjesnog upravnika i narodnog ili pučkog suca, te da posebno izabiru kapetanskog suca između ponajboljih krajiških boraca. Vrhovni krajiški sudac bio je ovlašten suditi u sudskom vijeću od osam prisjednika, koje je prema čl. 1. Statuta birao narod, a prema čl. 2. garantirao krajišnicima vlasništvo zemlje, dok im je članom 7. bilo zajamčeno nasljedno pravo, članom 8. zadrugarsko nasljedno pravo, a članom 2. i 9. pravo raspolaganja imovinom za života i samouprava na širokoj osnovi, uz uvjet, da krajišnici, podređeni vojnoj disciplini, služe kao vojnici Krajine.

Ovaj prvi graničarski statut osigurao je žiteljstvu Krajine znatne sloboštine garantirajući im mjesnu, odnosno područnu samoupravu (lokalnu autonomiju) i vlasništvo zemlje, štiteći ih od nesnosnog terorizma vlastele. Graničari su bili podvrgnuti znatnoj vojnoj disciplini, ali prvih desetljeća Krajine ovo se stanje moglo podnositi, jer su niži vojni zapovjednici, odnosno časnici bili domoroci, a knezove i ostale pučke funkcionare birao je narod slobodno i bez ograničenja slobode izbora. Ovo se stanje kasnije pogoršalo, osobito početkom 18. stoljeća. Koliko je, naime, Krajina dulje postojala, toliko više je u nju ulazilo tuđinaca vojnih zapovjednika, a to je bilo povod mnogim bunama i prosvjedima krajišnika. Svake godine o Đurđevdanu birali su krajišnici knezove i vrhovnog kneza (kao i suce (na godinu dana), čuvajući pomno pravo izbora upravnih organa. Carski je dvor davao svečane izjave, da će se pridržavati ranijih obećanja krajišnicima. Dvor se ipak nije

držao zadanih riječi, nego je često kršio zakonita prava i povlastice krajišnika.

Kada je nakon sretno zaključenog mira u Žitva-Doregu, 1. XI 1606. izgledalo da su vremena turske opasnosti prestala, započelo je kljaštrenje graničarske slobode.

Život krajišnika od druge polovine 17. stoljeća bivao je sve gori, jer je carski dvor nastojao provoditi centralističku i terorističku politiku prema Hrvatima, razabirajući da su slobodarske težnje hrvatskog naroda sve jače i toliko važnije, koliko se više kulturno razvijao narod hrvatskog kraljevstva. Stoga je bečki carski dvor pokušavao da što više podredi svojoj izravnoj vlasti Vojnu Krajinu, isključujući je posve iz svakog pravnog upliva hrvatske banske vlasti i odstranjujući je od primjene stvarnih prava na hrvatskom Saboru, dok su se istovremeno hrvatski feudalci trudili da Vojnu Krajinu sjedine s Hrvatskom.

Što se tiče klasnog razvoja stanovništva Vojne Krajine i diferenciranja klasnih svojstava žiteljstva s krajišnih područja, neke obitelji izdvajale su se snažnije imovinom i ugledom, a odlikovale od ostalog puka postajući nalik vlasteli, jer su »imućnija kućanstva bila pretpostavljena ostalim krajišnicima«, stvarajući s vremenom izdvojen gornji ili viši sloj krajiškog pučanstva.

Lujo Bezeredy: Zagorski orač, studija za porculan, 1940.

Vrhovni zapovjednici Karlovačkog i Varaždinskog generalata znatno su se osilili i primjenjivali samovolju, pod izlikom održavanja vojnog zapta. Njihov način slijedili su ostali zapovjednici i viši časnici, što više i domoroci, koji su posjedovali »častbine« i plemstvo, zanemarujući vlasti puk. Visoko rimokatoličko svećenstvo nastupalo je protiv krajišnika, i od 1606. godine, s isusovcima, nastojalo pomoću državnih nadleštava provoditi tzv. »unijačenje«, tj. prinudno pokrštavanje Srba, nastanjenih na području kraljevine Hrvatske, te prisilno uključivanje srpskog pravoslavnog stanovništva u skupinu tzv. rimokatoličkih vjernika, preobraćajući ih silom u katolike i nastojeći tako postići što veći broj rimokatolika i što veće prihode od njih. Krajišnici su često bili u sukobu s vlastitim svećenstvom, koje je održavajući klasne koristi, surađivalo s upravom Generalata, pomažući ga protiv naronjaka Vojne Krajine.

Prvom polovinom 17. stoljeća nastali su okršaji krajišnika Varaždinskog generalata. Potonji je postupao prema uputama, dobivenima od bečkog carskog dvora. Kršenje carskih privilegija datih krajišnicima počam od 1538. godine i slabljenja njihovih temeljnih pravnih ovlaštenja, bijahu na dnevnom redu; tome su se priključile i bezobzirne težnje generalata za lišavanjem krajišnika njihovih zakonito stečenih prava i sloboda, pa je to uzrokovalo u prvim desetljećima 17. stoljeća veliko nezadovoljstvo krajišnika.

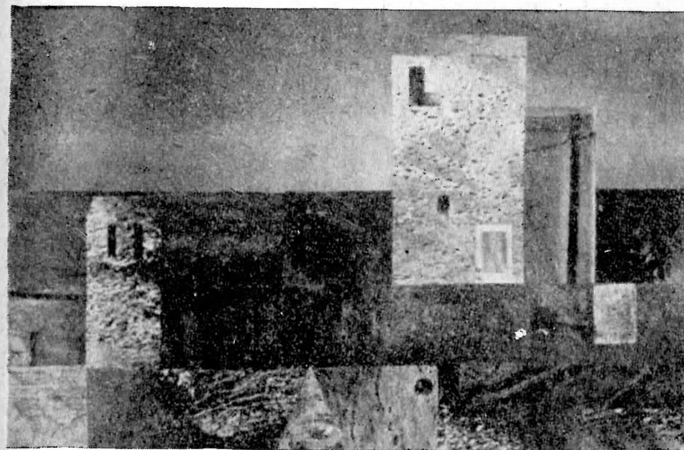
Posljedica toga bijaše opći pokret nezadovoljnika i nekoliko omanjih krajiških buna, koje su uzbibale tadašnje javno mnijenje Hrvatske. 1632. godine nastao je opći talas nezadovoljstva graničara kapetanije koprivničke, jer je nepravedno s položaja velikog suca bio udaljen krajišnik Mirčević Radman. Radman se, naime, protivio generalskom diktatu, zahtijevajući pridržavanje carskih obećanja. Nastalo je veliko ogorčenje među koprivničkim graničarima, koje se očitovalo u izgredima i okršajima buntovnika s pristašama Generalata.

Čl. 9. Statuta iz 1630. godine zabranjuje krajišnicima pravo slobode zbora i dogovora, kao i skupljanja, osim za izbor nadsudaca ili viših sudaca, knezova i prisežnika. Ipak su takvi skupovi održavani, često unatoč zabrani, te postajali sve opasniji vlastodržcima, pa je koprivnički nadkapetan 1632. godine zaprijetio, da će »ognjem i mačem iskorijeniti nepokornost.«

Tada je k njemu prispio s pritužbama velesudac križevački Osmekrugović Stevan, zvan Osmekruč (»Osmekruch«). Prvospomenuti ga je uhapsio i stavio u zatvor kao buntovnika, optuživši ga zbog veleizdaje.

Osmekruč se sukobio s krajiškim vlastima radi privatno-pravne parbe, koju je poveo protiv vojvode Vučković Grandana, austrijskog uhode i pouzdanika tadašnjih pangermanskih vlastodržaca. Vučković je, kao špijun i miljenik omraženih stranaca, učinio mnoga zla pučanima u tom dijelu Hrvatske, a slovio je kao nasilnik. Međutim je presuda u tom sudskom sporu donesena u korist Vučkovića, pa se Osmekruč obratio caru, a kada ni to nije pomoglo, pozvao je narodnjake na dogovor zaprijetivši onima, koji ne bi htjeli dogovoru prisustvovati. Pokušao je za ovaj spor pridobiti i križevačkog kapetana grofa Trautmansdorfa, ali nije uspio, jer ga je potonji kao buntovnika stavio u pritvor, ali ga je posredovanjem vladike Mijakića uvjetno pustio na slobodu.

To se dogodilo usporedo s nastalim nemirima krajišnika. Osmekruč bijaše hrabar i često nepopustljiv, te je postao prvoborac krajišnika za uspostavu starih prava i sloboda, boreći se za ranije povlastice. Krajiški Srbi i tzv. »Vlasi« izabrali su Osmekruča pod konac 1665. godine za velikog suca križevačkog kapetanstva, a njegove pristaše Romanović Iliju za velikog suca Koprivnice i Vuković Nikolu za velikog suca Ivanić-Grada. Predobivši potonje za svoje stanovište, napredovao je Osmekruč u pripremanju pobune. Izgleda da se sam proglasio velikim sucem čitavog područja Varaždinskog generalata, stavivši se na čelo svih tamošnjih krajišnika protiv generalske politike smanjenja krajiških prava i sloboda. Borio se uporno protiv težnje Generalata za obespravljenjem narodnih boraca Vojne Krajine. Time je otežao vlastiti položaj. Navedena trojica narodnih sudaca trebala su putovati u Beč, ali kad im Trautmansdorf to nije odobrio, otišao je Osmekruč u Grac i upravio u sporazumu s ostalom dvojicom tužbu caru. Car je, međutim, izaslanstvo poslao natrag među krajišnike, a Osmekručeve pritužbe odbio.

VERA KUNTNER: Kolaž

Tako su mjeseca ožujka 1666. godine Osmekruč i njegovi drugovi uputili caru i Varaždinskom generalatu »Memorijal«, koji je sadržavao niz pritužbi, ali i zahtjeve krajišnika za uspostavom starih povlastica. Krajišnici su zahtijevali da se ne vrijeđaju njihova stara prava na zemljišta i na pokretnu imovinu, te da im se ne oduzima ratni plijen, krvavo stečen u bojevima s Turcima, zatim da se razne krajiške službe ne davaju strancima nego domorocima, a da se zabrani masovno naseljavanje cigana s drugih područja na krajiška zemljišta.

U svibnju iste godine stanje se znatno pogoršalo. Pukovnik iz Križevaca javio je generalatu, da se krajišnici unatoč zabrani ipak »na svaki način sastaju«, da su izabrali novog velikog kneza i da sami »žele biti gospodari na području između Save i Drave«. Istovremeno je zahtijevao asistenciju generala Herbersteina protiv pobunjenika. Generalna komanda nastojala je da razbije jedinstvo krajiškog naroda i pobunjenika. U službenim se izvještajima spominjalo kaluđera Kordić Simona, kao vjerojatnog pouzdanika komande Generalata i nekog vojvodu Vukosava Radojčića ili Radojevića, koji se pod zaštitom generalata navodno dao izabrati za velikog kneza na području križevačkog kapetanstva. Krajišnici nisu htjeli priznati ove izbore, nego su se počeli pripremati za skoru pobunu.

Osmekruč je bio ogorčen odbijanjem njegovih traženja, a još ga je više ozlojedilo, kada je bio smijenjen sa službenog položaja, a na njegovo mjesto bio postavljen Radojević Vukosav. Stao je pozivati narod na bunu. Bilo je to 1666. godine. Pobunjeni krajišnici ubrzo uhvatiše Vukosava i pošto su ga se živa domogli, odsjekli mu glavu, a ubili su i nekog njegovog prisjednika, koji je na sličan način bio izabran, kao i Radojević. Dogodilo se to i zbog toga, što su kaluđeri huckali Vlahe na bunu, pa su buntovnici prijetili da će novog velikog kneza ubiti. Nakon toga krajiški narod proveo je nove izbore i ponovno izabrao dotadašnjeg velikog kneza Osmekruč Stevana i trideset novih prisjednika za veliko sudište. Vjerojatno je istom prilikom donesena i odluka, o kojoj se govori u jednom saopćenju Ratnog Vijeća u Gracu, da Osmekruč uopće ne priznaje ni zapovjednika, ni generalnog pukovnika, ni pukovnijski sud, već da se smatra podređenim jedino Njegovom Carskom i Kraljevskom Veličanstvu.

Osmekruč se, prema buntovničkom planu, trebao prvenstveno brinuti da sva zemlja između Drave i Save, i to poimence distrikti Ivanić-Grad, Koprivnica i Križevci, postanu svojina njegovih sunarodnjaka.

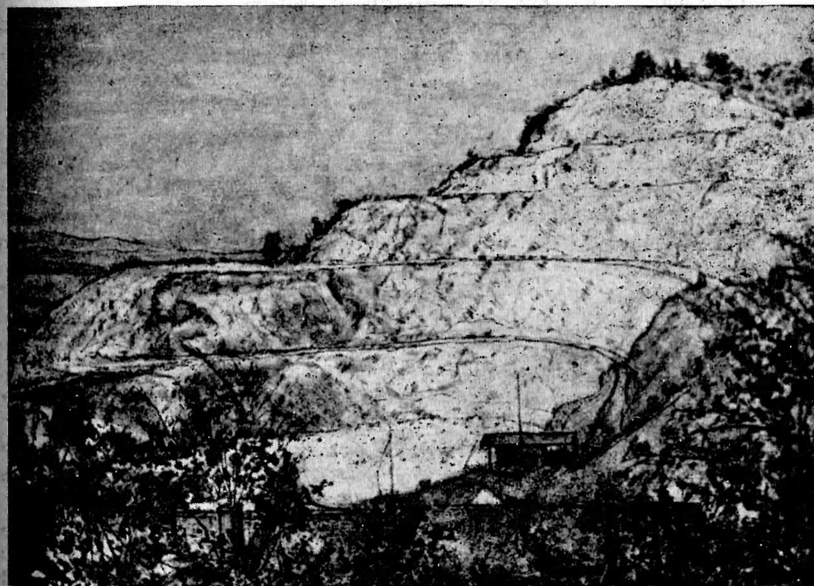
Vlasi su smatrali da na temelju carskih privilegija mogu raditi što ih je volja, te da su slobodni, pa se zato nisu htjeli pokoravati ivanićskom, koprivničkom ni križevačkom kapetanu. Za sebe su zahtijevali selo Jugovec i Ljubljanu. Ta su bila u vlasništvu zagrebačke biskupije. Zahtijevahu da se odstrane katolici iz tzv. Trojstva. Pošto su imali pravo da sami biraju kneza, smatrali su da im i to područje samo po sebi pripada, zahtijevajući podjednako domaće časnike u svojoj voj-

sci. Ali tadašnji upravitelj varaždinske Krajine, grof Ivan Josip Herberstein, nije na to htio pristati, jer je bio gorljiv katolik. Na to su Vlasi i Osmekruč Herbersteina tužili kralju i gradačkom ratnom vijeću, a ovaj njih u Beč.

Pokraj toga stekao je Osmekruč još jednog neprijatelja, Vuković Nikolu, kojeg je navodno nazvao lupežom i tatom, a zamjerio se i Romanić Iliji, smatrajući ga nametnutim sucem i velikim prostakom.

U međuvremenu je grof Herberstein izvijestio i Gradačko ratno vijeće, da Osmekruč buni i prikuplja puk protiv Nijemaca i da s oružanim četama prolazi pokraj križevačke tvrđe i narodu govori, da su iz Beča stigle nove povlastice. Herberstein je pokušavao na lijepi način primiriti buntovnike, ali oni su to smatrali njegovom slabošću. Otkazali su posluh vlastima, zahtijevajući nove privilegije. Znatna većina puka bila je na strani Osmekruča.

Car je zapovijedio grofu Herbersteinu da prema Vlasima upotrijebi silu, ako ne bi bilo moguće najhitnije postići miroljubivo rješenje. Zadobivši tako slobodu akcije, a znajući da je pobuna već zahvatila osim križevačkog i ivanićski, te koprivnički kapetanat; dakle, zapravo skoro cijelo područje sve tri kapetanije Varaždinskog genera-

JULIJE MERLIĆ: Kamenolom Gotalovec kraj Budinščine

lata i da su krajišnici naoružani krenuli na Križevce (kamo ih je pošlo oko tisuću oružanih boraca) i da su im se hitno pridružili i u blizini se nalazeći odredi krajišnika iz Ivanić-gradskog i koprivničkog kapetanstva, sakupio je 3.500 vojnika protiv ustanika, a raspolagao je još sa 500 oružanih narodnih boraca, koje mu je u pomoć poslala zagrebačka biskupija, pa je s najvećim dijelom svojih četa krenuo protiv pobunjenika. Herberstein je uspio uhvatiti Osmekruča i šestoricu njegovih najprisnijih suradnika i poslao ih na suđenje u Varaždin.

Pod vodstvom brata i sina Osmekručeva i dvojice kaluđera, više od 1.500 pobunjenika krajišnika s križevačkog kapetanstva, poslije pogubljenja Vukosava i zauzeća Križevaca, sukobilo se s vojskom grofa Herbersteina »baš na onom mjestu, gdje su pobunjenici usmrtili novoizabranog vel. sudca«.

Herbersteinova je vojska navalila, iza uporna traganja za ustanicima, na potonje i raspršila ih, a zatim je general Herberstein proveo postupak protiv nekih zarobljenih krajišnika. Osmekruč Stevan i šest njegovih najbližih suradnika bijahu u varaždinskom vojnom sudu osuđeni na smrt zbog veleizdaje. Ta osuda je odmah izvršena. S Osmekručem su na kaznu smrti bili osuđeni, te pogubljeni kao buntovnici i Romanović Ilija i Vuković Nikola, te još četvorica najvažnijih Osmekručevih pomagača.

Osveta krajiških zapovjednika bila je strašna. Austrijski se carski dvor krvavo osvećivao krajišnicima, koji su ustali protiv njegove samovolje. Sa zemljom bijahu tada sravnjena čitava vlaška sela, koja su sudjelovala u buni, a pri tom nisu pošteđena bila ni djeca, ni žene, ni trudnice, ni starci, što više ni ranjenici. Bijesna rulja protubuntovničkih progonilaca osvećivala se na golorukom i nemoćnom, nenaoružanom puku. Nisu bili samo smaknuti vođe ustanka. Poubijane su bile i njihove porodice i rođaci, a kuće buntovnika srušene i spaljene.

Tako se krvavo i okrutno bečki carski dvor osvećivao hrvatskim i srpskim krajišnicima. On je iskoristio ovu bunu prvenstveno radi konačna dokinuća ustanove krajiškog velikog suda. Umjesto krajiških sudaca, izabranih od naroda, uspostavljen bje njemački krajiški sud sa carskim sucima, zvanima »auditori«. Iza ove teško izvojevane, ali odlučne pobjede generala Herbersteina, krajiški se ustanak svršio naročito zbog toga, što je kralj Leopold I ubrzo iza Herbersteinove pobjede nad ustanicima podijelio Vlasima statute, koji su bili nešto drukčiji od starih i donekle se razlikovahu od onih iz 1630. godine. Preuzevši Vlahe iz hrvatske Vojne Krajine u carsku zaštitu, novonastalim, donekle izmijenjenim statutima bio je Vlasima dopušten izbor starješina i održavanje sudova u gradovima pod časničkim nadzorom (oficirska kontrola civilnog i vojnog pravosuđa) i konačno određena stalna mjesta boravišta.

Osmekručeva buna je unatoč neuspjehu ostavila trajan izvor zdrave narodne samosvijesti u narodu hrvatske Vojne Krajine.

IVO LADIKA

Zagorje danas

Mome sinu Mladenu, koji sad, dok ovo pišem, ima dvanaest i po godina, često sam pričao različite moje zgode i uspomene iz djetinjstva i mladosti, događaje davne — od prije trideset, četrdeset godina. Pričao sam mu o mom rodnom mjestu Stažnjevcu, o rječici Bednji, o mlinovima na Bednji, o raznim seoskim originalima i tipovima ljudi, o Vinici, Trakošćanu, Varaždinu, o ribolovu i starim, mrtvim rukavima Bednje — o Matačini. Obećavao sam mu neprekidno, iz godine u godinu, da ću ga jednom povesti da sve to obiđemo, da na licu mjesta vidi moje rodno selo i njegovu širu okolicu: dokle se prostirao nekad domet mojih dječjih, dječačkih i mladenačkih pustolovina i krug kretanja. To ga osobito zanima, uz ostale razloge, i po zakonu kontrasta: on je gradsko, zagrebačko dijete i sa selom ima vrlo malo veze.

Konačno smo 1960. godine odlučili da poduzmemo jednu takvu ekspediciju. Nazvali smo je Zagorskom turnejom. To je bio njen službeni i radni naslov. Kao film kad se počne snimati, a nije još gotov. Poduzeli smo je u mjesecu srpnju u vrijeme velikih školskih praznika, kad smo on i ja bili potpuno slobodni od svih školskih i drugih obaveza i dužnosti.

Turneja je bila predviđena u vremenskom trajanju od oko petnaest dana, a izvršili smo za nju prilično opširne pripreme. Kao da se spremamo najmanje na Sjeverni pol ili u Afriku, da ne rečem u kozmos, san, koji je upravo u te naše dane postajao od sna realnost, zbilja, java.

Moj sin, koji ima mnogo smisla za sistematičnost i plan, uzeo je odmah fascikl i stao u njega ulagati svu dokumentaciju u vezi s tom turnejom: kartu Hrvatskog zagorja; iz Enciklopedije i raznih vodiča ispisao je geografske i druge podatke o svim mjestima, koja ćemo obići; izvukao je iz stola kompas, nož, džepnu električnu svjetiljku i drugi potreban i nepotreban pribor i alat.

Izradili smo i tačnu marš-rutu puta, s naznakom datuma i broja dana, koliko ćemo ih provesti u pojedinom mjestu. Ona je bila ova: Zagreb — — Budinšćina — Gotalovec — Zajezda — Varaždin — Čakovec — Vinica — Cerje Nebojse — Stažnjevec — Trakošćan — Žutnica — Zagreb.

Ispisali smo tačan vozni red vlakova i autobusa, a sin je napravio još i grafičku shemu puta. Uopće: obojica smo se veselili i pripremali se, polako i sistematski, gotovo pola mjeseca. Dakako, ne samo zbog puta, već i zbog sina da mu pružim što veće veselje i da ga nekako zaposlim u te prazničke besposlene dane s tim dobre dvije sedmice.

Moram priznati da je i mene ta turneja zagrijala, izvanredno zainteresirala. Da rečem odmah razloge: u Zagorju već dugo nisam bio, osim u povremenom prolazu autobusom ili vlakom, a u svom rodnom mjestu Stažnjevcu nisam bio zapravo već od početka drugog svjetskog rata, skoro dvadeset godina, pa sam bio znatiželjan ponovnim susretom s tim selom oči u oči, u kome poznam svaki grm i kamen, gdje bih prepoznao i u mraku ako nije nešto više na svom mjestu, ako nešto nije kao nekad, u davno vrijeme. Ili ako je nešto nanovo sagrađeno, podignuto, promijenjeno.

U Stažnjevcu nisam bio ni 1939. godine kad je moj otac — nakon dvadeset i sedam godina službovanja kao stažnjevački učitelj — odlazio odatle u mirovinu i selio se u Varaždin. Sva tri brata i dvije sestre bili su tada prisutni tom velikom činu selidbe, osim mene.

Gabrijel Horvat:
Sunčanice, akvarel, 1961.

Tako smo i krenuli jednog srpanjskog jutra zagorskim vlakom do Budinščine. Odatle smo se putem i uskotračnom industrijskom željezničkom prugom, koja vodi iz kamenoloma »Dijabaz« ispod Ivančice, uspinjali polako do Gotalovca. Ivančica nam je bila stalno pred očima kao slika, kao kulisa u kazalištu. Dan vruć, sparan, ali naš cilj nije bio daleko: zapravo nadohvat, polako najdalje sat hoda.

Taj dio naše turneje imao je, uglavnom, ova dva zadatka: prvo, iz Gotalovca su moji preci, tu je rođen moj pradjed Stjepan Hladika, a tu žive i sad naši rođaci, i drugo, u Zajezdi sam trebao utvrditi iz crkvenih knjiga, dokle se najdalje može odgonetati i pratiti rodoslovlje naših predaka u prošlost, jer sam odlučio sa sinom da na kraju ove turneje izradimo drvo, geneologiju naše porodice: od najstarijih predaka do njega.

Po sjećanju, jer sam bio već dvaput u Gotalovcu, obnavljao sam i izvlačio iz podsvijesti te zaboravljene zagorske putove i staze, koji su svi slični kao da su industrijski proizvedeni negdje, i pogađao, koji bi mogao biti onaj pravi. Ali tu bi bilo teško zalutati, a to odgonetavanje pomalo nas je i zabavljalo.

U Gotalovcu našli smo mnogo novosti. Najprije je uslijedilo prepoznavanje davno ili nikad još viđenih osoba, pa onda čuđenje, užurbanost. U kući naših rođaka sreli smo novu generaciju: nešto je pomrlo, a nešto se iselilo u Slavoniju.

Tik uz njihovu kuću nova jednokatna škola i zadružni dom. Vagoneti jure nizdolicom prema Budinščini. U selu elektrika. I još jedno iznenađenje: bazen za kupanje na livadi.

Kod kamenoloma u Ivančici nalazi se izvor tople vode. Uprava kamenoloma sprovela je za svoje radnike cijevi do sela i tu nasred livade napravila cementni bazen, u koji stalno dotječe topla voda i isto je toliko otječe.

Ali u tom bazenu najviše se dakako kupaju đaci gotalovečke osnovne škole, jer im je sasvim uz školu, pa skoknu do njega i za vrijeme odmora između satova. Osim toga učitelji provode sa đacima satove fiskulture najčešće na bazenu, tako da nema nijednog među njima, koji ne zna plivati.

Bazen je besplatno pristupačan svakome. Ali ne samo zbog toga, već i zato, jer je on najveća atrakcija, najprivlačivija tačka Gotalovca: stjecište njegovih stanovnika, osobito djece i omladine. Dug je oko dvadesetak, a širok oko desetak metara, s ulaznim stepenicama u vodu, s kosim dnom, s dubinom vode od pola metra do dva metra i s prostorom uokolo za sunčanje. Uopće: napravljen stručno. On djeluje u ovoj gorskoj prirodi ispod Ivančice kao čudo. I kao divan primjer svakom selu, kako se i najmanji potočić može iskoristiti za sličan podvig. To dokazuje najbolje gotalovečki bazen, s doticajem vode po cijevi, koja nije deblja od dječje ruke, a takve je snage i najmanji seoski potočić.

Gotalovečki bazen ima dakako još i tu iznimnu prednost, što se puni prirodnom toplom vodom između 30 do 35 stupnjeva, tako da se u njemu može kupati uvijek kad to omogućuje zrak: rano u proljeće i kasno u jesen.

U nedjeje i praznike na njemu sve bruji, jer dođu i kupači iz okolnih mjesta: Budinščine, Zajezde, Konjščine, Novog Marofa. I tako je Gotalovec po svome bazenu postao najednom turističko mjesto.

Doduše, bazen za kupanje ima i u parku Opeka u Vinici, ali on je djelo aristokrata-grofova Bombellesa. Taj je bazen daleko luksuzniji, ali ne tako simpatičan, neposredan i pitoreskan kao ovaj gotalovečki. Da se ovakvim bazenima na idealan način rješavaju ne samo pitanja higijene, već i fiskulture i toliko potrebne rekreacije organizma, da je on i društveno stjecište i mjesto razonode, osobito omladine — to ne treba niti dokazivati. I odatle njihova korist. Oni su izvori zdravlja, sunčanja i odmora.

Ali jedan od najvažnijih naših zadataka nije u Gotalovcu i Zajezdi obavljen: pitanje našeg obiteljskog rodoslovlja, geneologije. Iz crkvene matične knjige utvrdio sam samo tačno godinu rođenja moga pradjeda Stjepana (Štef): rođen je u Gotalovcu 1822. godine (ravno devedeset godina prije mene) i odselio se u Varaždin. Jedan od župnika u Zajezdi napisao je kod njegova imena ovu primjedbu: »vu Varaždinu čizmar oženjen svoj gospodar«. Tako ga je konačno i razveo, jer je svojim odlaskom moj pradjed izmaknuo svakoj daljnjoj crkvenoj kontroli. Saznali smo nadalje, da se njegov otac zvao Mato, ali dublje u prošlost nismo mogli sagledati iz jednostavnog razloga, što su starije matične knjige predane Državnom arhivu u Zagrebu. Naime, crkva i župa u Zajezdi vrlo je stara i njene knjige imaju izvjesnu dokumentarnu, arhivsku vrijednost. Ne preostaje drugo: treba se obratiti Državnom arhivu i nastaviti istraživanje, rudarski posao. Koliko god se moj sin najprije rastužio, ova nova mogućnost dala mu je poleta i pokrenula fantaziju. Već se vidio u novoj detektivskoj ulozi Sherlocka Holmesa i Ripa Kirbyja.

I još jedna pojedinost s tim u vezi. Jedan list matice, iz kasnijeg vremenskog razdoblja obitelji Hladika, otkinut je, iščupan. Vjerojatni uzrok objasnio mi je župnik: iz knjiga dostavljali su se vojnim okruzima podaci za regrutaciju i pozivanje u vojsku. Za vrijeme drugog svjetskog rata jedan je od duboko zainteresiranih Hladika otkinuo taj list u momentu župnikove nebudnosti i tako dokazao, da mu nije manjkalo poznate zagorske prefriganosti — da bi mu se zameo trag i izvukao se iz vojske. Postao mi je odjednom, i posve nepoznat, simpatičan.

Kada smo dolazili iz Gotalovca, spustili smo se vagonetićem, koji zovu ovdje — ne znam zašto — Cicka. To je lokalno prometno sredstvo, koje zamjenjuje ovdje tramvaj: kada se treba hitno spustiti u Budinščinu po liječnika, u ljekarnu ili na vlak. Dakako, da je vagonet jurio nizdolicom bez ikakvog pogonskog sredstva, sâm od sebe, sve do Budinščine. Kao

da se sanjkamo ili skijamo. Morali smo ga što više i kočiti, jer je vrlo velik pad. A iznad svega paziti da ne naiđe vlak odozdo u suprotnom pravcu, kao što nam se i dogodilo. Budući da je samo jedan kolosijek, morali smo vagonet skinuti s tračnica, da ne naletimo na vlak i da on može proći.

Slijedeće mjesto naše turneje bio je Varaždin: mjesto moga gimnazijskog školovanja, grad nekada veći od Zagreba, s najstarijom gradskom vijećnicom na Balkanu. Čitavo jedno stoljeće stajao je na svojih 14.000 stanovnika, a danas ima više od dvostruko. Razvija se nadzvučnom brzinom, kao uostalom i mnogi naši gradovi, pogotovo industrijski.

Varaždin je oduvijek bio, a pogotovo je to danas: grad radnika i đaka. Ima jednu od najjačih tekstilnih industrija u zemlji — poznati »Varteks«. Svaki puta kada dođem, iznenadi me s ponekom građevinskom novosti. Razvija se po planu: urbanistički se čuva i restaurira centar grada, stari dio, a širi se periferno. Već sâm pogled i ulaz u grad, s kolodvora, ostavlja zaista gradski dojam. Tek nema više onih divljih kestena u kolodvorskoj ulici, čije smo plodove nekad, u jesen, tjerali nogom od kolodvora sve do gimnazije. A što da se tek rekne o »Varteksu«: to je već čitav grad, pravi jugoslavenski Manchester.

Gabrijel Horvat:
Poslije predstave, akvarel, 1961.

Odveo sam sina i na varaždinsko groblje, ne zato da mu pokažem to poznato i toliko hvaljeno groblje, već da ga dovedem na grob mojih roditelja. Moj brat, akademski kipar, napravio je na grobu spomenik, o kome postoje različita mišljenja, a ja mislim da je dobro i originalno rješenje.

Iz Varaždina smo se prebacili motornim vlakom u Čakovec: iako je to udaljenost od jedanaest kilometara, vlak vozi svega dvanaest minuta — kao vožnja tramvajem. U Čakovcu smo se okupili na novom kupalištu u parku iza starog grada.

A onda natrag u Varaždin i autobusom za Vinicu.

Autobus nas vozi kroz meni poznata mjesta: Sračinec, Petrijanec i Vratno. Vidio sam kroz prozor autobusa dvije seljakinje, kako jure nama ususret na Tomosovim mopedima: nekada su se seljaci vozili ovdje eventualno na biciklima, a sada su se i oni motorizirali.

Vinica je upravo dobila asfaltnu cestu: još završavaju ponegdje posljednji sloj na površini. Nedjelja je i seljačke djevojke idu u crkvu: sve u najlon-čarapama, polucipelama i s trajnom ondulacijom. Ona predratna gruba konopljena narodna nošnja nestala je posve. Moda, povišen standard života i kultura odijevanja prodrli su već i u najudaljenije selo.

Razlog posjećivanja crkve nije više samo iz vjerskih razloga: ona je društveno sastajalište, izložba djevojaka i mladića, besplatna galerija slika i prilika da se utuče sat-dva prazničkog prijepodneva.

Brat mi veli, da je park u Opeki otvoren za građanstvo, a bivši grofovski bazen za kupanje sada je javno kupalište za sve — općinsko, komunalno.

Opeka je jedinstven botanički vrt ne samo u našim i balkanskim razmjerima, već i u evropskim: ima oko dvije stotine primjeraka egzotičnog drveća, većinom vanevropskog. Grofovi Bombellesi imali su pasiju skupljanja rijetkog drveća. Kud god su putovali — donosili bi kući poneko rijetko drvo, dakako još mlado. Dobro da su imali barem taj korisni hobby.

Svako drvo ima pločicu: četrdeset metara visok mamutovac iz Kalifornije (čitav neboder, katedrala), velika smreka iz Sjeverne Amerike, piramidalna tisa iz Irske (oživljena Keopsova piramida, pretvorena u drvo), močvarna tisa s većinom korjena iznad zemlje, cefolotaksus iz Japana... Opeka tuče svaki botanički vrt u Jugoslaviji svojim rijetkim stablima.

U Opeki se nalazi trogodišnja vrtlarska škola, »Arboretum Opeka«, jedina te vrste u Jugoslaviji. Osposobljava kvalificirane vrtlarske kadrove u sredini kao stvorenoj za to. Ako se, na primjer, umjetnik mora osposobljavati u umjetničkoj sredini, onda je milje Opeke kao izmišljen za buduće vrtlare.

Kupaći bazen je elipsast, od bijelog kamena i cementa, s plavom

vodom kao more. Stavljaju u njega modru galicu — zbog boje. Taj običaj ostao je još od Bombellesa. U impozantnom miljeu, okružen golemim stoljetnim stablima hrastova i drugog drveća, bazen djeluje kao da je u Versaillesu. I nehotice ga uspoređujem s onim u Gotalovcu: ovaj vinički je impozantniji, daleko luksuzniji, veći, ali mu je voda hladnija, zdenčana, koja se tek na suncu mora ugrijati, a to traje dan-dva i mijenja se samo dvaput tjedno. Onaj gotalovečki mi je simpatičniji iz više razloga: čist je, voda mu stalno dotiče i otiče, topliji, a što je najvažnije — on je izrastao nekako spontano iz zemlje, on je naš, narodni, za razliku od ovog nacionaliziranog, grofovskog. Imao sam neprekidan osjećaj da se kupamo kradomice i da će svakog časa doći lugar ili sâm grof i natjerati sve te nepoželjne i bučne kupače.

To je inače vinorodan kraj: Vinica-breg, Sv. Barbara. Na Sv. Barbari imali su moj djed i otac vinograd, »goricu« i ovamo smo dolazili svakog nostalgičnog listopada u berbu, glasovito zagorsko »branje«. Prema jednoj predratnoj statistici, koju je izradila grupa liječnika iz Zagreba, utvrđeno je da su od 140-ero viničke djece: 14% kronični alkoholičari, 60% piju alkoholna pića, a 40% pokazuju znakove alkoholne intoksikacije. Ne znam, kakvo je stanje danas u tom pogledu.

Iz Vinice prebacili smo se opet dalje varaždinskim autobusom do Grede, a odavle prošetali do Cerja Nebojse. Treba nešto reći o neobičnom imenu tog sela. Postoje dvije varijante o postanku njegova drugog dijela imena — Nebojse. Prva govori, da su Turci prodrli u ove krajeve i osvojili donje Cerje, koje se od tada i prozvalo Tužno. Naprotiv kod gornjeg Cerja uspjeli su ih zaustaviti i ono je otada dobilo hrabro ime *Nebojse*. Međutim, druga varijanta, još vjerojatnija, jer Zagorci vole tučnjave i kavge, govori o mnogo jednostavnijem izvoru: da su se dečki tih dviju sela jednom potukli i oni iz Cerja Tužnog bili su tada pobijeđeni, a pobjednici stali su svoje mjesto otada nazivati Cerje Nebojse. Još i danas živi u narodu uzrečica: »Cerje Tužno bejži v jalše — Cerje Nebojse ne daj se!« Između oba Cerja raste, naime, vrlo mnogo jalše, johe i u njoj često razapinju Cigani svoje šatore.

Odavle smo pješke krenuli u Stažnjevec, moje rodno mjesto i centralnu tačku naše turneje. Kada su se poslije cerskog brijega počele pojavljivati prve kuće, stao sam sinu objašnjavati, u kojoj tko stanuje. Pred nama pojavljuje se Ivančica, ali sad s druge strane, i kao na dlanu razastrta bednjanska dolina, kojom krivuda Bednja: između Ivančice i Ravne gore prema Željeznici i Margečanu. Vijuga cesta i crni se željeznička pruga za Ivanec i Golubovec.

Prvo svraćamo u zadružnu gostionicu kod Barlafe. Prvo prepoznavanje i identificiranje, nakon dvadeset godina. Onda svraćamo u drugu gostionicu i dućan kod Šimeka. U obadvije gostionice na stolovima najlon stoljnaci, novine za čitanje, bufet — kao u gradu. Prije je tu bilo sve zagušljivo, proliveno, odbojno.

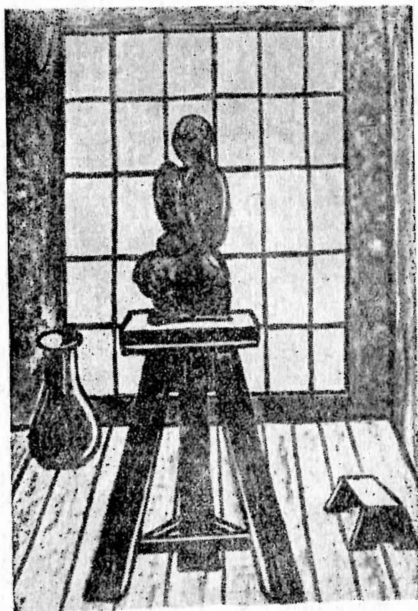
Zatim produžujemo do škole. Zanima me, tko je sad učitelj? U stažnjevačkoj školi bio je moj otac nekoliko decenija učitelj i tu smo se svi mi djeca rodili. Zapažam odmah neke promjene: staza do škole vodi sad po sredini vrta (prije je bila uz ogradu), ispod škole izrasla je velika trešnja do vrha krova, dvorište je pregrađeno... Učitelj je nov, tek došao. Sâm je, jer ima malo djece u školi. Prije su bila uvijek dva. Otvorila se, naime, nova škola, osmoljetka u Gaćicama, koja je odvukla pola djece. Osmogdišnja škola je i u Druškovcu. Sad možeš svršiti nekadašnju malu maturu u svakom selu, gdje god samo zaželiš. Iz Stažnjevec ima elektriku. U pet smjerova presijecaju ga dalekovodi: školu. Sad je gotovo u svakoj kući neki srednjoškolac.

Stažnjevec ima elektriku. U pet smjerova presijecaju ga dalekovodi: za Cerje, za Salinovec, za Koškovec, za Gaćice... Na raskršću cestâ je transformator. Ne škilje više petrolejke, kao u ono vrijeme, dok sam bio ovdje.

Pitam jednoga, koji je nekad svirao »bajs« u seoskom orkestru:

— Bolje nego petrolejke?

— Niti se nečemo zmisliti više na to! — odgovara mi.

Gabrijel Horvat:
Atelier, ugljen, 1960.

U Salinovcu, preko Bednje ispod Ivančice, nova škola. Navečer svijetli kao tvornica.

Mnoge kuće imaju i radio. Slušamo prijenos nogometne utakmice »Vojvodina« : MTK.

Srećem davne poznanike, koji me više ne prepoznavaju ili jedva prepoznavaju, tek kad im spomenem tko sam. Sjećam se Jesenjinovih stihova u sličnoj situaciji, kad se vratio kući:

I ko u Bajrona naše pseto malo
srelo me lajanjem na vratima starim.

Posjećujemo oba mlina: onaj gornji, Surkov, radi na hidroturbinu i ima vlastitu struju.* Kod željezničkog mosta još uvijek stoji bunker iz prošloga rata: uspinjemo se u njegov prvi kat. Sad služi samo pastirima kad pada kiša. Nude ga da ga netko sruši za ciglih pet tisuća dinara, ali nitko neće. Građen je iz cementa i cigle, pa ga je teško razbiti.

Mnogi nas pozivaju da kod njih spavamo, ali mi se odlučujemo radije za spavanje kod Surka na sijenu iznad mlina: ponajviše zbog sina, da bude što pustolovnije. Dvije plahte, jastuk i deka — i gotov krevet. Sijeno se odlično prilagođuje, kako god želiš. Spuštamo dva crijepa, da nam dolazi više svjetla. Ispod nas dan i noć jednolično šumi voda i mlin neumorno melje. Kao u vjetrenjači Alphonsa Daudeta — »Pisma iz moga mlina«. Nad vodom je prohladno, zračno i dobro se spava. Svakako mnogo bolje, nego što bismo spavali negdje u sobi. Kod mlinara spavamo i doručkujemo, a kod Šimeka smo gosti na ručku i večeri. Tako provodimo u Stažnjevcu pet dana.

Sinu pokazujem mrtve rukave Bednje, takozvanu Matačinu. Tuda je nekad tekla Bednja, prije gradnje sadašnjeg Surkovog mlina. Graditelj mlina iskopao je novo korito, da dobije ravan smjer i veći pad, a stari rukavi pretvorili su se u bajere. Kupamo se u njima i beremo lopoče. Tu je voda toplija nego u Bednji, jer je stajaćica. Pokazujem sinu mjesto, gdje smo jedne večeri brat i ja uhvatili za pola sata desetak mrena: samo ih bacali na obalu. Poslije smo išli još nekoliko puta, ali uzalud. Nikad više nije bio takav praznik.

Navečer uhodarimo, po glasu, vodomara ribiča, koji se prodorno javlja s livade iza mlina. Ovdje ga zovu »hariš«. Javlja se samo navečer i po noći: dze — dze... dze — dze... Nemoguće ga je i ugledati, a kamoli uhvatiti. Vrlo lukava ptica. Najprije, kad začuje korake, prestane se javljati, a kad postane sasvim opasno — odleti dalje. Uostalom, za to lukavstvo znaju sve ptice, kao cvrčci, zrikavci i šturci. Nekad,

---

*Danas su ti mlinovi ostali na suhom, potpuno izbačeni iz funkcije, jer je tu Bednja regulirana i dobila novi tok.

kao dječak, znao sam žrtvovati čitav sat da ga otkrijem: šuljao sam se četveronoške, korak po korak — ali uzalud, bez uspjeha.

Druga je polovica srpnja i u punom je jeku vršenje žita. U Stažnjevcu rade danonoćno najmanje tri vršalice: jedna kod Barlafe, druga kod Šimeka i treća negdje na drugom kraju sela — ispod brežuljka Rašćica. Velike žarulje gore čitavu noć iznad vršalica, a i pogon im je na struju. Ukopčali su ih na električni vod. Za vrijeme odmora svira harmonika, započinje ples.

Koliko se toga izmijenilo u mom rodnom mjestu! Svaki sat vozi vlak u jednom ili drugom smjeru: u Varaždin ili u Golubovec — putnički ili teretni. Teretni vuku ugljen iz Golubovca, Ivanca i Ladanja, ciglu i crijep iz Cerja Tužnog, kamen iz Lepoglave i Očure, drvo s Ivančice i iz Trakošćana. Vozi i autobus Varaždin — Trakošćan, kod Šimeka je stanica. Govore, da će skoro voziti i šinobus na pruzi Varaždin — Golubovec.

Oduševilo me, kako smo toplo primljeni u mom rodnom mjestu. Moram reći: nisam se nadao. Mislio sam — ljudi su zaboravili. Krv ipak nije voda! Osjećao se sam kao među svojima, kao da sam kod bliskog roda. Na odlasku poklonio sam dvije svoje posljednje knjige školskoj knjižnici: neka čitaju Stažnjevčanci i diskutiraju »kaj je to napisal školnikov Ivo?«

Međutim, po našem planu moramo dalje: za Trakošćan — preko Ivanca, Lepoglave i Bednje. U Ivancu zastajemo i silazimo na čas. Upravo prisustvujemo posljednjem činu rušenja starog Kukljevićevog dvorca. Miniraju ga i sravnjuju sa zemljom. Ne znam da li su u ovom slučaju konzervatori i urbanisti zaspali, zadrijemali — ili je zaista bilo razloga da se ruši taj ne odviše značajan, ali ipak kulturno-historijski objekt.

U Trakošćanu uzimamo sobu u prenoćištu ispod dvorca, a zatim odlazimo u šetnju oko jezera: do kupališta i lovačke kućice. Tu smo nekad, kao gimnazijalci, brat, jedan drug i ja, prospavali nekoliko noći. Majka nam je spremila kanticu pohanih »šnicla«, kruha i svježe paprike: čitave smo se dane kupali, jeli »šnicle« i kad smo došli do dna — krenuli kući. Negdje u dubini šume našli smo izvor silno hladne vode, kao led. Danas ga više ne bih znao otkriti.

S posebnim smo uživanjem tada plivali jezerom tik ispod dvorca, gdje se nekad nije smjelo uopće kupati, jer da grof »spiju« poslije ručka. A dvorac visoko, pod oblacima, iznad nas. Vikali su na nas s balkona dvorca, mahali, davali signale, ali mi smo htjeli da im objasnimo naše demokratske i ljevičarske poglede. Lugar nas je uhodario gdje spavamo, ali mi se popeli noću na tavan ribarske kućice i ulaz pokrili za sobom poklopcem. Uopće, radili smo u prkos i za inat feudalcima, jedva čekajući da im osporimo njihovo uzurpatorsko »pravo«. Kao da smo predosjećali njihov skori sumrak. Jedne noći pokušao se lugar čak i popeti

na tavan kućice, ali smo mi stali na poklopac i nije ga mogao podići. Govorio je dolje sâm sobom: »Negde bi tu morali biti...« A zatim je otišao — neobavljena posla.

Nekadašnji Draškovićev dvorac pretvoren je danas u muzej. Oko dvadesetak soba već je uređeno: sobe s oružjem, sobe za dnevni boravak, sobe za kartanje, lovačka soba, biblioteka, slikarski atelje Julijane Drašković... Stolari i tapetari rade već mjesecima: čiste drvo, mažu ga firnisom, lakiraju, izvlače crve, tapeciraju... Dah feudalizma u socijalizmu! Osjećam u zraku davno vrijeme oko sebe, vrijeme vraćeno unatrag, sunovraćeno. Vrijeme kmetsko, tursko, sredovječno, kad su se buzdovanima, kijačama i mačevima ganjali oko ovoga dvorca kao bjesomučni. Zaista, ovi Draškovići znali su riješiti svoj stambeni problem! Živjeti u tridesetak soba nije bilo nikome tijesno. A. G. Matoš jednom je rekao: da nije hrvatski književnik — želio bi biti grof Drašković.

Inače je Trakošćan u svakom pogledu najuščuvaniji, a svakako i jedan od najljepših feudalnih dvoraca kod nas. Ima prirodno lijep položaj: na čunjastom brežuljku iznad jezera, okružen golemom šumom. Upravo su skinuli vrh šiljatog tornja, koji je tako opet vraćen na prijašnji tubast oblik.

Gabrijel Horvat:
Melankolija, ugljen, 1959.

Uz dvorac nalazi se tisuću jutara nacionalizirane šume. Kad se spusti nad Trakošćan noć, zavlađa takva grobna tišina, koju prekidaju samo glasovi noćnih ptica.

Ostala zemlja predana je seljacima. Rekao mi je čuvar, koji je bio kaštelan još kod Draškovića, da prijašnji vlasnik živi u Beču, da ima tamo kuća i da navraća kadgod ovamo. Ima pravo da posjećuje dvorac, »ali nema nikakvog drugog prava« — dodaje on. Inače da je grofu i drago — ako jest — što je sve to preuzela država: barem će sad urediti dvorac i biti će pristupačan svima, a ne samo grofovima.

Prvi puta obišao sam sad čitavo jezero uokolo: ima preko jednog sata hoda. Sasvim u dnu jezera, na njegovom najdaljem dijelu, tamo gdje skupljaju posječene trupce i balvane i otpremaju ih kao šlepove jezerom na pilanu ispod dvorca, neprohodan je šaš i druga močvarna trava, visoka dva-tri metra. Pravi raj za ptice močvarice. I sad uzlijeće pred nama par divljih pataka i opet strmoglavo padaju, opazivši valjda nas, u tu džunglu.

Ribiči love ribe i uče se strpljivosti života, veslači odlaze na izlete čamcima, plivači plivaju na drugu stranu jezera, skaču s trambulina. Za ribolov plaća se ovdje posebna taksa, koja je znatno veća za inozemne ribolovce.

Upravo je dan ustanka naroda Slovenije i ovamo se dovezlo nekoliko autobusa Slovenaca iz Ptuja. Pjevaju, plešu na dvorištu, nose svuda sa sobom boce i demižone i neprekidno nataču jedan drugome vino. Neki veseli svatovi u svakom slučaju, pogotovo u ovakav dan i u ovakovoj sredini.

Poslije dva dana boravka u Trakošćanu počeo je povratak s naše turneje. Autobusom se prebacujemo natrag do mjesta Bednje, a tu hvatamo kamion, koji nas prevozi do Žutnice, najbliže željezničke stanice. To je stanica poslije Krapine, prema Đurmancu. Žutnica je simpatično mjesto, s dvije tvornice. Razvilo se skokovito tek poslije oslobođenja. Tu ulazimo u zagorski vlak, koji nas vraća preko Zaboka u Zagreb.

Sin s tim danom završava svoj dnevnik, koji je vodio za čitavo vrijeme naše turneje. Ukupna bilanca našeg kružnog putovanja je ova: za vrijeme od petnaest dana obišli smo osam mjesta. Od toga smo najdulje, trećinu vremena, bili u Stažnjevcu, mom rodnom mjestu. Još tjedan dana, pa ćemo u posve drugi kraj — na more, na Koločep kraj Dubrovnika.

EVGENIJ VEČEK

Antun Mihanović - učenjak, diplomat i pjesnik ilirskog preporoda

Antun Mihanović predstavlja zanimljivu i vrlo simpatičnu ličnost u redovima ilirskih preporoditelja. Darovit po prirodi, svestrano obrazovan, već u mladim godinama shvaća ozbiljnost i težinu kulture zaostalosti hrvatskog naroda. I sam, još dok je bio student, suočen s takvim stanjem, poduzima osamljenu akciju ukazujući na važnost pisanja i stvaranja književnosti na narodnom jeziku. S takvim idejama on je zapravo prethodnik Gajev. Kako vlada glavnim evropskim jezicima, upoznaje se vrlo rano i s književnošću na tim jezicima i uspoređivanjem dolazi do spoznaje, kolika je tama i neznanje u narodnim masama slavenskog juga.

Pravnik po obrazovanju, diplomat po službi, on je i dobar pjesnik, a s uspjehom se bavi i problemima moderne lingvistike. Kao đak upoznaje se sa starom našom književnošću, a za cijelo vrijeme svog diplomatskog službovanja po raznim gradovima Orijenta skuplja stare ćirilske rukopise, smatrajući to kulturom baštinom svoga naroda. Sav njegov naučni i književni rad nadahnut je ljubavlju prema narodu, domovini, njenoj prošlosti i budućnosti.

Iako već stariji po godinama, on se pridružuje preporodnom pokretu s već zrelim i ustaljenim idejama na književne probleme naše zemlje.

Majka njegova Justina bila je sestra hrvatskog protonotara Josipa Kuševića, koji se istakao braneći ustavna municipalna prava Hrvatske protiv šovinističkih nasrtaja nacionalno probuđene Mađarske. U tu svrhu je napisao i knjižnicu »De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalmatie, Croatiae et Slavoniae«. Sigurno je, da je Mihanović već u roditeljskoj kući tokom školovanja na gimnaziji osjetio težinu problema svoga naroda, kojemu je prijetilo uništenje od strane Mađara.

Na konačno formiranje njegove ličnosti znatno su utjecale prilike na bečkom sveučilištu, kamo se uputio poslije svršene srednje škole u Zagrebu, radi izučavanja pravnih nauka.

U Beču je došao u vezu s istaknutim ljudima slavenskog svijeta, koji su svojim naučnim i književnim radom pripremali nacionalni i kulturni preporod slavenskih naroda. Tu djeluje, kao učenjak — slavist, slovenski preporoditelj Jernej Kopitar, koji u to vrijeme (1813.) pomaže Vuku Karadžiću, velikom srpskom reformatoru književnog jezika, pri izdavanju narodnih pjesama, njegove gramatike i rječnika. Mihanović druguje u Beču s medicinarima Dimitrijem Davidovićem i Dimitrijem Fruščićem, koji su uređivali »Novine Srpske«, a cenzor tih novina bio je Jernej Kopitar.

U tom krugu se Mihanović oduševio idejom narodnog književnog jezika, proširivši svoje vidike od uskog kajkavskog područja na sve dijelove hrvatskog naroda, a kasnije na jugoslavenstvo i na slavenstvo. Znajući kakvo mrtvilo vlada u hrvatskoj književnosti, koja je bez jedinstvenog književnog jezika, a s nekoliko pravopisa jedva vegetirala, on kao 19-godišnji mladić 1815. godine piše, ugledom na djelo Talijana Francesca Algarottija (1712-1764), brošuru pod naslovom: »Reč domovini od hasnovitosti (koristi) pisanja vu domorodnom jeziku«, s mottom na početku teksta:

»Vse kaj prirodnog glasa ima
vu njem dršče, plače i svaku čut očita.«

U toj brošuri ističe pisac da samo na materinskom jeziku čovjek može izreći sve što želi, a da se do izražajnog savršenstva može razviti samo onaj jezik, kojim narod govori i piše. Samo se na materinskom jeziku može stvarati prava kultura i suzbiti praznovjerje i zaostalost. Ta brošura je prvi protest protiv latinskog jezika, koji je kao službeni jezik zaokupio čitav javni, pa i književni, te kulturni život u tadašnjoj Hrvatskoj. Hrvatski feudalni sabor je, naime, u ono vrijeme bio sav zaokupljen borbom za održanje latinskog kao službenog jezika u javnim poslovima Hrvatske, smatrajući taj mrtvi jezik obilježjem svoje klasne plemićke konstitucije (ustava).

Mihanović je, dakle, već 1815. godine iznesenim mislima o značenju narodnog jezika u životu jednog naroda izrekao ono, što su kasnije ilirci razradili. Već prvo godište »Danice« (1835.) izlazi pod mottom znamenitog nizozemskog pravnika XVII st. Huga Grotiusa o jeziku kao najljepšem znaku čovještva i narodnosti.

I pogledi, koje iznosi Mihanović u proglasu, kojim najavljuje izdanje Gundulićevog »Osmana«, čiji je rukopis pronašao 1817. godine prigodom svog boravka u Padovi, povezuje ga misaono s kasnijim generacijama iliraca. No, Mihanović nije uspio kao ni drugi neki, koji su kušali buditi narod iz sna. Trebalo je tek da dođe dvadeset godina kasnije generacija iliraca, da ostvari u potpunosti ideje, za koje se cijelog svog života zalagao Mihanović.

Ni stupanje u vojnu službu u svojstvu vojnog auditora (suca) nije bilo za njega zaprekom da se i dalje bavi književnošću i znanošću. On se u tom razdoblju naročito aktivno bavio problemima komparativne filologije, proučavajući srodnost slavenskih jezika sa sanskrtom. Iz tog područja napisao je u XIV godištu Hormajerova časopisa »Arhiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst« (Beč, 1823.) raspravu pod naslovom: »Zusammenstellung von 200 laut — und sinverwandetem Wörter des Sanscrites und Slavischen«. Tu je raspravu zbog njene temeljitosti posebno pohvalio znameniti češki slavist Dubrovski, popratívši je pohvalnom kritikom. Očito je Mihanović htio pokazati kulturnom svijetu da i slavenskim jezicima pripada jednakopravna uloga u izgradnji opće civilizacije, baš kao i romanskim i germanskim, jer svi oni potječu od jednog zajedničkog prajezika.

Pokraj toga je Mihanović napisao u istom časopisu znanstvenu raspravu o Ciganima, dokazujući da je njihov jezik ogranak staroindijskog jezičnog stabla. Kad je 1835. godine izašao prvi broj Gajevog časopisa »Danica«, bio je Mihanović već u zrelim godinama i stariji od većine ilirskih preporoditelja. On u to vrijeme ima potpuno iskristalizirane poglede o potrebi jednog književnog jezika na bazi štokavskog narječja i pisanja po Gajevom pravopisu. Pristupa odmah ilirskom pokretu i dok u mladosti piše ozbiljne naučne rasprave, sada, oduševljen

Pavle Vojković: Narodni ples, croquis-pastel, 1952.

radi konačnog ostvarenja svojih mladenačkih snova, postaje pjesnik koji pjeva o ljepotama svoje zemlje, daje izraza ushićenju zbog njenog buđenja, pjeva o svojim ljubavnim osjećajima. Njegovo je, dakle, znanstveno uvjerenje o jeziku i koristi pisanja na narodnom jeziku, u okviru ilirskog preporoda, prešlo u lirsko raspoloženje, izraženo u malenom, ali značajnom pjesničkom opusu.

Već prva njegova pjesma »Horvatska domovina«, po kvaliteti zbog duboke i iskrene osjećajnosti, iskrenog divljenja ljepotama zemlje, predstavlja nešto najbolje što je Mihanović kao lirski pjesnik stvorio. U toj pjesmi iznosi pjesnik, u nizu naoko odjeljenih i nepovezanih slika, cjelokupni hrvatski život ne banova i velmoža, već seljaka i radnika. Evo nekoliko takvih slika:

»Žanju srpi, mašu kose
Djed se žuri, snoplje broji,
Škriplju vozi, brašno nose
snaša preduć malo doji.
Pase marva, rog se čuje
oj, oj, zveči oj u tmine
k ognju star i mlad šetuje.
Evo t' naške domovine.«

Pjesma »Horvatska domovina« predstavlja zbog iskrenog, osjećajnog elementa i plastičnog opisa pravu umjetninu, za razliku od ostalih budnica ilirskog preporoda, čija je pjesnička vrijednost redovito ispod prosjeka. Ta pjesma spada u red najboljih ostvarenja lirske poezije iz doba ilirskog preporoda.

Možemo reći da je ta pjesma zgusnuti niz ljupkih slika hrvatskih ljudi i krajeva (Barac). Evo još nekoliko slika:

»Luč iz mraka dal'ko sija«
»Magla što li Unu skriva,«
»Vedro nebo, vedro čelo«
»Blaga prsa, blage oči.«

U sedam odlomaka te pjesme od po dvije kitice, naoko nepovezane i lijepe slike pejzažá, slijevaju se konačno u uzbudljivu završnicu, u kojoj kulminira duboka ljubav prema tako lijepoj domovini:

»Kud li šumiš svijetu reči
Da svog doma Horvat ljubi
Dok mu njive sunce grije
Dok mu hrašče bura bije
Dok mu mrtve grob sakrije
Dok mu živo srce bije«.

To je zaista strastven izraz jedne iskrene lirike, koji nam i u toj završnici daje domovinske pejzaže.

Zbog tih pjesničkih kvaliteta ova je pjesma postala himna u kompoziciji Josipa Runjanina, koji je, kao Srbin, toj pjesmi dao glazbeni okvir i na taj način simbolički istaknuo zajedničku himnu zajedničke domovine. Još jedan primjer bratstva i jedinstva naših naroda.

Smisao pjesnikov za pejzažne ljepote naše zemlje dolazi do izražaja i u pjesmi »Posljednja Franjina polnoć«, u kojoj je pjesnik vješto upotrebio dinastički motiv, da bi opet izrazio ljepotu nekih dijelova hrvatske zemlje (»Danica«, 1835.).

»Zacvilila s Velebita vila
. . . .
ter se trese golema planina,
snijeg se ruši s cerjem i jelovljem,
propucaju stijene niz ponore,
prožamori more valovito.«

Aludirajući na narodno mrtvilo i prosvjetni mrak, koji je vladao u širokim masama našeg naroda, pjesnik u okviru te dinastičke tužaljke ne propušta priliku, te poziva Liku, Krbavu i Primorje da se probudi od sna i mraka, dajući opet lijepu sliku tih kraja:

»Probudi se Lika i Krbava,
vjerno staro sokolovo gnjezdo,
i ti drago kameno Primorje,
ne spavajte oj otoci naški,
ljepi vrti morem plivajući«.

Pjesnik sa službom daleko od domovine, čezne za njom i svojim zavičajem i povodeći se za Goetheovom pjesmom »Mignon«, izražava svoju težnju da se jednom vrati opet u krilo svoje zemlje, stvarajući u okviru stihova izvanredan idiličan ugođaj, osobito opisom doma:

»Mio tu je dom pri lipi sjenitoj,
po vrtlju sâd, o ružah veseo roj,
u kući rod, na dvoru naški oj,
do graje glas: o zdravo, brate moj«.

Pjesnik ne želi divnih palača i sjajnih prijema, on uživa u jednostavnosti seoskog doma sjedeći u sjeni lipe, u vrtu punom ruža i voćaka, opkoljen rođacima i ugodnim glasovima našeg jezika i naših ljudi, koje pjesnik smatra braćom.

Pjesnik time izražava otvoreno da ne priznaje klasnu podjelu na kmetove i plemiće. Taj stav svojom liberalnošću prelazi granice, ocrtane ondašnjim još feudalnim klasnim društvom. Pjesnik je i inače u svom javnom životu davao izraza slobodoumnim idejama, što mu je pribavilo negodovanje ondašnjeg društva i opozivanje njegovo kao zastupnika riječke županije s Požunskog sabora 1827. godine. Značajna je zbog stanovišta, koje je zastupao u pitanju jedinstvenog jezika i narodnog imena, pjesma »Glas oli čut«, koju pjesmu Gaj nije uvrstio u »Danicu« valjda zbog njenog radikalnog stava. Pjesnik ju je kasnije, kad je bio postavljen prvim austrijskim konzulom u Beogradu, na dvoru kneza Miloša objelodanio u beogradskom književnom almanahu »Uranija«. Pjesnik u ovoj pjesmi pjeva:

»Il' onako il' ovako
samo da iz punih prsa
samo da iz cijelih srca
istinito, iskreno
jezik javlja duše glas.«

Za pjesnika je, dakle, svejedno da li je domovina naška, ilirska ili srpska, on želi samo jedno, da zemlje slavenskog juga već jednom imaju jedinstveni književni jezik na osnovi narodnog govora, a narodne mase, koje žive pod raznim mnogobrojnim imenima, jedno narodno ime. Tu se pojavljuje kod pjesnika posve određena misao o jedinstvu naroda slavenskog juga.

Daleko prelazeći okvire austrijskog diplomata, kao prvi austrijski konzul prigodom svog nastupa, s dubokim ushićenjem pozdravlja kneza Miloša u svečanoj audijenciji 3. rujna 1836., prelazeći i preko pravila diplomatskog ceremonijala: »Ja sam Hrvat i radujem se i oholim se time, što sam postavljen za prvog carskog konzula u sredini tog hrabrog naroda i u onu slavnu zemlju, koje je krv, jezik i slava meni srodno, i kod jedinog knjaza ilirskog plemena.«

U srcu Srbije, u Beogradu, našao je pjesnik kolo rodoljuba, u kojem se veoma rado i često kreće. Tu je našao stare znance iz bečkih studentskih vremena. Tako Dimitrija Davidovića, bivšeg urednika bečkih »Novina serpskih«, koje su izlazile od 1813.—1821. godine. Sada je Davidović postao povjerenik kneza Miloša, koji mu je povjerio i izradbu Sretenskog ustava.

Službovanje u Beogradu imalo je za Mihanovića i neugodnih strana. Knez Miloš je u ono vrijeme došao u sukob sa Rusijom i htijući se osloboditi njenog utjecaja, traži veze s Francuskom i Engleskom. Mihanović se našao u krugu protivnika kneza, koji su podržavali utjecaj Rusije, koja je u odlučnim momentima borbe Srba za samostalnost pružala Srbiji diplomatsku, novčanu i oružanu potporu. K tomu se pridružila i nesretna ljubav Mihanovića prema Anki Obrenović, kćeri kneževog brata Jevrema, u čijem se domu pjesnik često nalazio. Pjesnika je zanijela ljupkost i ljepota Ankina, koju prozvaše suvremenici »ružom istoka«. Pjesnik, zaljubljen, opisuje njenu ljepotu stihovima, koji su još i danas zadržali svježinu i neposrednost, a spadaju među najbolja lirska ostvarenja na polju ljubavne lirike Preporoda. Pustimo sada neka sam pjesnik govori:

»Kad bi vitka, gibka prohodila,
te blagim ustma naški govorila,
taj struk i hod i glas ne poznah prije
zapanjen stadoh, zamuknuh, problijedih.
Ko duše moje sunce da izgleda
i što je anđeo, ne znam — ak to nije«.

Pjesnikova ljubav bila je uzvraćena, ali idilu je neumoljivo prekinuo sam knez Miloš, koji nije mogao podnijeti misao da se njegova sinovica

uda za austrijskog diplomata, makar to bio i Mihanovićeva kova. Osim toga taj se diplomat umiješao u krug protivnika njegove vanjske politike, pa je sve to bilo razlogom da Mihanović kao austrijski konzul bude opozvan, a postavljen za konzula u Solunu. Njegova bol zbog naprasnog svršetka njegove ljubavi prema Anki Obrenović, koja se brzo iza toga udala za rumunjskog veleposjednika i boljara, kneza Lahovarija, izražena je u baladi »Kamena djeva«.

»Djeva sjedi pokraj mora
na kamenu studenom,
Tiho gleda u daljinu
i očima suznima«.

Mihanović, službujući po raznim mjestima Orijenta kao carski diplomat, ne zaboravlja na svoj narod. On sada marljivo sabire stare ćirilske književne i jezične spomenike iz XIII—XIV vijeka. Ovi se danas nalaze, nažalost, neproučeni u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti pod imenom »Collectio Mihanovićiana«. Boraveći 1843. godine Mihanović na Svetoj gori, na Atosu, otkrio je zografskom manastiru jedan od najstarijih, a svakako najčistijih, spomenika staroslavenskog jezika, koji potječe iz X vijeka. To je tzv. zografsko evanđelje, koje se danas čuva u biblioteci Akademije nauka u Lenjingradu. Mihanović je pronašao i odlomak glagolskog Apostolara iz XII vijeka, koji spada među najstarije spomenike hrvatske glagoljice, a koji je danas nauci poznat pod imenom »Mihanovićev odlomak«. 1856. godine Mihanović je umirovljen i povlači se u svoje Zagorje da ondje provede zadnje dane, da gledajući sa Zelenjaka, na kojem mjestu kažu da je spjevao »Horvatsku domovinu«, uživa u krasnom pogledu na divne pejzaže Zagorja, koje je tako lijepo opjevao. Tu mu je postavljen spomenik u obliku obeliska. Umro je u Novim Dvorima kraj Klanjca od kapi 1861. godine.

U cjelini svoje pojave, Mihanović je jedan od najsimpatičnijih hrvatskih kulturnih radnika svog vremena.

VLADO MAHALEC

Tito - najsvjetlije ime naše povijesti

Tito, kad spomenemo to ime, sjetimo se čovjeka, koji je počevši od ničega stvorio sve.

Sjetimo se čovjeka, koji je svojom odlučnošću, inteligencijom i radom, naizgled u beznadnoj borbi, odnio pobjedu.

Sjetimo se čovjeka, koji je stvorio naše sretno djetinjstvo, mladost punu smijeha, radosti, stvorio je život.

Život pun slobode, nadanja. Život u kojem nema tuge, nema briga.

Da, kad izgovaramo Tito, izgovaramo doba najsvjetlijeg dijela naše povijesti, izgovaramo ime čovjeka, koji će ostati nezaboravna, najsvjetlija ličnost naše historije.

ANTE NEIMAREVIĆ

M. À. V.

Kad bi se neki naš čovjek željezničar, koji je umro prije Prvoga svjetskoga rata, iznenada digao iz groba na Mirogoju, pa se našao na željezničkoj stanici u Zagrebu, čudom bi se začudio, kad bi na vagonima i na lokomotivama uočio slova: JŽ — a on je za svojih 35 godina službe na željeznici bez prestanka morao zuriti u slova: M. A. V., što će reći na mađarskom jeziku: Mađar Alam Vašutak, a na hrvatskom: Mađarske državne željeznice.

Taj naš čovjek još bi se većim čudom začudio kad bi čuo, da spiker preko megafona objavljuje dolazak i odlazak vozova na hrvatskom jeziku i da kondukter, kad se voz zaustavi na kolostaju, ne izviče više: Zagrab! nego: Zagreb! i da nigdje na stanici nema mađarskih napisa: Bemenet, Kimenet nego naših: Izlaz! i Ulaz!...

Da je danas tako, to je nama, našoj djeci i unučadima, sasvim razumljivo, ali da to jednom bude tako, bio je to nekad samo san, pa ćemo o tome govoriti u ovom članku.

Prva željeznička pruga po kojoj je konj vukao kola, počela je raditi u Engleskoj 1825. godine, a išla je od Stocktona do Darlingtona. Do te pruge došlo je po zaslugama Georga Stephensona, koji je konstruirao i lokomotivu, koju je tjerala para na pruzi Liverpool — Manchester.

Na kontinentu bila je 1835. godine sagrađena prva željeznička pruga u Njemačkoj od Nürnberga do Fürtha.

Da može ekonomski i politički prodirati na Jadran, izgradila je Austrija 1849. godine prugu od Beča preko Celja do Ljubljane, koju je 1857. godine produžila do Trsta.

Prva željeznička pruga prema Hrvatskoj, od Zidanog Mosta prema Sisku, preko Zagreba, počela se graditi 1854. godine, a dogotovljena je 1862. godine, dok je pruga od Zagreba do Karlovca bila predana u posao 1. lipnja 1865., a od Karlovca do Rijeke 1873. godine. Tu prugu podiglo je Društvo južnih željeznica, ili kako se to društvo službeno nazvalo i potpisivalo — Südbahn. Na tim željeznicama u Sloveniji službeni jezik bio je njemački, a slovenski nazivi naših gradova bili su prekrojeni u njemačke. Tako je Maribor bio prekršten u Marburg, Celje u Zili, Ljubljana u Laibach, Pragersko u Pragerhof, Zidani Most u Steinbrück, a naš Sisak od pet slova pretopili su u nekakav Sisek — Sziszek — sa sedam slova!

Još prije pogodbe s Austrijom, Mađari su skovali plan da povežu svoj Alfeld s Rijekom i počeli ga realizirati 1864. godine. Kad je 1867. godine stvorena Dualna monarhija — Austro-Ugarska — i kad su 1868. godine Mađari na silu nametnuli Hrvatskoj zloglasnu ugarsko-hrvatsku nagodbu i Rijeka postala dio tzv. svete krune Ugarske — separatum sacrae coronae adnexum corpus — po glasovitoj, poslije prilijepljenoj krpici na paragraf 66. ugarsko-hrvatske Nagodbe, a Mađari je presaldumili u Fiumu, nastavljeno je građenje pruge od Budimpešte prema Rijeci i to od Žakanja preko Koprivnice i Zagreba, pa od Dunava preko Osijeka u Zagreb i Rijeku. Pruga Budimpešta — Đekenješ sagrađena je 1865. godine, a dravski most s tri luka 1867. godine. Pruga Budimpešta — Rijeka počela je raditi 1870. ili tačnije 1873. godine. Od Zagreba do Dugoga Sela izgrađena je pruga 1870. godine. Od Dugoga Sela do Banove Jaruge i od Banove Jaruge do Novske 1897. godine. Od Novske do Nove Gradiške 1887. godine, od Nove Gradiške od Slavonskoga Broda 1889. godine, od Slavonskoga Broda do Vinkovca 1878. godine, od Vinkovca od Zemuna 10. XII 1883. zbog okupacije Bosne i Hercegovine, koja se pripremala, izgradila je Austro-Ugarska željezničku prugu od Novske do Banja Luke 1872. godine. Pruga od Splita do Knina sagrađena je 1875. godine.

Ovdje se mora istaći, da su i Austrija i Ugarska gradile željezničke pruge samo u interesu Monarhije i da se nimalo nisu obazirale na ekonomske interese naših krajeva. Sve su njihove pruge konvergirale prema Beču i Budimpešti i nisu bile izgrađene nikakve transverzalne pruge između pojedinih naših krajeva.

Dokle je išla mađarska tvrdoglava oholost, vidjet ćemo iz ovoga primjera:

Premda su željeznice bile u njihovim rukama i u Hrvatskoj i u Ugarskoj, bile su drukčije tarife za robu, ako je trgovac s teritorija Hrvatske naručio robu s Rijeke preko Zagreba ili preko Budimpešte; preko Zagreba bila je tarifa skuplja, iako je Budimpešta dalje od Rijeke nego Zagreb, i premda je Zagreb bio bliži Koprivnici, Križevcima, Virovitici i Vinkovcima nego što je bila Budimpešta.

Na svim tim željezničkim prugama, koje su išle preko našega teritorija i koje su Mađari izgradili našim novcem, a od kojih je sav dohodak išao u Budimpeštu, bio je službeni jezik samo mađarski. U kojim je vagonima bilo zabranjeno pušiti, visio je u vagonu napis na mađarskom jeziku: Tiloš a dohanjzaš! ili Nem dohanjozni! ili Nem dohajzo! (Da se lakše pročita, pišem svaku mađarsku riječ onako, kako se čita i izgovora, a ne kako se piše, što bi dovelo do nepotrebne zbrke.)

U Direkciji željeznica u Zagrebu i na željezničkim stanicama bili su namješteni samo Mađari. Za Hrvate bila su rezervirana niža i najniža mjesta — vratara i službitelja, ložača, nosača i skretničara. Iza stoprocentnih i dvjestoprocentnih Mađara pao je red na djecu mađarskih željezničara i na Hrvate, koji su znali mađarski, ali koji su morali svoju djecu slati u mađarske škole — za djecu željezničara u Čurgo, Kapošvar, Zagreb i Rijeku — ako su im djeca, kad odrastu, htjela doći na željeznicu.

Zauzimanjem hrvatske vlade u Zagrebu došlo je 1900. godine do ugovora između Pešte i Zagreba, da će M. A. V. svake godine primiti dvanaest Hrvata za činovnike na željeznici. Ugovorili su u ugovoru, da će kandidati imati maturu i da će primiti stipendiju od 1.000 kruna na godinu, za koju će stipendiju Hrvatska davati 52%, a Ugarska 48%. Kandidati su se morali obvezati da će za 3 godine naučiti mađarski jezik i položiti stručne spite i da će u Pešti završiti jednogodišnju željezničku školu. Sad su tek ti Hrvati postali pravim činovnicima i bili bi postavljeni na teritoriju Hrvatske. Međutim mjesto 12 abiturijenata, primali su Mađari svake godine samo po četvoricu, po petoricu — dakle, ni polovicu.

Naši ljudi bili su na željezničkoj službi sasvim izolirani, i dok su bili u službi nisu se smjeli međusobno razgovarati hrvatski, jer je na teritoriju stanice mađarski jezik bio obligatan i za privatne razgovore!

Poveće stanice imale su čitaonice za željezničare, koje bijahu nabijene mađarskim knjigama i novinama, a naših knjiga i novina ne bijaše u njima ni za lijek.

Budući da je i u Hrvatskoj na M. Á. V. mađarski jezik bio službenim jezikom, nisu se Mađari ni trudili da nauče naš jezik, a ako su se oko toga namučili da nešto malo nauče, naučili su samo onoliko, koliko im je bilo potrebno za najprimitivnije razumijevanje s narodom: Edj karat? Edj, kete. mašodik, harmadik? Skud išel? Zagrab, Zimonj, Esek, Verec, Kapronc? Da nam jezik unize, oni bi još i hotimice krivo govorili, kao što je ušlo u običaj u cirkusima da cirkusanti, osobito tzv. glupi Augusti ili klauni, krivo govore, i mi smo to trpjeli i još smo se s njima smijali sebi i svome jeziku!...

Koliko se puta desilo i to, da je pred šalter-prozor došao naš intelektualac i zatražio kartu, a Mađar mu, da ga isprovicira, dobacio usred srca Hrvatske: Nem tudom horvatul!... Mađarul besedni!...

Čuven je istiniti slučaj sa Stjepanom Radićem, koji se više puta sukobio s kondukterima, jer nije imao uza se voznu kartu, koju nije htio kupiti na blagajni, jer da tekst na njoj nije samo na hrvatskom ili na mađarskom i hrvatskom, nego samo na mađarskom jeziku, a to da se protivi 57. paragrafu ugarsko-hrvatske Nagodbe, pa je pri tome poturio pod nos konduikteru tekst Nagodbe, kao što u Per Bulovu romanu »Most na rijeci Kvaj« engleski pukovnik Nikolson badava pokazuje japanskome pukovniku Saito tekst Ženevske i Međunarodne

konvencije, da on ne smije nagoniti engleske oficire da rade fizičke poslove!...

Mislim da ni američke neboderske zgrade i zgradine ne bijahu veće i više od mađarskih megalomana. Kad se samo sjetimo da su naše more, koje se nije zvalo ni hrvatsko ni jugoslavensko ni talijansko ni grčko ni albansko, nego samo Jadransko, prekrstili Mađari u svoje more. — Mađar tenger — onda bi normalni čovjek upravo morao pomisliti da su sišli s pameti! I da su Mađari na tom moru imali i nekakvu trgovačku flotu, nekakvu tobožnju Ungaro-Croatu! I da su sanjali o nekakvoj Velikoj Mađarskoj od Karpata sve do Jadrana i to preko nas!

Doduše, u davna i pradavna vremena i vladajući krugovi u Hrvatskoj bolovali su od megalomanije. Pričalo se, kako smo mi Turke zaustavili, kad su htjeli prodrijeti u Evropu, da od hrvatskog roda nema roda slavnijeg, da je fra Grgo Martić hrvatski Homer, i da smo u sićušnoj Hrvatskoj fantazirali o nekakvoj Velikoj Hrvatskoj!...

Kao u nas Hrvata, tako je i Srbe obrvala bila nacionalna šovinistička arterioskleroza. Nitko nema što Srbin imade! Laza Kostić — Srpski Šekspir. Srušili smo dva carstva! Živela Velika Srbija!... ali smo se na sreću, od te megalomanske kuge sasvim izliječili, ili kako reče čovjek iz naroda — mi smo svu tu vaskoliku megalomaniju davno odbolovali!... Danas i Hrvati i Srbi sasvim drukčije, ispravno i trijezno rezoniraju.

Zbog tog napadaja na naš ponos i na našu čast, dolazilo je u hrvatskome Saboru do mnogobrojnih interpelacija, od kojih ne bijaše nikakve koristi, kao što ni bolesniku ne pomažu vodene injekcije.

Iako je na željeznicama u Hrvatskoj bio via facti službeni jezik mađarski jezik, htjeli su to Mađari i pozakoniti, pa je 1907. godine ministar Košut predložio zajedničkom ugarsko-hrvatskom Saboru u Pešti — u kojem je bilo četiri stotine Mađara i 40 Hrvata — da se u projektiranoj željezničarskoj pragmatici umetne, da je na željeznicama mađarski jezik službeni jezik. Protiv ove pragmatike provela je u Pešti Hrvatsko-srpska koalicija glasovitu energičnu opstrukciju. Ova borba završila se 1913. godine i to tako, da je ugarska vlada Košutovu željezničarsku pragmatiku zabacila i zamijenila je novom, u kojoj je izostavljena Naredba o jeziku, premda je i po toj izmijenjenoj pragmatici sve ostalo po starom — i dalje se na željeznicama u Hrvatskoj govorilo i administriralo na mađarskom jeziku.

Osim M. Á. V. bio je u Hrvatskoj i Südbahn tj. željezničke pruge, koje je izgradilo austrijsko Društvo južnih željeznica — od Zaprešića do Siska preko Zagreba, pa od Banove Jaruge do Barča, a u Mađarskoj imali su prugu od Pešte do Sekešferhevara, pa uz Blatno jezero do Nađ Kanjiže i do Barča preko Đekenješa.

I na prugama Südbahna bio je mađarski jezik službenim jezikom, a njihova Direkcija za pruge na našem teritoriju ne bijaše u Beču, nego u Pešti.

Dodat ćemo usput i to, da su i pošte na našem teritoriju bile u mađarskim rukama, samo što su one bile, kao bajagi, velikodušne, pa su na formularima uz mađarski tekst imali i hrvatski tekst, pa si uz mađarsku riječ levelezelap, mogao naći i našu dopisnicu, ali na poštanskim markama bio je samo mađarski napis: Mađar kiralj pošt...

Kad smo kod pošte, navedimo i to, da su Mađari sagradili u Zagrebu u Jurišićevoj ulici zgradu Direkcije svojih pošta i telegrafa u nekakvom izmišljenom i nakaznom stilu, koji su nazvali mađarskim stilom.

Spomenut ćemo i to, da je Zagorska pruga od Varaždina do Zagreba — duga 104 kilometra — sagrađena osamdesetih godina prošloga stoljeća. Podravska pruga od Kloštra do Virja dogotovljena je 1906. godine, od Virja do Koprivnice 1912. godine, a pruga od Koprivnice do Varaždina proradila je 1937. godine.

Pruga od Pešte do Subotice počela je djelovati 1882. godine; od Subotice do Novog Sada 1883. godine; od Novog Sada do Zemuna 1883. godine, a od Zemuna do željezničkog mosta 1884. godine.

Da Hrvatska i Dalmacija budu što dalje jedna od druge i da ih željeznička pruga ne bi povezala, i politički i ekonomski ojačala, Mađari nisu htjeli izgraditi ni Ličku prugu do Knina, ni Unsku od Bihaća, štoviše, nisu htjeli spojiti željezničkom prugom Zagreb i Plitvička jezera, da skriju jednu našu prirodnu ljepotu, koja se krasota broji u svjetske ljepote, i da se na taj način ne umanji ljepota, 80 kilometara dugog, Blatnog jezera!

Sada ćemo nanizati nekoliko primjera, da vidite kako su Mađari nakazili imena naših gradova. Zagreb su prekovali u Zagrab, Zadar u Zara, Bakar u Bukari, Beograd u Belgrad i u Nandor fehervar, Karlovac u Karoljvaroš, Koprivnicu u Kaproncu, Viroviticu u Verec, Križevce u Kereš, Varaždin u Varažd, Đakovo u Đakovar, Čakovec u Čaktornju, Prelog u Perlok, Suboticu u Sabatku, Split u Spalato, Skopje u Iskeb, Opatiju u Abaciju, Rijeku u Fiumu, a Dubrovnik u Raguzu!...

Našu, loše skovanu riječ kolodvor, pomađarili su Mađari u paljaudvar; kola — vagon — bila su im koči, kondukter — kalauz, voz — vonat, vozna karta — jeđ, cijena — ar, blagajna — penctar, garderoba — ruhatar, zavor za opasnost — vesfek itd.

Na današnjem našem teritoriju imali su Nijemci i Mađari oko trideset lokalnih ili vicinalnih pruga u dužinu od 2.636 kilometara. Vicinalna pruga od Dugog Sela do Novske zvala se hrvatski Lonjskopoljska lokalna pruga, a na mađarskom: Lonja velđi vašut; vicinalna pruga od Karlovca do Capraga nazivala se Krajiška željeznica, a mađarski: Hatarervizaši vašut, dok se Dunavsko plovljenje prezivalo Duna gezhajozeš.

Grandomanski plan mađarskih kapitalista i njihove džentrije bio je taj, da Hrvatsku utope u mađarsko more, i da od Karpata do Jadrana i u predsoblju Balkana stvore Veliku Mađarsku. Ali čovjek snuje, a povijest odlučuje. Kad Hrvati poslije propasti Austro-Ugarske otrgoše svoje, Srbi svoje, Slovaci svoje, a Rumunji svoje, od nekadašnjega džentrijskoga Mađar-orsaga, s preko trista hiljada kvadratnih kilometara, osta Mađarska samo na sto hiljada kvadratnih kilometara, u kojoj su Mađari izmislili dosjetku: Što ćeš raditi od doručka do ručka? — Obletjet ću Mađarsku!..

Kad bi se digli iz groba Košut i Deak, koji su nas 1848. i 1868. godine ironizirali i govorili hrvatskim delegatima, neka im pokažu na zemljopisnoj karti i na globusu, gdje im je ta Hrvatska?!, pa Tisa, koji se 1914. godine prijetio Srbiji: Megaj, megaj, kutya Serbija! — Čekaj, čekaj, kujo Srbija!..., a 1918. godine zaprijetio se u Sarajevu predstavnicima Hrvata, Srba i Muslimana: Bevor wir zu Grunde gehen, werden wir euch zu zermammeln!... Prije nego što propadnemo, mi ćemo vas zdrobiti — smrviti!.. našto mu je fra Dida Buntić potegao bosanski grb... pa da vide na zemljopisnoj karti Srednje Evrope i Balkana nas i sebe, mislim da bi se od jada i čemera okamenili!

Istini za volju moramo istaći, da današnji Mađari nisu više oni nekadašnji Mađari. Preboljeli su morsku i pomorsku bolest. Napušten je stari, imperijalistički grb, na kojem bješe istaknuta i naša Drava, a po nekima i Sava. Današnji Mađari više ne sanjaju ni o kakvim svojim izgubljenim zemljama.

DRAGUTIN DOMJANIĆ

Kad se nasmeješ...

Rosne se rože budiju,
V tihoj su noći si spale.
— Kad se nasmeješ, su v licu
Sladke ti jamice male.

V jutro je nebo tak jasno,
Zgineju sence iz noči.
— Kad se od srca nasmeješ,
Tak su ti vesele oči.

Sunce vsi imaju radi,
Tiči mu vsi žvrgoliju.
— Kad se ti meni nasmeješ,
Same popevke zvoniju.

BOŽIDAR PAVLEŠ

Iz galerije zagorskih književnika

Janko Leskovar kao slikar prosvjetnih radnika

Hrvatsko zagorje dalo je našoj književnosti čitav niz značajnih pisaca, među kojima jedno od prvih mjesta pripada Janku Leskovaru, odmah iza A. Kovačića i K. Š. Đalskog. Bilo je — kako to ističe poznati književni kritičar. M. Marjanović — »reprezentativni novelista za sredinu dvadeset godina«. Njegova topla i iskrena proza, objavljena, uglavnom, u posljednjem desetljeću prošloga stoljeća, sadrži karakteristične crte prijelaza od realizma k dekadentnoj literaturi naše »moderne«. Građu i likove za svoja djela uzimao je najviše iz dvaju društvenih slojeva: iz redova zagorskog plemstva u propadanju (poput K. Š. Đalskog i D. Domjanića), te iz redova prosvjetnih radnika. Budući da se posljednjih nekoliko godina u našoj javnosti mnogo raspravlja o društvenom i materijalnom položaj prosvjetnih radnika, bit će zanimljivo vidjeti kako je Janko Leskovar, koji je i sam bio učitelj, prikazao njihov život i rad u jednom starijem, prilično davno prošlom vremenu.

Bilo je to vrijeme vladavine zloglasnog bana Kuena Hedervarija i njegove nasilne mađarizatorske politike u Hrvatskoj. Osim toga to je i vrijeme oštrih društvenih suprotnosti. Još uvijek su — usprkos sve bržem jačanju kapitalizma — nad našim selima stajali kao simboli plemićki dvorci i naš se javni život dobrim dijelom odvijao u njihovoj srednjovjekovnoj sjeni. Doduše, vrijeme ih je sve više nemilosrdno pretvaralo u »propale dvorove« (tako je i naslov glavnog Leskovarova djela o plemstvu!) — ali taj je proces ipak bio još uvijek ograničen više na sitno i srednje plemstvo, dok je ono visoko uspjelo održati i svoju ekonomsku moć i društveno-političke položaje. Tako je sâm Leskovar ispričao jednom zgodom kako je neka barunica, Mađarica, u blizini Pregrade imala čak dvadeset djevojaka sobarica za svoju osobnu upotrebu, a pregradska su se gospoda još vozila u kočijama sa četiri bijelca, na kojima su zveckali praporci. Kako je to tzv. »više« društvo gledalo na učitelje, najbolje pokazuje jedan detalj iz Leskovarove autobiografije. Naime, njegov otac, seoski dućandžija, želio je da mu sin postane svećenikom. »Ja sam se tome opro«, priča nam pisac. »Moj tajni svijet, gdje je na prijestolju bila žena, bio bi time razoren. Da taj svijet spasim, odlučih upisati se u preparandiju.« Tada je Jankov otac zamolio susjednoga vlastelina Rubida, inače velikog unionista i kasnije velikog župana varaždinske županije, da mu pomogne privoljeti sina za svećeničko zvanje. Mali Janko bude pozvan k vlastelinu, ali se usudio odbiti i njegove savjete. »A onda bar nastavite nauke, reče Rubido, ne idite u učitelje! Učitelj je samo poluobražen čovjek.«

U Valpovu, prvom mjestu svoga službovanja, Leskovar će izdržati samo kratko vrijeme (od veljače do rujna 1881. godine) i to baš zbog sukoba s tamošnjim barunom, koji je bio »mali suveren u dva kotara — Valpovo i Donji Miholjac« i kojem se inteligencija morala ići klanjati na određene dane u godini. Sukob s ovim naduvenim aristokratom i mađaronom završio je Leskovarovim premještajem: »Ja sam morao ostaviti lijepo trgovište Valpovo i seliti se u selo Šljivoševce.«

Službujući kao učitelj u raznim mjestima, najviše u svome zavičaju Hrv. zagorju (Prišlin, Krapinske Toplice, Krapina i dr.), Leskovar je dobro upoznao položaj prosvjetnih radnika u tom teškom vremenu, kada je svaka progresivnost - nacionalna, politička ili društvena - bila najstrože zabranjena. I za samo druženje s opozicionalcima dobivao se premještaj u udaljena sela. To se desilo i našem piscu: »Nisam dugo bio ni u Krapini. Tu je vlasti bilo zazorno već i to što sam se družio s opozicionalcima.« U takvoj atmosferi političke i društvene reakcije disalo se i kretalo zaista teško, te se i nehotice prisjećamo onog djetinjstva u Leskovarovoj noveli »Patnik«, koje »potiho govoraše, tiho pomicaše stolicu, dapače i žličicom znalo je potiho uzimati iz zdjelice hranu« - samo da ne probudi gospodina u susjednoj sobi! Tako je to dijete i umrlo sasvim tiho, prigušujući bol predsmrtnih muka, a da gospodin u pokrajnoj sobi nije ni znao što se dogodilo. Budući da u ovoj noveli Leskovar prikazuje bijedu čovjeka, koji je izgubio službu samo zato što se usudio glasovati za stranku protivnu službenoj, vjerojatno se nećemo prevariti, ako u liku ovog bezglasnog djeteta gledamo izvaredno sažetu i simboličku sliku čitave kuenovske ere.

U ovakve društveno-političke okvire smjestio je Leskovar radnju svojih prvih dviju objavljenih novela, koje nam govore o životu, radu i položaju seoskih učitelja; to su: »Misao na vječnost« (obj. u časopisu »Vijenac« 1891. godine) i »Katastrofa« (»Vijenac«, 1892.). U vrijeme kada su ova djela štampana, pisac je imao iza sebe već desetak godina učiteljske službe i trideset godina života. Rođen je 1861. godine u Valentinovu (kraj Pregrade), što sve svjedoči o njegovom životnom iskustvu i dovoljnoj zrelosti za umjetničko oblikovanje toga iskustva. U životu ovoga školnika bilo je to doba, kada je osjetio snažnu potrebu da se književno izrazi i tako progovori o onome što ga je zaokupljalo, bilo kao plod vlastitog doživljavanja, bilo pod utjecajem lektire. Ili kako je on to sam objasnio u svojoj autobiografiji: »Da sam ostao u Slavoniji, ne znam kako

bih se bio razvio kao književnik. No nema sumnje da bih i ondje pisao. Pisao bih i drugdje, ma gdje na zemaljskoj kugli, jer je to bilo u meni.«

Već u prvoj Lekovarovoj noveli (»Misao na vječnost«) upoznajemo tragičnu sudbinu seoskog učitelja. Učitelj Đuro Martić, glavno lice ove kratke proze, više nabačene nego razrađene, jadno je i usamljeno biće i bez malo snage u sebi, sklono uvlačenju u sebe i beskrajnom razmišljanju. »Ljudi držahu da je bolestan, no zapravo on toga nije ćutio, ali se nije osjećao kao nekada prije... često bi ga spopala neka čama, kojoj nije znao uzroka ni imena, a te čame ne bi se mogao otresti...« Na kraju, mučen misima o djevojci, koja se zbog njega ubila, poludi. No, nije samo njegova sudbina tako tragična, već čitava generacija, njegovi drugovi iz preparandije, završava slično: jednome »izjela pluća crvići«, drugi se ubio, treći je mlad umro »nijesu znali od čega«, ali je još u preparandiji jeo samo jedamput na dan. Ova Leskovarova sklonost uopćivanju i prikazivanju teškog života čitavih generacija prosvjetnih radnika došla je do izražaja i u »Katastrofi«, gdje pisac proširuje galeriju uništenih malih života seoskih učitelja: »Naglić je umro u jednom selu od gladi... bio već onda boležljiv, a tko mu je i znao u onom kutu što valjana skuhati. Jeretin, krasan mladić, zaglavio u razdrtoj vlažnoj školi, a Damartin... on je htio da se digne, da nešto uradi, pokazao se i na književnom polju, ali se nije dao... on nije mogao da kupuje ni »»Matičinih« knjiga... ubio se, ubio gladom. Nije htio da jede, a pušio je, vječno pušio i pio.«

»Katastrofa« je potresna priča o učitelju Franu Ljubiću, u kojoj vidimo, kako se učiteljeva djeca raduju komadu kruha što im ga donose seoska djeca. I kao jedina istina, nameće se u toj bijedi teška spoznaja: »Ne možemo živjeti!« A radni dan tog učitelja izgleda ovako: od šest do sedam svaki dan je u crkvi, radi orguljanja, što spada u obavezu i radi čega ustaje već u pet sati; poslije toga u školi do podneva, a poslije podne »opetovnica« zadaćnica... a po večerima mora pisati još i službene listove, izvješća... »Kad za napornu orguljašku službu moli bar nekakvu nagradu, ne dobiva ništa: »To mu je dužnost, pa neka orgulja!« I sâm Leskovar kaže u svojoj autobiografiji: »Prema dekretu imao sam obavljati i orguljašku službu u Valpovu...« Njegov učitelj Fran Ljubić, pišući molbu za nagradu, tačno je izračunao, koliko puta u godini mora sjediti za orguljama: 65 blagdana, svakog blagdana po dvije mise i večernja, to je 195; zatim tu su i razne druge prilike: »svečarci, zornice, procesije«, ukupno oko 325 puta u godini! No, sav taj rad ostaje neplaćen, i učiteljevi mališani i dalje će čekati da im netko drugi, kad to ne može njihov otac, dade bar dovoljno kruha.

»Katastrofa« završava - katastrofom. Jedne noći učitelj Ljubić izbacuje krv. Čitava mlaka krvi na podu, a oko nje žena i djeca u bijelim košuljama... I počinje dječji dijalog nad tom jezivom katastrofom, nevino tepanje nad grubom nevinom stvarnošću:

— To klv...— poče prvi Lujča pokazujući rukom na pod.

— To klv...— ponavlja Jelkica i prigiblje glavu da bolje vidi.

— To kv? — pita Justa gledajući brata i sestru.

Ako u Leskovarovoj prozi tražimo snažna mjesta, onda je ovo sigurno jedno od najsnažnijih. A postigao je to izrazitim, impresivnim kontrastima: crvena boja krvi — bijele košuljice djece. Kontrast je sadržan i u onom bezazlenom, sasvim nesvjesnom dječjem tepanju nad poplavom krvi, simbolom teške stvarnosti. Na tom mjestu upravo osjećamo kobnu ruku smrti nad ovim nemoćnim bićem, njen uništavajući dah. Sve se to dešava noću, u drhtavom osvjetljenju svijeće. Atmosfera je sablasna, puna kobnog očekivanja i unutrašnjeg nemira: »Na ormariću gori nemirno svijeća pa drhturećim svijetlom obasjava cijeli prizor, i njegovo obnemoglo, mrtvo lice, i njene prestrašene crne oči, i onu mlaku krvi i poprskanu košulju i noge...«

Teško bi se u našoj književnosti posljednjih decenija prošloga stoljeća našlo snažnije i potresnije mjesto od ovoga. No, nažalost, ovakva snažna mjesta nisu česta u Leskovarovoj prozi. Njegove novele o seoskim učiteljima ispričane su ipak i suviše jednostavno, sve je u njima rečeno konkretno i jasno, tako da djeluje možda više kao dokument nego kao literatura. Prava snaga ovoga pisca javlja se na onim mjestima, gdje on prikazuje odrasle - ubaci u opise djecu. Osim u krvavoj »Katastrofi«, to se može vidjeti i u nekim drugim njegovim novelama, npr. u već spomenutom »Patniku«, gdje nas više od svega potresa baš sudbina onog bezglasnog nedužnog djeteta, iako je pisac želio, u prvom redu, prikazati tragiku odraslog čovjeka. U noveli »Poslije nesreće«, u kojoj nalazimo motiv bračne nevjere žene, vrlo malo nas diraju psihičke patnje odraslih, ali čitajući retke o zapuštenosti, bolesti i umiranju nedužnog, nemoćnog djeteta, teško ćemo ostati ravnodušni. U ovoj istoj prozi nalazimo i opis kupanja tek umrlog još toplog malog bića, i mislim da nećemo pretjerati ako kažemo, da je to mjesto prožeto takvom emotivnom snagom, da bi se moglo pripisati i najvećim umjetnicima pera. Leskovar je možda više od svega u životu doživio baš djecu, i to svoju vlastitu (od koje mu je nekoliko i umrlo u dječjim godinama) i onu, s kojom je kao učitelj radio gotovo čitav život. No, kao da ovu svoju snagu nije dovoljno iskoristio, što moramo zaista samo požaliti, jer bismo u protivnom dobili iz njegova pera mnogo više snažnih stranica.

No, vratimo se Leskovarovim učiteljima. Poznavajući sva njegova djela, lako ćemo uočiti da i oni nose obilježja, koja je davao svim svojim muškim likovima, pa tako i onima iz redova plemstva. U tom pogledu Leskovar je u priličnoj mjeri upao u šablonu. Izgleda da je u stvaranju svojih likova bio previše pod utjecajem lektire, naročito Turgenjeva. Tako su svi muškarci kod Leskovara, kao i kod njegovog ruskog uzora, ljudi slabe volje, mnogo više skloni razmišljanju nego sposobni za akciju.

Učitelj Đuro Martić, kojega smo upoznali u prvoj Leskovarovoj noveli, živi doduše teškim životom seoskog učitelja, ali on ipak mnogo više pati zbog - misli na vječnost. Naime, on se smatra krivim za samoubojstvo djevojke, koja ga je voljela, a uz to vjeruje u vječno postojanje te krivice. Evo njegovog razmišljanja:

»Sa sjeverne polarne zvijezde svijetlo treba do nas trideset godina. Trideset godina treba i svijetlo naše zemlje dok dospije na polarnu zvijezdu. Vidi, po tome bi se za trideset godina vidio današnji dan na sjevernoj polarnoj zvijezdi. To onda nije današnji dan nikuda izginuo, propao, ah, za trideset godina vidjet će se na polarnoj zvijezdi, za pet tisuća godina u mliječnoj stazi, dalje, sve dalje u svemir... padat će svjetloslika zemljina današnjega dana.«

Napokon ga razmišljanje o ovakvim »svemirskim« problemima dovodi do ludila. Zato druga Leskovarova novela, iako objavljena samo godinu dana iza prve, djeluje mnogo realnije i uvjerljivije, tj. u njoj je katastrofa seoskog učitelja objašnjena teškim materijalnim prilikama i ropskim radom u školi i crkvi. Tako »Katastrofa« predstavlja i u tom pogledu, osim u umjetničkom, zrelije ostvarenje od »Misli na vječnost«.

Još nešto treba istaći kada se govori o Leskovaru kao slikaru prosvjetnih radnika. On nije ni prvi ni jedini naš pisac, koji je obradio ovu temu, ali mu treba priznati da je stvari prikazao onakvima, kakve su one zaista bile. Tako mu je kao model za lik učitelja Ljubića u »Katastrofi« poslužio, prema vlastitom priznanju, neki drug po zvanju, koji je službovao u Kostole, selu kraj Krapine, i živio tačno onako kako je to opisao u noveli. Leskovar je promijenio samo ime tog učitelja. A takvom životnom istinitošću ne mogu se pohvaliti ni A. Šenoa ni K. Š. Đalski, koji su također prikazali život seoskih učitelja, i to nešto ranije nego Leskovar, — prvi u »Branku«, drugi u »Đurici Agićevoj«.

Dok je kod Leskovara tragedija tih ljudi zaista potpuna, Šenoa i Đalski u mnogome su ublažili stvarno težak položaj prosvjetnih radnika na selu. Tako se Branka na kraju pripovijesti udaje čak za grofa, čim su riješeni svi njeni problemi, iako takvih brakova u ono vrijeme gotovo i nije bilo. Pod utjecajem Šenoe, Đalski je također povezao svoju Đurđicu sa seoskim aristokratom, ali je ipak namjerno izbjegao isti »hepiend«, smjestivši svoju učiteljicu — u samostan! I opet se moramo zapitati: a koliko je takvih slučajeva zaista bilo u tadašnjoj stvarnosti?

No s druge strane, i Šenoa i Đalski posvetili su mnogo pažnje i crtanju sredine, u kojoj žive i rade njihove učiteljice (selo i seljaci, seoska inteligencija i poluinteligencija, provincijsko plemstvo...), dok kod Leskovara ne nalazimo o tome baš ništa. Njegova pažnja usmjerena je isključivo na glavna lica i njihova proživljavanja, eventualno na lica iz njihove najbliže okoline. Zbog toga nam njegovi likovi izgledaju kao da lebde u nekom zrakopraznom prostoru, upućeni samo na sebe i zagledani samo u sebe. Tipični osamljenici onoga vremena i nove, dekadentne literature, koja je sve više zanemarivala stvarnost, nastojeći prodrijeti što dublje u složenu psihu modernog intelektualca.

Kao što smo vidjeli, Leskovarove novele o prosvjetnim radnicima imaju posebno mjesto u našoj književnosti. To su ne samo vjerodostojni dokumenti jednog vremena, nego i — jednim dijelom — prava umjetnička ostvarenja. Ovaj sin Hrv. zagorja i skromni seoski učitelj nije bio doduše veliki pisac, ali je svoja djela prožeo nekom posebnom toplinom, iskrenošću i proživljenošću. Uz to imao je smjelosti podići svoj glas protesta i optužbe protiv režima, koji je osudio na propast ne samo glavne narodne prosvjetitelje, već i čitav naš narod. Danas kada se mnogo toga u položaju prosvjetnih radnika promijenilo na bolje, tako da su usporedbe gotovo nemoguće, iako je njihov materijalni položaj u našoj socijalističkoj zajednici ipak aktuelno pitanje dana, Leskovar zaslužuje da ga se sjetimo i time mu se odužimo.

STJEPAN BENCE

Jempot tu bil je sejem

Več sam zdavja zrušil drevo,
štero je zraslo na brego
moje duše: z noktimi krvavim
korenje sam kopal — i denes kopam,
da koren šteri mladiku stira van.

Ali što se išče brine za to;
drevo to el' komu fali?
Samo si ja na jem ledvenu dušu grejem:
z noktimi krvavim korenje kopam
i krčim: jempot tu bil je sejem!

Sejem, de srce fal so prodali;
sejem, de bogci za vratmi so stali,
morgali i kleli, dok su bogati
zlatnoga sebi delali oltara —
i ti... i ti med jimi si stala!

I ne, niti nesi bila sama,
i drugi dobro so ti šteli — .
Odonda, istina, ostali so oltari,
ali zlato več ne svetli na jima,
nego srce, štero negda fal so prodali.

BOŽIDAR BORKO

Dvije pjesme

POZABLJEN PARK

Korak je moj odmev minulih dni,
ihtenje skritih sanj samotne steze;
začaran glas, ki davni čas budi,
nemir tolmuna, žalost stare breze.

V zrcalu vode gleda se nebo,
beži poldan in noč perot razpenja.
Z obale pada sad in vidi dno,
kjer v mreži tone plah odsev zelenja.

Zaspali so kostanji. Bolni sni
ovili so jih v pajčevino mraka
in bela steza v njihov hlad hiti
in dolga senca noč in zvezde čaka...

ZAGORSKA MADONA

U dobre je dane slikar te šarao
što ljubljaše krepke čuture naše
i vesele žice i punane snaše —

i samog je popa često zavarao.
Na licu ti odraz starinskih linija
od kurija, što ih vjetrovi ruše
i sanje iz doba djetinje duše
i daleki jedan uzor Bellinija.

U oči ti svio, ti stidljiva snašo,
naš zagorski uskrs. Sunčane dane
vrh crvenih klijeti i smjernih kapela.

U luku usana kutić je našô,
gdje osmjeh titra, kada ti šane
tvoj pokorni mužek: ah, kak si ti bela!

Pjesme iz doba, kada je pjesnik prelazio iz hrvatske književnosti u slovensku i pisao stihove u oba jezika.
(»Književni jug«, Zagreb, 1919.)

Dr VLADIMIR MAŠIĆ

Ćirilica i Hrvati

Poznato je, koliko je staro slavensko pismo, koje potječe od slavenskog prosvjetitelja Ćirila, bilo mnogima trn u oku, pa je tako poslije revolucije 1848. godine, kada je bratstvo i jedinstvo u ono doba bilo na kulminaciji, doživjelo da je za vrijeme bana Mažuranića ćirilica bila zabranjena. Kasnije je ta zabrana povučena. Za vrijeme aneksije, kada se računalo s eventualnim ratom protiv Srbije, famozni ban Rauch ne samo da je zabranio ćirilicu, nego ju je zajedno sa svim onim, što jedan narod čini narodom, uključivši tu i narodne pjesme, stavio na optuženičku klupu zbog veleizdaje u poznatom veleizdajničkom procesu. Kada se aneksiona kriza stišala, ćirilica je ponovno vraćena u život.

Za vrijeme Prvog svjetskog rata ćirilica je bila zabranjena ne samo u Austrougarskoj, nego i u Srbiji i Crnoj Gori. Tako su jedine novine u okupiranoj Srbiji, »Beogradske novine«, štampane latinicom. Pošto je ćirilica proživjela dvadesetak mirnih godina u staroj Jugoslaviji, ona je za vrijeme NDH razapeta na krst zajedno sa svim jugoslavenskim narodima, da bi poslije oslobođenja od fašizma bila i opet uspostavljena. I tako to ide kroz cijelu historiju.

Prikupljajući materijal iz naše političke prošlosti, naišao sam na značajan napis jednog katoličkog svećenika-glagoljaša (kako se sam potpisuje), objavljen 1909. godine u zagrebačkim »Novostima«, pod naslovom »Ćirilica i Hrvati«. Pošto je pisan historijski vjerno, smatram da će biti od interesa da se objelodani. Sadržaj tog napisa je slijedeći:

U novije doba više puta se ističe da je ćirilica srpsko pismo, koje se Hrvata ništa ne tiče. Ovo je shvaćanje posve krivo, jer je ćirilica jednako, kao i glagolica, u starija vremena rabila i Hrvatima. Ćirilica je, naime, u pređašnja vremena bila kudikamo raširenija nego danas. Sada se njom služe Srbi, Bugari i Rusi, a prije su njome pisali i Rumunji. Čak ima tragova da su se njome služili i Mađari. Dr Toloczy našao je mađarskim jezikom sastavljen, a ćirilicom pisan »Očenaš«, u jednom kodeksu rumunjske Akademije nauka u Bukureštu, koji potječe iz 16. stoljeća (između 1580. i 1590. godine), a dr Franjo Miklošić je objavio u »Glasniku muzeja za Bosnu i Hercegovinu« (III, 1889. p.

1—10) neku crkvenu ispovijest u mađarskom jeziku sa ćirilskim pismenima, koja potječe vjerojatno iz kraja 18. i početka 19. stoljeća. Pomnim istraživanjem naći će se sigurno toga i više, jer se zna, da je pravoslavna vjera u srednjem vijeku imala i među Mađarima više ili manje sljedbenika.

Značajno je, da su sva ćirilska pisma, pisana neprijeporno hrvatskim vlastima i od nesumnjivih Hrvata, beziznimno svjetovnog sadržaja. Prema tome sudimo, da su se Hrvati u crkvenim spisima, ukoliko su bili sastavljeni hrvatskim jezikom, služili isključivo glagolicom, dok su u svjetovnim poslovima upotrebljavali i glagolicu i ćirilicu.

Ćirilica se kod Hrvata javlja najprije na otoku Braču, gotovo u isto vrijeme kada i u Bosni i u Srbiji. Već na kraju 12. stoljeća (oko 1185. godine) upotrebljavali su je katolički redovnici (kaluđeri) sv. Benedikta u samostanu sv. Ivana u Povljima na otoku Braču. To svjedoči ćirilski natpis na crkvenim vratima ovoga samostana od 1185. godine, koji se danas čuva u muzeju u Splitu. (Sravni članak F. Radića u Starohrvatskoj povijesti, I, 1895. str. 103—108.) Iz 1250. godine sačuvana nam je opet ćirilska isprava, iz koje doznajemo, kako i što su knez otoka Hvara i Brača po imenu Brečko, pa i njegovi nasljednici u kneževskoj časti od 1185-1250. godine darivali rečenom samostanu sv. Ivana u Povljima na otoku Braču (Ispravu je objelodanio dr Franjo Rački u Starinama jugosl. akademije — XIII, str. 187—210).

Otoku Braču na sjeveru, u hrvatsko-dalmatinskom primorju, između Omiša i Splita, prostirala se nekad slavna plemićka općina Poljica. Uredbe te plemićke općine bile su u mnogom pogledu nalik na uredbe plemićke općine Turopolje, južno od Zagreba. Poljička je općina, ili republika, izašla na glas osobito u 17. i 18. stoljeću, a njeni su žitelji još i danas poznati kao kremeniti Hrvati. Premda su bez izuzetka bili katolički, te u crkvi upotrebljavali glagolicu, ipak je slobodna općina Poljica od početka svog postojanja, pa do svoje propasti 1806. godine, u svjetovnim poslovima uvijek upotrebljavala ćirilicu. Poljički zakon ili statut od 1400. godine pisan je u svim rukopisima ćirilicom (izdan od M. Mesića i dr Vatroslava Jagića). Tako isto gotovo sva pisma poljičkih knezova i druge nebrojene isprave (kojih ima na stotine) pisane su ćirilicom.

Može se reći, da je ćirilica za četiri stoljeća i više (1400—1806) bila službeno pismo u hrvatskim Poljicama. Čak i glasovita Hrvatska kronika, koja priča o smrti kralja Zvonimira i koju je našao splitski vlastelin Dmine Papalić 1510. godine u Krajini (oko Makarske) kod Markovića od plemena Kačića, bila je napisana »hrvatskim pismom« ili ćirilicom, kako je već Jagić slutio, a dr Ivan Črnčić bjelodano dokazao (Ljetopis Popa Dukljanina, Kraljevica, 1874., str. X—XI).

Gradu Splitu na sjeveroistoku uzdiže se vrletni grad Klis. Općina toga grada također je upotrebljavala u hrvatskim spisima, uz glagolicu

i ćirilicu, osobito u sudskim ispravama. Tako je Juraj Marković, kančelir općine kliške, 10. svibnja 1460. izdao ćirilicom pisanu ispravu, u kojoj se kaže, kako je pred kliškim stolom (sudom) Mikula Ružnović prodao neku svoju zemlju Blažu Jakovliću i ženi njegovoj Katarini, kćeri Ratka Tvrtkovića (Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. arhiva, V, 1903., str. 54—55). Barto Flurić, rotni (zakleti) kančelir mista kliškog, izdaje 1506. godine ćirilicom pisanu spravu, u kojoj se kaže kako je Gašpar Santizić pred stolom (sudom) općine kliške prodao dio svoje plemenštine i slobodne baštine nekom Matiji i Ivanu (Kukuljević: Acta croatica, str. 189). Da je sud općine kliške izdavao pisane isprave i glagolicom, svjedoči nam stolni kaptol u Kninu, koji je jednu takvu ispravu od 13. rujna 1462. nakon dvije godine, naime, 21. prosinca 1464. preveo na latinski jezik iz — kako se u ispravi kaže — »littera e linqua bulgarica« (»Vjesnik kr. arhiva«, V, 1903., str. 58—59).

Iz Klisa vodi prastara cesta na Sinjsko polje, koje obuhvata staru župu Cetinu, prozvanu po rijeci istog imena. Župa Cetina, u kojoj je od davnine bilo glavno mjesto grad Sinj, mijenjala je u 15. stoljeću naglo svoje gospodare. Po izumrću knezova Nelipića (1434. godine) zavladao je njom na kratko vrijeme knez Ivan ili Anž Frankapan, zet posljednjeg Nelipića. Ali već nakon smrti kneza Ivana (Anža) Frankapana (krajem 1436. godine) dobiše župu Cetinu s gradom Sinjem plemići Talovci i Talovići, koji su je držali još 1476. godine. Svi ti knezovi Nelipići, Ivan (Anž) Frankapan i Talovci izdavali su isprave, koje su sve pisane ćirilcom. Isprave potječu iz 1416., 1434., 1436., 1446., 1458., 1466., 1476. godine. Tiču se poglavito Vlaha, koji su tada obitavali u župi Cetini. (Dr Šurmin: Hrvatski spomenici, str. 136, 138, 156, 164, 213, 280). Osobito je znamenit »Vlaški zakon«, koji je 18. ožujka 1436. izdao u Klisu knez i ban Ivan (Anž) Frankapan (Lopašić: Hrvatski urbari, str. 1—12).

Krajem 15. stoljeća pojavljuje se ćirilica u neposrednoj blizini Zadra. Tu je tada Lučka županija obuhvaćala današnje upravne kotare, zadarski (na kopnu) i benkovački. 1492. godine izdaje rotni stol (sud) Lučke županije sudsku odluku ćirilicom, u kojoj se govori o parnici između Kašićana i Milete Nešutovića radi plemenštine (plemićke zemlje) njihove (Kukuljević: Listine hrvatske, str. 147—148).

Na sjeveru Kapele (Starog Gvozda) i Plješivice (Starog Vražjeg vrta) pojavljuje se ćirilica u kraju između Korane, Kupe i Une, dakle, u današnjoj Baniji. Općina grada Bišća ili Bihaća, kada piše našim jezikom, upotrebljava izmjenično glagolicu i ćirilicu. 1540. godine pišu »sudac i vsa općina bihaćska« pismo ćirilicom kapitanu kranjske zemlje Nikole Jurišiću, te mu javljaju, da je jedna turska vojska pod Kostajnicom, dok se druga sprema na Bihać. Tri godine zatim, naime, 4. prosinca 1543., pišu »Luka Zlatar, sudac bihaćki i vsa općina varoša bihaćkog« glagolicom pismo knezu Antunu Marunu od Turna i Križa u Ljubljanu, te mu se preporučuju za daljnju pomoć (Lopašić: Bihać,

str. 301—302). Uzgred neka bude spomenuto, da se glasoviti junak Nikola Jurišić vazda potpisivao ćirilicom, jer drugog pisma jamačno nije ni poznavao (Carniola I, 1908., str. 141 i 145). I Jerolim Zadranin, poslanik kralja Ferdinanda u Carigradu, piše 11. veljače 1583. hrvatskim banovima ćirilicom pismo, u kome im javlja da je između kralja i sultana »mir učinjen za dugo vreme« (Kukuljević: Listine hrvatske, str. 243).

U kraju između Une, Korane i Kupe osobito su njegovali ćirilicu knezovi Keglevići, po imenu knez Petar Keglević i njegovi brojni sinovi, koji su iz Bužima grada razastrli svoju vlast i preko Save do Bijele Stijene kod Pakraca, pa onda u Hrvatsko zagorje. 11. siječnja 1525. izdana je u Vranogradu ćirilska listina, u kojoj se izlaže, kako se hrvatski plemić Ivan Tunpić nagodio s knezom Petrom Keglevićem zbog nekog duga. Čitava je isprava pisana ćirilicom, tek Ivan Tunpić potpisao se vlastoručno glagolicom (Kukuljević: Listine hrvatske, str. 213). U spomenutom Kukuljevićevom zborniku ima još više isprava, koje se tiču Keglevića, a sve su pisane ćirilicom (Str. 251, 252, 254, 261.). 1544. godine, »u sredu prvu po vodokršćah«, izdaje se u Topuskom ćirilska isprava, kojom više hrvatskih plemića jamče knezu Petru Kegleviću, tada gubernatoru opatije u Topuskom, za Josipa Jarnevića. (Kukuljević: Listine hrvatske, str. 244—245). Ćirilica bijaše se udomaćila u porodici Keglevića tako, da je mladi knez Juraj Keglević, sin Petrov, oko 1550. godine pisao čak i oporuku ćirilicom (Kukuljević: Listine hrvatske, str. 251). Keglevići su i po svom porijeklu od Kegalgrada na Zrmanji u Dalmaciji i po svom osjećanju korjeniti Hrvati.

Baš u krajevima s obje strane Une od Bišća (Bihaća) pa do Jasenovca, u toku 17. i 18. stoljeća, pisalo se uz rijetke iznimke vazda ćirilicom. To pismo upotrebljavali su ne samo pravoslavni, nego isto tako i katolici i muslimani. Dr Franjo Rački objavio je u XI i XII knjizi »Starine jugosl. akademije« čitavu zbirku s natpisom »Dopisi između krajiških, turskih i hrvatskih časnika« (Starine XI, str. 78—152 i XII str. 1—41). U toj zbirci ima 154 pisma iz 1567—1719. godine, koja su pisali turski pogranični oficiri krajiškim oficirima u Hrvatskoj i obratno. Značajno je, da je od ta 154 pisma samo 19 pisano latinicom, dok su sva ostala (135) pisana ćirilicom.

Svoje mišljenje o ćirilici Rački je izrazio upravo na klasičan način ovim riječima: »Ni ćirilica ni latinica nisu postankom svojim ni srpsko ni hrvatsko pismo. Ćirilica bijaše nekada i među Hrvatima i među jugoslavenskim katolicima u daleko većoj porabi nego li je sada. Do 15. i 16. stoljeća nisu Hrvati pisali svojim jezikom inače nego li glagolicom ili ćirilicom. Najstarija hrvatska listina sa čistom hrvaštinom od 1250. godine, u kojoj se sadržaje starija od 1185. godine, izdana na otoku Braču za katolički samostan benediktinski, pisana je upravo takvim hrvatskim pismom (izdana u »Starinama«, knj. XIII, str. 205—210)., kakvim su pisane bosanske listine Kulina bana i Matije Ninoslava, kao i srpske listine Nemanjića i humske (hercegovačke) kneza Andrije i dubrovačke kneza Nikole Tonista i Ivana Mihajla. Bračani i Dubrovčani bijahu tada gorljivi katolici, kako Nemanjići bijahu gorljivi privrženici istočne crkve, pak ni jednom od njih nije palo na um nazirati u ćirilici pismo isključivo srpsko ili »pravoslavno«. Katolički Poljičani u Dalmaciji rabili su u svojoj slobodnoj općini glagolsko i ćirilsko pismo. Katolički nadbiskupi splitski upravljali su na nje svoje pastirske hrvatske okružnice ćirilicom. Veliki zadarski nadbiskup Andrija Zmajević, kojega je brat služio u Rusiji, napisao je ćirilicom veliki ljetopis. Svećenici katolici Šime Budinić Zadranin, Stjepan Matijević Solinjanin itd. tiskali su svoje knjige ćirilicom. Bosanski franjevci vodili su sve do polovice prošlog stoljeća, a donekle i dalje, matice i zapisnike ćirilicom. Prve hrvatske i srpske knjige pisane ćirilicom, štampane su u katoličkoj Italiji, u Mlecima i u sijelu katolicizma u Rimu. Hrvatski reformatori u početku druge polovice 16. stoljeća razopćivali su knjige ćirilicom, štampane u Njemačkoj. A tako je bivalo među Hrvatima ne samo s one, nego i s ove strane Velebita, ukoliko je vladajuća ovdje latinština davala oduška hrvaštini. Hrvatski Leonida Nikola Zrinski potpisuje se latinicom, glagolicom i ćirilicom.

Uvođenjem latinskih škola, liceja i bogoslovija po zapadnom sustavu, s nastavnim jezikom isključivo latinskim, u drugoj polovici 16. vijeka, a osobito velikim reformama na nastavnom polju za vrijeme vladavine Marije Terezije, u Hrvatskoj je preotela maha latinština, pak je narodni jezik, glagolsko i ćirilsko pismo potisnuto u zakutak.«

Dodajem, da je bosanski franjevac Matija Divković (1563—1631) napisao prvi katolički molitvenik na našem jeziku ćirilicom. Poznato je i to, da su se bosanski muslimani sve do okupacije služili ćirilicom, kada im je tuđinska okupaciona vlast nametnula latinicu. Da bi se stvorila što veća zabuna, izmislilo se nekakvu »bosančicu«, kao pismo tobože različno od ćirilice, samo da bi se izbjeglo nekima omrznutu riječ ćirilica. Što je ta izmišljena »bosančica«, na to pitanje najbolje i najkompetentnije je odgovorio čuveni slavist dr Milan Rešetar, nasljednik Vatroslava Jagića na slavističkoj katedri bečkog sveučilišta, izjavivši sasvim decidirano: »Bosančice nema, već ima samo stara ćirilica, koja je upotrebljavana na cijelom balkanskom poluostrvu, osim Grčke, od Crnog do Jadranskog mora.«

Piscu ovih redova bila je namjera da autentičnim historijskim dokumentima prikaže, koliko je u prošlosti ćirilica i kod Hrvata bila u uporabi.

ANTE KOVAČ

Tamnovanje dvojice hrvatskih pjesnika prije stotinu godina

Hrvatsku i Slavoniju gušio je prije stotinu godina Bachov apsolutizam, koji su hrvatski političari iz ilirske epohe s pravom smatrali jednim od najodvratnijih i najopasnijih austrijskih režima. Apsolutizam je počeo 1. siječnja 1852., da se prekine tek krajem 1860. godine. Spasavajući se od mađarskog zla, Hrvati su tada upali u ne manje zlo, austrijsko.

Znatan broj preporoditeljskih prvaka, političkih, javnih i kulturnih radnika ustuknuo je pred brutalnom silom germanizatora baruna Alexandra Bacha, bečkog ministra unutrašnjih poslova. Ne osjećajući za sobom snagu i podršku hrvaskih narodnih masa, oni su bili deprimirani i obeshrabreni, nejaki da se uhvate u koštac sa carskim tiraninom, i zbunjeni peripetijama visoke evropske politike. Opće raspoloženje hrvatskih građana u tim danima karakterizira dr Rudolf Horvat u svom djelu »Najnovije doba hrvatske povijesti« ovako:

»Od prvog siječnja 1852. vlada Car i Kralj Franjo Josip I. posve apsolutno. Kao što u cijeloj monarhiji, tako ni u Hrvatskoj ne saziva Sabora. Zanijemiše dapače i dvorane starih županija hrvatskih. U Hrvatskoj se više nitko ne bavi politikom. Svatko samo bolnim srcem prati c. kr. patente, koji upravo vrcaju iz Beča. Ministarstvo je naime svojim naredbama, bez ikakova obzira, mijenjalo stare uredbe i uvodilo svakojake novotarije. I Madžari su teško snosili apsolutizam. Ali, oni ga barem poimahu kao osvetu za revoluciju od godine 1848. i 1849. Teže bijaše razočaranim Hrvatima! Oni su godine 1848. i 1849. vjerno služili monarhiji. Za odbranu dinastije Habsburške pogiboše u samoj Ugarskoj (po službenom popisu) 8.552 graničara, iza kojih ostade 5.690 udovica i 9.225 siročadi. A sad je, eto, lojalna Hrvatska, dobila za nagradu isto, što je revolucionarna Ugarska dobila za kaznu!«

NEMOĆ BANA JELAČIĆA

Nesretni ban Josip Jelačić, potpuno ovisan o Beču, nije više smio da donese ni jednu krupniju odluku bez odobrenja prepotentnog nosioca ovog režima. Do juče komandant hrabrih graničara, »Feldzeugmeister« i jedan od najzaslužnijih spasilaca dinastije Habsburgovaca u ratu protiv mađarskih nacionalnih revolucionara, veličan kao junački barjaktar hrvatskih nacionalnih i državnih prava — doživio je pod Bachom to, da mu se nekad slavna banska vlast izmakla iz ruku i preko noći pretvorila u K. K. Staathalterei (»Cesarsko-Kraljevsko Namjesništvo«).

Jelačić nije mogao čak ni da spasi hrvtsku zastavu! U Beču su za Hrvatsku iskombinirali bijelu-crvenu zastavu, za Slavoniju bijelo-modru, a i one su morale da se stavljaju ispod crno-žute austrijske! Jelačiću je samo pošlo za rukom da emancipira hrvatsku crkvu od mađarske i da isposluje pretvaranje zagrebačke biskupije u nadbiskupiju. Uostalom, jačanje utjecaja rimokatoličkog klera, a slabljenje mađarskih pozicija na hrvatskom terenu konveniralo je u tom času bečkim vlastodršcima.

Krila austrijskog crnog dvoglavog orla natkrilila su cijelu Hrvatsku i Slavoniju. U sve hrvatske škole prodro je njemački jezik kao nastavni. 1854. godine uveden je njemački jezik kao službeni i u sva hrvatska nadleštva. Na vagone su importirani austrijski činovnici kao misionari germanizacije i krute centralističke birokracije, (nezaboravni »Bachovi husari«).

Dr Horvat bilježi: »Narodno-ilirsku surku zamijeni frak, a na glavi se, mjesto crvenkape, kočio cilinder«.

Međutim, drugi hrvatski historičar, dr Ferdo Šišić, iako ne gubi iz vida fatalne posljedice germanizacije i očajničko strahovanje Hrvata za nacionalni opstanak, ali gledajući stvari iz drugog aspekta, navodi da je ovaj apsolutizam »donio i ponešto dobro narodu«.

Kmetstvo je ukinuto pod Jelačićem još 1848. godine, a dr Šišić piše, da je apsolutizam »modernizirao hrvatski javni i privredni život, definitivno poništio feudalizam i plemićke privilegije, učinivši sve staleže ravnopravnim pred zakonom«. Takvim parolama Bach stvarno tada nije nastupao niti su građanski slojevi i široke seljačke mase osjetili blagodati neke »modernizacije«.

SUMRAK HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Činjenica je, da je u Bachovoj eri Hrvate pritiskala mora svake vrsti. Pokraj ostalih nevolja nastupio i pravi sumrak hrvatske štampe i književnosti. Izlazile su samo »Narodne novine«, koje je bečko ministarstvo kupilo od dr Ljudevita Gaja, pretvorivši ih u svoj službeni organ. Gaj je formalnim ugovorom i dalje ostao urednik. Njemački »Agramer Zeitung« također je služio Beču. Od književnih listova ostao je na popreištu jedini »*Neven*« (vlasništvo »Matice ilirske«), u redakciji rezolutnog Mirka Bogovića.

Iako nisu postojali uvjeti za intenzivnije hrvatsko književno stvaralaštvo, »Neven« se afirmirao s dosta suradnika (među njima naj-

plodniji Ivan Trnski) i sa 700 pretplatnika, što je onda bila velika naklada. »Matica ilirska« izdala je za devet godina bezustavne vladavine svega četiri djela! Mladi đakovački biskup Josip Juraj Štrosmajer (Strossmayer), instaliran 28. IX. 1850., kad mu je bilo 35 godina, omogućio je sam novčanim prilozima štampanje nekoliko knjiga. On je tek bio počeo da razvija svoju, kasnije glasovitu, mecenatsku djelatnost. Kukuljevićevom »Arhivu za povjesnicu jugoslavensku« pruža pomoć od 5.000 forinti da ga održi na životu.

Rodoljubivi učenjaci, a naročito historičari: Rački, Ljubić, Mesić, Tkalčić, Crnčić i Lopašić bili su tada najaktivniji. Oni su marljivo skupljali i objavljivali građu za hrvatsku državnu, crkvenu, pravnu i kuturnu historiju. I Mirko Bogović stvara pod apsolutizmom historijske tragedije: »Frankopan« (1856.), »Stjepan, posljednji kralj bosanski« (1857.) i »Matija Gubec« (1859.), koje na zagrebačke kazališne daske stižu tek dvadesetak godina kasnije.

I iz dramskog kazališta bila je istisnuta hrvatska riječ. Gazdovale su njemačke glumačke družine, a rijetke hrvatske predstave izvodili su mahom diletanti. U operi su dominirali talijanski pjevači. Kad je car Franjo Josip I, pod maskom »očinskog staratelja« Hrvata, došao 2. listopada 1852. u podjarmljeni Zagreb, tuđinci su onemogućili da se pred njim izvede opera Vatroslava Lisinskog »Ljubav i zloba«, koju je s diletantima uvježbao prvi hrvatski operni pjevač Albert pl. Štriga.

MAŽURANIĆEVA OPTUŽNICA PROTIV BOGOVIĆA I FILIPOVIĆA

Gdjegod je našla mogućnost, državna policija se nametala za tutora duševnom životu Hrvata. Cenzori su bili svemoćni i drski. Osobito im je smetao »Neven«, čiji je prvi broj izašao baš na dan uvođenja apsolutizma. Premda časopis nije bio slobodarski suviše dinamičan, objavljujući standardne patriotske i ljubavne pjesme, pripovijetke i naučne rasprave, ipak je podozrivoj cenzuri smetala i najmanja varnica rodoljublja. Policija je uporno vrebala da uhvati »Neven« na »antidržavnom poslu«.

Prilika za oštar policijski zahvat našla se u 38. broju »Nevena« od 16. rujna 1852., u kojemu je objavljena pjesma Ivana Filipovića *»Domorodna utjeha«*. Filipovićeve stihove proglasila je cenzura *»pozivom na bunu«*. List je zaplijenjen, a protiv Ivana Filipovića kao autora i Mirka Bogovića kao odgovornog urednika, povedena je istraga.

Naređenje za sastavljanje optužnice protiv ove dvojice književnika dobio je pjesnik Ivan Mažuranić. Kakva ironija sudbine! Lovorom ovjenčani tvorac majstorskog klasičnog epa »Smrt Smailage Čengića« (1846.), što mu je, nažalost, bilo i posljednje znamenito pjesničko ostvarenje, Mažuranić je od 1850. godine bio vrhovni državni odvjetnik (javni tužilac) u Zagrebu. Sušta protivnost pjesničkom zvanju, dabome! Nekadašnji glorifikator oružane borbe ugnjetavane raje i obožavalac Gundulićevih oda slobodi, morao je sada poslušno da obavlja takvu

odioznu beamtersku dužnost, koja ga je neminovno gurala u vrlo neugodne situacije. U konkretnom slučaju, Mažuranić je bio prisiljen da pronađe »revolucionarni materijal« za suđenje dvojici svojih čestitih pjesničkih drugova.

Tridesetgodišnji Ivan Filipović već se u to vrijeme pročuo kao jedan od najnaprednijih hrvatskih učitelja (kasnije reformator hrvatskog školstva). Varaždinac Mirko Bogović, koji se demonstrativno odrekao državne službe, bio je popularan i kao pjesnik i kao neustrašivi ilirski borac, ranjen u sukobu s austrijskim vojnicima (bataljon Talijana!) na Markovom trgu prilikom županijskih izbora na 29. srpnja 1848. (»Srpanjske žrtve«: 13 mrtvih, 27 ranjenih).

Mažuranić je u optužnici inkriminirao ove Filipovićeve stihove iz pjesme »Domorodna utjeha«:

»Nije vrijeme sad zdvojenju;
Što nij' bilo, to će biti!
Pravda mora pobijediti,
Ma svi vrazi prot njoj stali!

Zato nij' sad doba tuzi,
Nit da vrijeme man se trati;
Svatko nek se posla lati,
Koji k općoj svrsi vodi!

Blaženi taj dan će doći:
Doć' će, braćo, doć' će skoro!
Duh vremena ne ide sporo;
Paz'mo, da nas ne zateče!

Jer jedino tim mrtvilom
Vječni će nas poraz stići,
A trudom se dadu dići
Opet s praha razvaline.«

Kako to danas zvuči bundžijski šturo i daleko od prave revolucionarnosti! Šteta, što nam je ostalo nepoznato, kako je Mažuranić obrazložio svoju optužnicu!

DVIJE GODINE ROBIJE ZBOG »DOMORODNE UTJEHE«

»Buntovnici« su izvedeni pred Županijski sud u Zagrebu. Javnost je bila uzbuđena. Kad je sud oslobodio Filipovića i Bogovića kao nevine, zavladalo je oduševljenje, a Mažuranić se žalio protiv odrješujuće presude Banskom stolu (Apelacioni sud). Međutim, Banski stol je potvrdio presudu Županijskog suda. Rodoljubi su likovali. »Svaka čast nezavisnim hrvatskim sucima!«

Ali, posljednju riječ imao je Vrhovni sud u Beču...

Poslije dužeg zatezanja pala je u ljeto 1853. godine bečka presuda, kojom se Ivan Filipović i Mirko Bogović *kažnjavaju »poradi bunjenja« s dvije godine teške tamnice!*

1. kolovoza 1853. okovana su dva hrvatska pjesnika kao da su razbojnici i bačena u tamnicu. Filipović i Bogović odležali su na robiji šest mjeseci. Amnestirani su u veljači 1854. godine povodom vjenčanja cara Franje Josipa I. »Neven« je tavorio do 1858. godine, kada je obustavljen.

Degradirani ban Jelačić, kome je car 1854. godine cinički još podijelio »u znak priznanja« i grofovsku titulu, propadao je naglo, fizički i duševno. Njega su događaji »izjedali« i prosto pregazili. Na kraju je poludio. Umro je 20. svibnja 1859. Naslijedio ga je kroatofob grof Ivan Coronini.

Poslije izgubljenog rata u Lombardiji, bečki cesar je bio primoran da se miri sa svojim narodima. U hrvatskoj politici tih godina izbija sve jače snažan autoritet državnika i jugoslavenskog rodoljuba Štrosmajera. Bude se svježe naconalne snage. Štrosmajerovom intervencijom smijenjen je Coronini, a ban postaje podmaršal barun Šokčević, rodom iz Vinkovaca. »Listopadskom diplomom« (20. listopada 1860.) Franjo Josip I ukida devetgodišnji apsolutizam. Narodima monarhije vraćen je ustav. Time počinje nova faza hrvatskih državopravnih i političkih borbi, koja završava famoznom ugarsko-hrvatskom Nagodbom u rujnu 1868. godine.

BOGOVIĆ I MAŽURANIĆ POSLIJE APSOLUTIZMA

Zanimljivo je, da poslije uklanjanja mračnog Bachovog apsolutizma odvažni Ilirac, bivši robijaš, Mirko Bogović, ne uskače u kolo reaktiviranih borbenih rodoljuba, nego se odlučuje za »realnu politiku«. Ostaje, doduše, nepomirljivi protivnik Austrije, ali traži približenje Mađarima (ne samo on!). Kao unionist, on nije u Štrosmajerovom taboru, zalažući se za očuvanje ugarsko-hrvatske državne zajednice, »na temelju podpune narodne i političke ravnopravnosti, na temelju državopravnih ugovora naših«.

A zamukli pjesnik Mažuranić? Doživio je blistavu činovničku karijeru. Poslije funkcije vrhovnog državnog odvjetnika, ovaj seljački sin postaje 1860. godine predsjednik dvorskog dikasterija, a 1861. godine prima u Beču mjesto dvorskog kancelara za Hrvatsku. Umirovljen je 1865. godine. Izabran je za narodnog poslanika u Bjelovaru 1871. godine, zatim za predsjednika Hrvatskog sabora, a 1873. godine sjeda na bansku stolicu kao »prvi hrvatski ban demokrat« (ne, što bi bio demokrat po osvjedočenju, nego što nije bio aristokrat).

Pisac četrdesetosmaške brošure »Hrvati Madžaroni«, Jelačićev zakonodavac i sastavljač proglasa, dočekan je od naroda radosno i s povjerenjem. Ali Mažuranić nije odgovorio narodnim nadama. Banovao je, kako bi se reklo, »korektno u sklopu autonomije«, ne pokazujući dovoljno otpornosti protiv mađarske agresije. Štrosmajer u pismu Račkom 9. svibnja 1878. kaže za Mažuranića: »Nikad Madžari pod Rauchom ne bi izvađali što su izvađali pod Mažuranićem, jer se Rauch uvijek branio: ako to i to izvedem, ojačat ću opoziciju i strmoglaviti samoga sebe.«

Ipak je Mažuranićevo banovanje vezano za mnoge korisne reforme u školstvu, upravi i pravosuđu. Stvorio je i liberalniji zakon o

štampi. Dr Horvat veli, da je Mažuranić »uopće Hrvatsku učinio modernom državom« (naravno, u tadašnjim relacijama).

Svejedno, njegov je renome postepeno padao. Ban je podnio ostavku 1880. godine, kada nije uspio da poboljša financijske odnose Hrvatske prema Ugarskoj, ni da izradi sjedinjenje bivše Vojne Krajine s Hrvatskom i Slavonijom. Spremno prihvaćanje njegove ostavke značilo je, da su u Pešti za njega izgubljene sve šanse, a u Beču više nije bio potreban. Da se poslužimo malom parodijom iz njegova epa: »A posljednja iz vidika zvijezda — bješe zvijezda bana-pučanina...«

1886. godine izabrali su Novljani svog uvaženog 72-godišnjeg zemljaka Mažuranića za poslanika u Hrvatski sabor, ali se on više nije vraćao u politički život. Do svoje smrti (1890. godine) bavio se, uglavnom, matematičkim i astronomskim studijama. Nije stigao da napiše memoare, koji bi bili vrlo interesantni i poučni za kasnija pokoljenja...

ANĐELA VOKAUN-DOKMANOVIĆ

ZIMA

PADAL JE SNEG,
PREKRIL JE DOLE I BREG,
A HIŽICE MALE
SU VEKŠE POSTALE,
NA KROVIH IM
BELE SU PEČE.

SAMO OBLOKI
V NOČI SVETLIJU
KAK SVEČE.
I CELO SELO
JE TIHO I BELO.

Z DALKA SE ČUJE

KAK ZVONCI ZVONIJU
TO SANJKE
OD NEKUD BEŽIJU.

PADAL JE SNEG
PREKRIL JE DOLE I BREG.

BOŽIDAR BORKO

O autoru knjige „Ljudi kao mi"

Biblioteka Kulturno-prosvjetnog društva Hrvatskih zagoraca »Matija Gubec« u Zagrebu izdala je, kao svoj 15. svezak, knjigu novela Vilka Ivanuše »Ljudi kao mi«, u likovnoj opremi prof. Vere Kuntner, akademskog slikara, te s pogovorom književnika Božidara Borka.

Spomenuta knjiga, na 236 stranica, sadrži 15 novela: Veliki grijeh maloga Matije, Krhotine, Između sna i jave, Skica za jedan portret, Zidovi, Povratak, Mi volimo život, Ukradeni dani, Plavi susreti, Pet postaja, Tiha noć, sveta noć, Čovjek na mjestu, Jedna dopisnica, U polumraku i Propalice.

Na ovo naše izdanje osvrnuli su se dosad Radio-Zagreb u svom komentaru od 24. VI 1962. i ljubljanski dnevnik »Delo« od 22. VIII 1962. pohvalno se izražavajući o autoru knjige i njegovom djelu, o likovnoj opremi knjige, kao i o njegovom izdavaču. Na pojavu ove knjige osvrnule su se 27. IX 1962. i »Varaždinske vijesti«.

Ovdje u cijelosti prenosimo pogovor toj knjizi književnika Božidara Borka.

Pomalo je neobično da ovoj knjizi jednog hrvatskog pisca piše pogovor slovenski književnik. Međutim, Vilko Ivanuša, prevodilac više literarnih djela iz slovenske književnosti, u svojoj je duši sačuvao izvjesne residue, koji ga povezuju sa Slovencima. U prvom redu, uspomenu na svoje roditelje. Oni su doselili u Varaždin iz susjedne Slovenije, pa kao svi doseljenici s drugog, iako srodnog jezičnog područja, trebali su izvjesno vrijeme da se posve asimiliraju s hrvatskom sredinom. S druge strane, pisac ovog pogovora sa simpatijom se sjeća davnih dana provedenih u onom Varaždinu, koji je u Vilku Ivanuši dobio svog slabo poznatog, ali snažnog epika. Između Vilka Ivanuše i mene postoji naposljetku, staro prijateljstvo. Putem pisama izmijenjenih za tolikih dugih godina i u kraćim osobnim susretima našli smo mnogo dodirnih tačaka i to, u prvom redu, u onim stvarima, koje najviše utvrđuju prijateljstvo i ljudske odnose uopće, jer proizlaze iz uzajamne simpatije jednakog ili barem srodnog stanovišta u osnovnim pitanjima ljudskog života. Godinama prateći nastojanja Vilka Ivanuše da u svojim književnim radovima izrazi i sebe i sredinu u kojoj živi, poznavajući njegovu borbu protiv suvišnih zapreka što su ih iz razloga, potpuno neshvatljivih za me, stavljali na put njegova razvitka oni, koji bi trebali da ga podupiru u ovim plemenitim nastojanjima, mogao sam prenijetiti simpatiju spram ljudskog karaktera Vilka Ivanuše i na njegov književni rad.

S obzirom na sve ovo, taj moj sastavak neće i ne može biti kritički osvrt na novele skupljene u ovoj knjizi. Svrha je ovog pogovora u tome da pažljivom čitaocu predstavi posve ljudsku i stvaralačku ličnost autora ove knjige novela. Čini mi se da je već krajnje vrijeme da Vilko Ivanuša, dugogodišnji suradnik raznih časopisa, listova i edicija, jednom progovori i samostalnom svojom knjigom i da na taj najvidljiviji način afirmira svoj književni lik.

Od svih grana umjetnosti ima upravo književnost svoju najstariju i najbogatiju tradiciju u Varaždinu. Tamo Antun Vramec još 1568. godine tiska svoje »Postile«, prvu hrvatski pisanu svjetsku povijest. Od njegovih suvremenika žive i djeluju tamo pisci Blaž Škrinjarić i Ivan Pergošić, a Varaždinac je navodno i lepoglavski pavlin Ivan Belostenec, autor poznatog »Gazofilacija«, latinsko-ilirskog rječnika. Varaždinac je i Stjepan Glavač, koji je 1673. godine izradio geografsku kartu Hrvatske. Neko je vrijeme profesor na varaždinskoj gimnaziji i Juraj Habdelić, kajkavski pisac i autor slavenskog rječnika. Tamo neko vrijeme službuje i Juraj Križanić, pisac, panslaven, 15 godina sibirski prognanik. Tijekom 18. stoljeća nalazi se u Varaždinu, također kao nastavnik na tamošnjoj gimnaziji, pisac i pjesnik Petar Kanižlić. Varaždinski liječnik Ivan Krstitelj Lalangue 1776. godine objavljuje tamo svoja »Vračtva ladanjska za potrebu mužev i siromakov Horvatskog orsaga i njega bližneših mest«, djelo, koje se smatra prvencom hrvatske medicinske književnosti. U Varaždinu svojedobno živi i djeluje kajkavski pisac, komediograf i pjesnik Baltazar Tito Brezovački, kao i pjesnik Gabrijel Jurjević, Varaždinac je i Ferdinand Konšćak, kasnije isusovački misionar među sjeveroameričkim Indijancima, autor mnogobrojnih putopisa i prve geografske karte Donje Kalifornije, prema kojoj se i ustanovilo da je Kalifornija zapravo poluotok.

Na početku 19. stoljeća živi i djeluje u Varaždinu Antun Rožić, autor kajkavske početnice i rječnika, pa Josip Sever, pisac kronološke arhivsko-povijesne dokumentacije. Jakob Lovrenčić stvara u Varaždinu, prema njemačkom Tillu Eulenspiegelu, hrvatskog, »Petricu Kerempuha«. Ladislav Ebner piše, na njemačkom jeziku, monografiju Varaždina, a Mihajilo Kunić, također na njemačkom jeziku, monografiju Varaždinskih Toplica. Od hrvatski književnika rođeni su u Varaždinu Mirko Bogović i Ivan Kukuljević Sakcinski, koji na Varaždinbregu piše »Jurana i Sofiju«. U Varaždinu se neko vrijeme školuje i Ljudevit Gaj. Tamo žive, djeluju i završavaju svoj životni put hrvatski pjesnici Tomo Blažek, Stjepan Ilijašević i Vladislav Vežić. Rođeni Varaždinac je i Vatroslav Jagić, učenjak svjetskog glasa. Od kasnijih hrvatskih pisaca školuju se u Varaždinu pjesnici Đuro Arnold i Vladoje Dukat, kao i prozaik Šandor Ksaver Gjalski, dok od slovenskih pisaca službuju kao profesori u varaždinskoj gimnaziji Janez Trdina i Matija Valjavec. Profesor varaždinske gimnazije Julije Janković objavljuje svoje »Pabirke po povijesti županije varaždinske«. Pjesnik i fi-

lozof Franjo Markovič često navraća u Varaždin, ženi se Varaždinkom. U Varaždinu rodio se i Mirko Breyer, kulturni povjesničar i bibliograf. Tamo živi, djeluje i završava svoj životni put i Ivan Milčetić, pisac dijalektoloških rasprava i prikaza iz starije hrvatske, napose glagoljaške književnosti. Rođeni Varaždinac, koji je tamo i završio svoj tegoban život, također je i Higin Dragošić, autor nekoliko povijesnih drama i dvaju romana.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće dolazi među đacima varaždinske gimnazije do živog literarnog gibanja. Književno počinju se javljati Mihovil Danko, Zvonimir Devčić, Branko Drechsler Vodnik, Edo Filipović, Luka Golob, Jurislav Janušić, Stjepan Kralj, Đuro Kraljek, Gustav Krklec, Pero Magerl, Zvonko Milković, Ivan Novak, Stjepan Parmačević, Bruno Steiner,

VERA KUNTNER: Kolaž

Branko Svoboda i Ladislav Žimbrek, a od slovenskih pisaca tada su đaci varaždinske gimnazije Božidar Borko i Anton Novačan. Kao pisci na kulturnopovijesnom području zamalo se pojavljuju Krešimir Filić i Adolf Wissert, donekle i Stjepan Valdec i Lujo Pihler, a iz prirodoslovnog područja Milan Kaman, Vladimir Deduš, Franjo Košćec, tridesetih godina i Slavko Rozgaj. U književnoj kritici Rudolf Maixner. Stjepan Belošević objavljuje svoju knjigu o županiji varaždinskoj. Od ostalih hrvatskih pisaca u Varaždin često navraćaju Viktor Car Emin, Milan Begović, Miroslav Krleža i Slavko Batušić.

Tridesetih godina ovog našeg stoljeća ne samo što u Varaždinu neko vrijeme službuju hrvatski književnici Josip Bogner, Ante Neimarević, Nikola Pavić, Luka Perković, Tomislav Prpić i Vlado Vlaisavljević, a od slovenskih Edvard Kocbek, već se počinje književno javljati niz novih ljudi: Stjepan Banek iz Rasinje, Stjepan Bence iz Čakovca, Ivan Borovec iz Kučana Gornjeg, Ivan Dolovčak i Stjepan Galinec iz Varaždina, Stjepan Hrastovec iz Kučana Gornjeg, Pavica Hrazdira iz Ivanca, Vilko Ivanuša i Ivo Jambrec iz Varaždina, Vinko Kos iz Sv. Jurja na bregu, Ivo Ladika iz Stažnjevca, s putopisima Ivo Milčetić iz Varaždina, te Sjepko Ostroški iz Lepoglave, a od profesora varaždinske gimnazije Martin Balić, Ivo Horvat, Joza Živković i Petar Žuljević. 1938. godine u Varaždinu je osnovna Grupa hrvatskih književnika Hrvatskog Zagorja, Podravine i Međimurja, koja aktivno djeluje gotovo sve do izbijanja drugog svjetskog rata, a sačinjavaju je Stjepan Banek, Stjepan Bence, Stjepan Galinec, Vilko Ivanuša, seljački pisac Mihovil Pavlek Miškina, Stjepko Ostroški i Bruno Steiner.

Nakon ovog drugog svjetskog rata nije književni život u Varaždinu tako intenzivan kao prije, budući da većina spomenutih živi i djeluje izvan Varaždina. U Varaždinu živi Zvonko Milković, koji je književno još uvijek aktivan, kao na kulturno-povijesnom području i Krešimir Filić. Uza nj se na tom području javljaju još Stjepan Vuković i Mira Ilijanić. Ivo Milčetić obavljuje, uglavnom, sjećanja na likove starog Varaždina. Ponekad se kojom pjesmom pojave Bruno Steiner i mladi Milo Županić. Zadnje godine svojeg života proživio je u Varaždinu stari hrvatski pjesnik Dinko Sirovica, prevodeći našu poeziju na talijanski. Od Varaždinaca počinje se u književnosti okušavati mladi Armin Rijavec. Branko Svoboda objavio je u Zagrebu svoju monografiju o Varaždinbregu. Vladimir Šiffer (u međuvremenu umro) i Anđela Vokaun-Dokmanović javljaju se kajkavskim pjesmama također u Zagrebu, gdje se od Varaždinaca bave publicistikom i esejistikom Ivo Vrančić, Bogdan Krizman i Fedor Svoboda, a likovnom kritikom Radoslav Puttar i Josip Vrančić, dok se kulturnom poviješću bavi Miroslava Despot.

Rijetki su, dakle, naši gradovi, koji se poput Varaždina mogu podičiti gotovo četiristogodišnjom književnom tradicijom. Međutim, sam Vara-

ždin, osim u povijesnim i kulturno-povijesnim i pojedinim memoarskim djelima pojedinaca, nije u čistom književnom obliku mnogo našao svoj odraz, osim u većini ovdje objavljenih novela Vilka Ivanuše. U suvremenoj prozi okrznuli su se uzgred o Varaždin jedino Miroslav Krleža i Slavko Batušić, a u svojim stihovima Gustav Krklec, Zvonko Milković, Vlamir Kovačić i Ivo Ladika.

U tom pogledu Varaždin je mnogo bolje prošao kod svojih likovnih umjetnika: Julije Merlić, Ivo Režek, Pavle Vojković, Vilim Leskošek, Miljenko Stančić, Vera Kuntner, Andrija Kuštović, kojim rijetkim krajolikom i mladi Predrag Purić od varaždinskih slikara, te Ladislav Kralj Međimurec iz Čakovca, kao svjedobno i Vlaho Pečenac. poslužili su se Varaždinom kao motivom za svoje umjetničko oblikovanje. Varaždin je pogotovo našao svog slikara u Miljenku Stančiću, kao što je našao svog pisca u Vilku Ivanuši. makar se njihovo gledanje na rodni grad međusobno razlikuje, kao što se oni međusobno razlikuju i po godinama života.

Vilko Ivanuša rođen je 7. srpnja 1909. u Varaždinu. Otac mu je bio zanatski radnik, a majka tvornička radnica. Njih oboje privukla je s obližnjih slovenskih bregova ekonomska gravitacija u Varaždin. U prvim godinama života Vilko Ivanuša znao je samo slovenski i njemački; tek u osnovnoj školi naučio je hrvatski. Djetinjstvo u proleterskoj obitelji bilo je ne samo presudna činjenica njegove mladosti, već kasnije borbe sa stvarnošću društvenog života. Ona je mnogo utjecala na formiranje njegova karaktera i njegovih pogleda na svijet. Još kao dječak osjetio je neumoljiv imperativ socijalnih prilika. Njegovo se djetinstvo odvijalo za trajanja prvog svjetskog rata, koji se usjekao u njegovo sjećanje, kao i poznata varaždinska buna iz 1919. godine. U Varaždinu je započelo i njegovo gimnazijsko školovanje, prekinuto zbog siromaštva, donekle i nerazumijevanja roditelja, nakon završenog trećeg razreda gimnazije. Postao je mladi radnik. I kao mnogi — danju je radio, a noću sistematski učio iz onih istih školskih udžbenika kao i njegovi dotadašnji školski drugovi, kojima je bilo omogućeno daljnje redovno školovanje. Osim toga je mnogo i čitao. U njegov duševni svijet ušla su već dosta rano velika imena domaće i svjetske književnosti: Dostojevski, Cankar, Vjenceslav Novak, Gorki, Zola, nešto kasnije Jack London, Upton Sinclair, Miroslav Krleža i August Cesarec. Bio je sretan što je odmah mogao čitati na tri jezika: na hrvatskom, slovenskom i njemačkom. Nijedan od navedenih pisaca nije ostao bez traga u formiranju ljudskog karaktera Vilka Ivanuše i njegovih pogleda na književnost. Maksim Gorki, a kasnije pogotovo Ernst Toller dali su mu jasnije shvaćanje socijalističkog humanizma i upravo je socijalistički humanizam postao idée-force književnog i publicističkog rada Vilka Ivanuše.

Već je sa 16 godina života Vilko Ivanuša pristupio klasnom radničkom pokretu, u Nezavisne sindikate. Počeo se zanimati i za marksističku nučnu literaturu. U Vidovićevoj dopisnoj školi pripremao se za polaganje ispita od četvrtog uključivo i do osmog razreda gimnazije zajedno s velikom maturom. Uskoro se upoznao i s revolucionarom Slavkom Lončarićem, koji ga privodi svijesno revolucionarnom djelovanju. S njime zajedno putem kraćih dopisa surađuje u »Borbi«, »Organizovanom radniku« i »Zaštiti čovjeka«. Osobno upoznaje Miroslava Krležu i Augusta Cesarca. Konačno mu uspije da iz radnika postane namještenik. Ali odmah kada izbije u poduzeću, u kojem je našao

VERA KUNTNER: Kolaž

namještenje, spontani štrajk radnika, otpušten je iz službe, ostaje bez sredstava i time mu je onemogućeno polaganje ispita na gimnaziji, gdje se već prijavio tu svrhu, ali nije mogao smoći za skupe ispitne takse. Odmah iza uvođenja šestojanuarske diktature izvrgnut je progonima, a zamalo u rodnom gradu i konfiniran, što traje godinama. I nadalje ostaje aktivan u klasnom radničkom pokretu, pogotovo u Radničkom naobrazbenom društvu »Sloboda« u Varaždinu. Započinje se baviti i književnim radom i prve svoje početničke i nevješte crtice i priče objavljuje u lokalnim »Varaždinskim novostima« i u zagrebačkim »Radničkim novinama«. U više navrata ostaje bez egzistencije, tako npr. 1938. godine, kada su vlasti zabranile daljnje izlaženje tjedniku »Radnik« u Zagrebu, gdje je Vilko Ivanuša službovao kao urednik. Tada već familijaran, morao se ponovno vratiti u Varaždin, bez egzistencije i progonjen, gdje mu pomažu njegov nekadašnji profesor Krešimir Filić i urednik »Varaždinskih novosti« Branko Svoboda da ponovno dođe do bilo kakvog zaposlenja i egzistencije, pa tako s vremenom dolazi u službu socijalnog osiguranja u Zagrebu, gdje službuje i danas kao bibliotekar i tehnički urednik stručnih edicija i časopisa Zavoda za socijalno osiguranje NR Hrvatske.

Nikako ne valja zaboraviti i činjenicu, koja se, uostalom, posve podudara s karakterom Vilka Ivanuše i njegovim pogledima na svijet. Odmah od prvih dana okupacije aktivist je narodno-oslobodilačkog pokreta. Za okupacije proživio je koješta. Bio je progonjen, zatvaran zajedno sa svojom familjom, našao se i na popisu talaca određenih za strijeljanje. Uza sve nedaće radio je kao organizator u jednom ilegalnom narodno-oslobodilačkom odboru u Zagrebu. Ozbiljno ugrožen u tom djelovanju, probio se naposljetku s familijom u partizane, a nakon Oslobođenja vraća se u svoju staru službu u Zagreb.

Od velikog značenja za književni rad Vilka Ivanuše bilo je 1930. godine njegovo poznanstvo sa slovenskim piscem Ivanom Vukom iz Ljubljane. Ivan Vuk bio je veoma zanimljiva ličnost, koja u Sloveniji nije još ni danas ni dovoljno poznata ni uvažena. Ivan Vuk je aktivno sudjelovao u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji i jedan je od rijetkih naših ljudi, koji je došao u osobni kontakt s Lenjinom i Gorkim. Ivan Vuk nije Vilku Ivanuši dao samo poticaj za ozbiljan književni rad, već je preveo i njegovu novelu »Zimska romanca« na slovenski i objavio je 1931. godine u ljubljanskom časopisu »Svoboda«. Njen original uskoro iste godine izlazi i u zagrebačkom časopisu »Socijalna misao«. Na taj način možemo početak tridesetih godina smatrati kao polaznu tačku književnog rada Vilka Ivanuše na jednom nivou, koji obećaje ozbiljnog, socijalno i humano zainteresiranog pripovjedača. Ivan Vuk pratio je i dalje književni rad Vilka Ivanuše. Njegovim posredovanjem i u njegovom prijevodu izlazile su novele Vilka Ivanuše čak i u socijalističkom slovenskom dnevniku »Prosveta« u Chicagu.

U razdoblju od 1930. godine surađivao je Vilko Ivanuša svojom beletrističkom prozom (novele, crtice), književnim člancima, prikazima pojedinih knjiga, kazališnih izvedaba, filmova i likovnih izložbi, te kraćim prijevodima sa slovenskog i njemačkog, u slijedećim listovima, časopisima i posebnim periodičkim edicijama:

»Crveni kalendar«, Zagreb; »Četrdeseta«, Zagreb; »Čovjek i prostor«, Zagreb; »Dan i ljudi«, Zagreb; »Delavec«, Ljubljana; »Delavska politika«, Maribor; »Glas rada«, Zagreb; »Hrvatsko kolo«, Zagreb; »Ilustrirani vjesnik«, Zagreb; »Jutro«, Ljubljana; »Književni horizonti«, Zagreb; »Književnik«, Zagreb; »Kolendar Cankarjeve družbe«, Ljubljana; »Kronika«, Zagreb; »Literatura«, Zagreb; »Ljevarstvo«, Zagreb; »Merkurov vjesnik«, Zagreb; »Mi i vi«, Beograd; »Narodni list«, Zagreb; »Nova riječ«, Zagreb; »Petnaest dana«, Zagreb; »Prosveta«, Chicago; »Radio-Zagreb«, Zagreb; »Radničke novine«, Zagreb; »Radnik«, Zagreb; »Riječki list«, Rijeka; »Savremenik«, Zagreb; »Sedam dana«, Zagreb; »Slobodna riječ«, Zagreb; »Snaga«, Sarajevo; »Socijalna misao«, Zagreb; »Stožer«, Beograd; »Straža-danas«, Straža-Rogatec; »Svoboda«, Ljubljana; »Varaždinske novosti«, Varaždin; »Varaždinske vijesti«, Varaždin; »Vjesnik u srijedu«, Zagreb; »Zagorski kolendar«, Zagreb.

Svoje publističke radove, uglavnom, kulturno-povijesnog značenja, objavljivao je u listovima, časopisima i edicijama: »Optičar«, Varaždin; »Privatni namještenik«, Zagreb; »Socijalno osiguranje«, Zagreb; »Vjesnik rada«, Beograd i »Zagorski kolendar«, Zagreb; dok je svoje oveće kulturno-povijesne prikaze objavio u posebnim prigodnim edicijama: »Sloboda«, Varaždin; »Razvitak«, Metković, te »Straža«, Straža-Rogatec.

1946. godine uredio je zbirku »Priče iz domovinskog rata«, a 1954. godine preveo je sa slovenskog omanji roman Bratka Krefta »Kalvarija iza sela« i još neke manje njegove novele, s pogovorom o autoru, te dramu Bratka Krefta »Balada o poručniku i Marjutki«. Sa slovenskog također je preveo i dramu Vitomila Zupana »Rođenje u oluji«, kao i njegove scenarije za filmove »Pet minuta raja« i »Aleksandar praznih ruku«.

U zborniku »Četrdeset godina«, Beograd, sv. 1 i 2, objavio je sjećanja iz predratnog revolucionarnog djelovanja, a do sada kao jedina posebna njegova knjiga izašla je 1960. godine omanja knjižica biografskog značaja »Slavko Lončarić, lik jednog revolucionara«.

Svoje intezivno zanimanje za slovensku književnost posvjedočio je Vilko Ivanuša s mnogim svojim svojedobnim člancima i referatima.

Kao za mnoge naše pisce, karakteristično je i za Vilku Ivanušu kao pripovjedača i publicista, da su plodovi njegovih književnih nastojanja suviše razbacani i toliko nepregledni da čak ni poznavaoci književnosti nisu mogli ocijeniti doprinos Vilka Ivanuše hrvatskoj književnosti. Stoga ova njegova knjiga »Ljudi kao mi« dolazi pred kulturnu javnost kao književna legitimacija jednog nadarenog pisca i interesantnog promatrača današnjeg života.

U ovoj se knjizi nalazi dakako samo izbor novela i crtica Vilka Ivanuše i to onih, koje je samo njihov autor odabrao bez obzira na vrijeme u kojem je pojedina od njih nastala. Iole pažljivim čitanjem tih 15 novela i noveleta može se uočiti da je njihovom radnjom obuhvaćen vremenski raspon od preko četrdeset godina našega doba: od sarajevskog vidovdanskog atentata i izbijanja prvog svjetskog rata do naših dana. Čitava jedna panorama motiva s literarnog područja, kojim prolazi samotan putnik, promatrajući zamršene ljudske sudbine i suvremeno zbivanje. Na pojedinim se mjestima osjeća, gdje progovara sam pisac kao angažirani književnik, što je uostalom normalno kod svih pripovjedača,

VERA KUNTNER: Kolaž

koji nisu prigrlil veliku modu današnjeg vremena i nisu se zaputili čudnim putovima one umjetnosti, koja se sve više dehumanizira.

Vilko Ivanuša nije literarni eksperimentator, on se priključuje tradiciji, ne traži nove forme, već puni stare čaše s novim vinom, tj. s novim sadržajem uzimajući ga neposredno iz života. Da označimo njegove pripovjedačke metode i karakter njegove proze nisu nam potrebne mutne i strane riječi, kojima se obično služe današnji recenzenti novih djela. Da, proza Vilka Ivanuše nastavlja realizam u hrvatskoj književnosti. Među njenim osnovnim karakteristikama nalazimo istaknute crte jednostavnosti, jasnoće, tople humanosti, nesentimentalnog, ali tim iskrenijeg suosjećanja s malim ljudima, pa i s brodolomcima života. Pisac u psihologiji svojih ličnosti ne otkriva izvanrednih dubina, jer očito ni u tome ne vidi svoj literarni zadatak.

Sve ono što on želi, mogli bismo svesti na nekoliko jednostavnih, ali baš zbog toga uvjerljivih pojmova: Vilko Ivanuša voli čovjeka i voli život, ali su gorka iskustva s ljudima i životnim prilikama stvorila u njegovoj psihi podsvijesnu naslagu gorčine i ona katkad izbija i daje njegovoj prozi karakterističnu boju ponešto sumornog lirizma, koji autor nastoji svladati blagom, još uvijek humanom ironijom.

Pretežan dio od ovih 15 novela i noveleta Vilka Ivanuše vezan je uz njegov rodni grad Varaždin. Ali to jedan sasvim drugi Varaždin od onog, na koji smo navikli gledajući u njemu grad baroka, s njegovim crkvama, samostanima, palačama, njihovim baroknim portalima i grbovima iznad njih, s njegovim znamenitim grobljem i zanimljivom gradskom tvrđom okruženom zemljanim bedemima. To nije, dakle, ni kulturno-prosvjetni ni turistički Varaždin, već jedan drugi, onaj sirotinjski, proleterski, buntovni, koji dosad nije našao svoj odraz ni u bilo čijim stihovima ni u bilo čijoj prozi, pa ni u bilo čijim slikama. Njemu se likovno dosad približio samo Miljenko Stančić, ali kao slikar, naravno, s posve drugih pozicija od pisca Vilka Ivanuše. U tim je novelama data varaždinska periferija i njeni stanovnici, koji su zapravo sačinjavali Varaždin i njegovu većinu: pred nama se ređaju radnici, ratni ranjenici, frontaši, težakinje u polju, klaonica, djeca, varaždinska buna, policajci, zatvori, ratni zarobljenici, karijeristi i denuncijanti, samotni umjetnici, sanjari, revolucionarno nastrojeni pojedinci u jednoj zaostaloj i pospanoj malograđanskoj sredini, vojnici, vojničke ambulante i bolnice, čuvari željezničke pruge i mosta, ilegalci, za okupacije diverzanti, umorni borci, bolesnici, donkihotski fantasti i brodolomci.

Ukratko — autor knjige »Ljudi kao mi« duboko je povezan sa stvarnim životom jednog vremena nedavne prošlosti u nestajanju, iz kojeg nije htio da bježi u imaginarne svjetove, gdje se stvarnost pretvara u mješavinu fantastike i simbolike, ili u kombinacije, koje tek izdaleka odrazuju realnost, ali ništa ne daju čovjeku gladnom istine i pravde. A borba za istinu i pravdu nije ni u kojem vremenu neaktualna

a pisac, koji ne bježi od života, mora da je vodi i u sebi i u svom djelu. Vilko Ivanuša to i čini. I u motivima, koji nemaju društvene pozadine, on je iskreno ljudski.

Makar se radnja svih ovdje objavljenih novela i crtica Vilka Ivanuše ne zbiva samo u njegovom rodnom gradu Varaždinu, već i u Zagrebu i dolje na našem moru, te makar autor već decenijima stalno živi u Zagrebu, Varaždin mu je ipak bliži od svega. Da, on je njegov epik. Kao književniku Varaždin mu je, evo, mnogo dao, a Vilko Ivanuša mu je, čini se, još više i uzvratio.

OKTAVIJAN MALENIČ

Deca med sobom

Pepeka mi sme imali radi,
Z nami se igral, navek se je smejal.
Dober je bil, od sebe vse dal bi,
Kak z rukom da si je srčece grejal.

Jednu je veliku falingu imel,
I zato mu mama napravila hlače.
Kaj zduš su odzaj rasporjene bile,
A fletno su mogle da z tela se slače.

Z hlačah mu rubček zmir dugi je visel,
Rubače komad kaj ni se dal skriti.
Za barjak navek mi taj smo ga vlekli,
A zmir ni preveč on bil vumiti.

I kak sme se mi tak igrali jenkrat,
Hitro on hlače ni mogel si sleči.
I strašnoga nekaj pripetilo se je,
Ni denes kaj nemrem v popevki ja reči.

Pepek posramlen doma je prešel,
Si držal je hlače kmičen i kisel.
Čez dana je dva on z nova nam došel,
V hlačah z kih barjak ni si je visel.

Gdi barjak je — vsi smo pitali hitro,
Ni smeha z lica on štel si je zbrisat.
Se tu je skriti i vsaki če hoče
I nosa vre ž njim si more obrisat.

KREŠIMIR FILIĆ

Nekadašnji običaji prigodom krštenja mladoga vina

Od najdavnijih vremena ljudi su pridavali vinovoj lozi i njenom proizvodu vinu najveću pažnju i skrb, jer vino, zaista, razveseljuje, uzdiže, pa i liječi čovjeka, uživa li se u primjerenoj količini. Prekorači li se ta mjera, dolazi do opijenosti pojedinaca, pa i cijeloga društva, što je dovodilo, a dovodi još i danas do raznih ekscesa, ludosti i orgija.

Stari Noa opio se gotovo do besvijesti tako, da je bio na porugu svojim sinovima, a pijani Silvan nalazio se stalno u pratnji boga Dioniza.

Grci, a još više Rimljani opijahu se za vrijeme raskošnih gozbi, koje se onda pretvarahu u divlje orgijanje, a srednji, pa i novi vijek nijesu u ispijanju vina nipošto zaostajali, nego su često i stare narode nadvisivali divljanjem i neuračunljivim djelima.

Trs, dakle, vinovu lozu, dali su Grci u ruke svom bogu Dionizu, koga prate nimfe, satiri i već spomenuti Silen, a taj trs predstavlja, zapravo, spajanje tekućine i vatre od posebne raskoši i snage, koja se pripisivala tomu božanstvu, koje se slavilo velikim i bučnim priredbama.

Prigodom berbe grožđa priređivahu u Grčkoj svečane povorke i maskerade. koje su bile osnova kasnijih dramskih izvođenja: tragedijama i komedijama.

U tom pravcu slijedili su Grke i Rimljani, a taj se je kult vina održao još dugo u srednjem vijeku te je nešto preinačen dopro i u novi vijek.

Naši pradjedovi, živući u kraju iznad Karpata, nisu poznavali vino, nego uživahu medovinu i neku vrst piva. Doselivši se u današnju domovinu, naišli su ovdje na vinovu lozu, te su ubrzo postali njeni poklonici, što su odonda i trajno ostali, a vrlo često na svoju štetu i nesreću. Ne ulazeći u daljnja razmatranja, moramo ipak ustanoviti, da se u nas pilo mnogo i previše, ne izuzimajući ni današnje doba.

Polovicom osamnaestoga stoljeća došlo je opijanje u tadanjim feudalnim krugovima do neviđene mjere, što je našlo svoj posebni izraz u udružnju »vinske pinte«, koja imađaše svoje sjedište u kuriji Vidovec, zapravo Krkanec kraj Varaždina, a taj je dvorac bio vlasništvo grofova Patačićevih.

Prvi i najjači među silnim vinopijama bio je hrvatski podban Adam Najšić, koji je stoga dobio poznati nadimak »primus potator regni«. Navodno ga je i Marija Terezija na primanju u Ptuju bila tako podrugljivo i oslovila.

Razumljivo je, da su ti članovi pinte kraj dobroga, obilnoga jela, te još daleko snažnijega opijanja, vjerojatno poznavali običaj krštenja mošta u mlado vino, a možda mu i dali, još danas poznati i vršeni obredni značaj.

Znademo, da je vinska loza kod nas uvijek predstavljala ne samo posao i pravu svečanost, kojoj se kraj domaćina pridruživahu i njegovi rođaci te prijatelji.

Na taj način vršili su berbe u okolici Varaždina, a i po cijelom Hrvatskom zagorju, gdje je glavni rad bio branje, ali se kraj toga obilno jelo i pilo, nazdravljalo, pjevalo i plesalo do mile volje.

Nakon berbe pio se slatki mošt, a uza nj moralo je uvijek biti i pečenih kestena, te je već bilo poslovično, da kraj »mošta rezanca« mora biti i »kostanja pucanca«. Kada je poslije pet do šest nedjelja prevreo mošt, što je nekako padalo koncem prve dekade mjeseca studenoga, trebalo je rođenje novoga, mladoga vina proslaviti na posebni način. Kako je dozrijevanje novoga vina padalo oko katoličkog blagdana sv. Martina, čiji je simbol guska, uzeli su njega kao patrona, a njegovo ime odzvanja u staroj zagorskoj napitnici — zapravo vinskoj himni, poznatim riječima: »Došel bu došel sveti Martin, on bu ga krstil, ja ga bum pil!«

Još i u novije doba slavilo se u Hrvatskom zagorju krštenje mošta svečanom večerom, na kojoj dakako, kraj svih ostalih jela, ne smiju nedostajati »martinska« guska, mošt i pečeni kesteni.

Kod toga krštenja mošta ispoljilo se nazdravičarstvo, tako tipično u prošlosti za naš kraj, a uz koje se polako razvijaju ostali razni običaji.

Svečani čini o tomu »krštenju«, kako ih sada znamo, poprimili su pretežno humoristički značaj, ali s vremenom se, vjerojatno, mijenjao i njihov oblik.

Nije izvjesno, da li su kod toga oblikovanja imali utjecaj članovi već prije spomenute »vinske pinte«, ali se u tim obredima ispoljuju toliki slobodoumni elementi, koji nam dosta jasno ukazuju na njihovo postanje u vrijeme bujnoga rokokoa polovicom XVIII stoljeća.

Ti se obredi sastoje, uglavnom, u tomu, da oko stola okupljeno društvo ustaje, kada u prostoriju uđe »biškup« sa svojom pratnjom, a ovi su obučeni u misno ruho, odnosno njegovu imitaciju. Tada se uz prigodne

riječi, pjesme i »litanije« obavlja krštenje mošta, a cijelo društvo gromkim pjevom i smijehom prati svečani čin, koji završava poznatom zagorskom vinskom himnom. O tomu »krštenju mošta« u varaždinskom kraju dao je mali prikaz profesor *Ivan Milčetić* (»Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«, Zagreb 1919., knjiga XXIV, str. 319-322), no taj nam, tek donekle, predočuje obrede, kakvi se stvarno vrše u Hrvatskom zagorju, a i u okolici Varaždina.

Poznato nam je, da su naši stari znanci posjedovali te obrede pisane rukom, a neki i tiskane.

Jezik tih obreda je stara zagorska kajkavština, koja je za njih kao stvorena, te svojim izrazima pobuđuje na smijeh i na veselo i vedro raspoloženje.

Obred krštenja mošta počinje ulaskom »biškupa« i njegove pratnje. »Biškup« pokadi i poškropi vodom sve potrebne rekvizite, obiđe stol, a onda kantor zapjeva martinsku himnu: »Prešel je, prešel sveti Mihal, grozdje je zrelo, ja sem ga bral, haj kumek moj dragi, daj se napij, dugo nas ne bu, daj se ga vžij!« Zatim čitavo društvo nastavlja pjevanjem: »Došel je došel sveti Martin, on ga bu krstil ja ga bum pil!«, te: »Denes al' zutra mrtev nam glas, vince ostane, ne bude nas!« Iza svake strofe pjevaju unisono: »Kumek moj dragi, daj se napij, dugo nas ne bu, daj se ga vžij!«

»Biškup na to sa svojom pratnjom stane pred barilcem mošta, nasuprot njemu postavi se kum, te sada »biškup« citira pet »šentencija«, na koje kum odgovara:

Šentencija prva

Moštek, ti dohajaš sim pred poštuvane peršone, pred lude kruto zpametne, koteri dobro znaju, kaj je vino, a kaj pak voda: dohajaš da bi se krstili; Je li tak?

Kum: »Dohajam!«

Šentencija druga

Moštek ti si lutoran i neznabožec! Zavzet si vsimi mogučimi duhami. Vu tebi je dosti os' i pčel', muh i mušic, žab' i mravcev, pavukov i červih, pužev, glist', mišev i vsakojačkoga drugoga ležečega i plazučega, letečega, gmižučega i skakajučega gada i smrada.

Kakti takvoga su te hudo kaštigovali, hotejuči te pod silu osnažiti. Hitali su te vu škafe i brente, tukli su te i gnjavili, vu bednje stepali, druzgali i gnjeli, pak niti to ni puno hasnilo!

Morali su te jošče s prešum stiskati, ali se ni onda nisi zlepšal i pobolšal. Zato su te hitili v globuki lagev, da bi došel k sebi, ali te ni kmični rešt ni popravil, pa si takaj tam mrmral kakti stari medved, a da te ne bi čuvali bili železni obruči, zdavna bi bil vre vušel, da te nigdo ne bi ftegel vloviti.

Počev anda, moštek, je li si itak vre jemput došel k pameti i ostavil se ničvrednoga i hucmutskoga življenja, da postaneš vsake fale vreden i dostojen prijeti ovo denešnje krščenje?
Kum: »Jesem!«

Šentencija tretja

Moštek, ti si veliki svadlivec i grabancijaš, jako si nagel, prefrigane i hmajne nature! Nagnjaš lude na svaju, na pravdanje i na konec na hude potirancije i špajsne bitve. Po cestah lude kopičeš, vu blatne grabe ih hičeš i glave im tereš, mučiš ih i dereš; vu želucu se svadiš, hiže i dvorišča zasmradiš.
Anda, napni vuha, moštek zločesti, pa mi reči: Očeš i nadale biti takvi svadlivec, ter svoj nos sigdi rivati i takva hmajna, pajnkertska dela spelavati? Reči nam, očeš se ti tih i takšnih dugovanj jemput habati?
Kum: »Očem zanavek, sveto obečujem!«

Šentencija tretja

Ti, moštek, obečavleš vse, a veliki si ti grešnik! Kulko si put ti prijel vu svoj kvartir gospe-frajlice Zdenčeve kčeri i ž njimi se čkomeči pajdašil?!
Premisli anda dobro, da se takšno življenje ne dostoji za onoga, ki je zebrani, da bi bil najjakši vu našoj pajdašiji. Očeš se ti, prav za prav, zlepšati i pustiti takšno le budi kaj življenje?
Kum: »Prisegnem lehko, da se zbolšati hočem!«

Šentencija peta

Moštek, valuješ ti anda, da buš od vezda dale samo lude razveseluval, šaligoval se, krepil telo naših prijatelov, kurajžil junake, a troštal žalosne i nevolne?
Kum: »Valujem za vse veke vekov i tak činiti hoteči jesem!«
Poslije toga »biškup« uzima štap u ljevicu, a desnicom blagosliva mošt u barilcu ili čuturi, citirajući povišenim glasom formulu krštenja:
1. Moštek, ja te krstim vu Vino vu ime Bakuša oca Vina — i Njegovoga Sina — i Duha, od kojega mošt kuha!
Svi odgovaraju: Amen!
Na to »biškup« malo posoli mošt, govoreći:
2. Nâ ti, slatki moštek, malo soli, da od tebe ne bu nikšne boli!
3. Mir nek bude navek s tobom i z nami!
Svi odgovaraju: Amen!
4. Da buš furt i navek pun fine duhe, da buš jak i sladek!
Svi prisutni veselo i glasno završavaju krštenje s »Amen«!
Nakon toga »biškup« počinje pjevati martinske litanije, kako slijede:

»Gazda dragi vsmili se,
Gazda dobri vusliši nas,

Tovaruš naš sprejmi ti nas,
Gazdarica čuj naš glas!«

Društvo opetuje svaki stih.
Zatim biškup nastavlja:

Dragi peharček,
Dragi poliček,
Mali sajtliček,
Zlatni barilec,
Sladki srablivec
Dobra holbica,
Jaka čuturica.

Svi odgovaraju iza svake riječi *»Okrepi ti nas!«*

Dragi trsek,
Sladki grojzdek,
Dišeča jagoda,
Debela brentica,
Lepi trahturek,
Žmahtna kaplica,
Velka lakovnica.

Odgovor iza svakog stiha: *»Pomori ti nam!«*

Masna juha z rižkašom,
Fina jušna drobnina,
Tusta govedina s hrenom,
Hudi gulaš z paprikom,
Kiselo zelje z rebreci.

Svi: *»Dojdi ti k nam!«*

Dobra klobasa ze samoborskom muštardom,
Kisela repa z masnom svinjarijom,
Trusta guščica z plivkimi mlinci,
Pečena purica ze šalaticom,
Fajni mladi pohanci.
Guštni zajček v sosu z knedleki,
Vrući kostanji pucanci,
Apfelštrudel od sira

Svi: *»Dojdite vi k nam!«*

Prhka gibanica od jabuk z orehi,
Apetitne jabuke, orehi i grozdje,
Dišeča prava črna kavica.

Svi: *»Dojdi(te) k nam!«*

Zmožna vinska jakost,
Tečna vinska krepost,
Jaka vinska duha,
Fajni Rizling
Zlahtni Traminec
Dišeči Muškat
Črleni Burgundec

Svi zajedno odgovaraju iza svakog stiha litanije: *»Okuraži ti nas!«*

Divji Tokajec
Plemeniti Ljutomerčan
Rožni Opolo
Krajnski Cviček
Dragi Varaždinbrežec
Peneči Šampanec
Rožolijuš presladki
Moj puni peharček
Čisto z vrhom litrica
Božanski bilikum

Svi zajedno odgovaraju iza svakog stiha litanije: *»Okuraži ti nas!«*

Sada se nastavljaju litanije na ovaj način:

Od hmajnega lufta v goricah
Od slaboga kiseloga priroda
Od prazne i plesnive posude
Od zmazanoga poliča
Od mačkinje pečenke
Od jako maloga peharca
Od trdih, netučenih pržolic

Svi: *»Občuvaj nas Bakuš!«*

Od krajnskoga cvičeka
Od šuploga barilca
Od lopuhove šalate
Od pregrejanoga gulaša
Od smrdljivoga direktora
Od sakojačkog bučkuriša

Svi: *»Občuvaj nas Bakuš!«*

Slijedi nastavak:

Od puknjene čuturice
Od filoksere hmajne
Od peronospore hude
Od oidiuma pepélnoga
Od mraza ledénoga
Od zmrzavice zimske
Od jesenskih grdih dežđov
Od prevelikih cenah
Od žmehkih i velikih dugov
Od mrzle peči po zimi
Od premalih kupic
Od hmajnih i grdih ženskih
Od babskoga pantoflina
Od pikéčega babjega jezika
Od prelubežlive punice
Od čisto suhe lakovnice
Od prežmehkoga posla
Od trde postele pod stolom

Svi odgovaraju: *»Zbavi nas sveti Martinek!«*

Biškup nato pokadi »misal« i raskrilivši ruke zapjeva:

»Oremus! razveseleni ze sladkom kaplicom i razsvetleni z vinskom duhom popevati hočemo: Vinček naš, koji jesi nutri vu barilcu, vlej se v požirake naše, nek bude vola tvoja, kak vu lagvu, tak i vu glavah naših! Piti dosti daj nam denes kak i zutra i ne odpusti nas od punoga poliča, kak takaj i mi ne odpuščamo nikoga od pune kaplice i ne vpelaj nas vu praznu pivnicu, nega zbavi nas od žeje vinske!

Cijelo društvo završuje s »Amen!«

Biškup nastavlja obred daljnom molitvom:

Zdrava naj si kaplica lublena, jakosti puna, alkohol je s tobom, blagoslovlena ti med vsom pijačom i nek navek z nami ostane duha dišeča tvoja!«

Svi prisutni upadaju: »Sladka kaplica naša!«

Biškup citira dalje:

»Blažena kaplica, pajdašica alkohola, skrbi za vse žedne vezda i vu hipu, gda nas pod stol zmotaš!«

Svi jednoglasno završuju s: »Amen!« —

Time je cijeli obred završen; svi prisutni se dignu s čašama vina u ruci i pjevaju zanosno već prije spomenutu zagorsku vinsku himnu. Nato svi ispijaju čaše do dna, a zabava se krštenja mošta nastavlja uz obilno jelo i pilo, popjevke i zdravice do sitnih ura.

LJUBICA DUIĆ

SNEG

Dugo su čakali
puti i steze.
Gole su z vetrom
cvilile grane.

Došel je v noči
zamotal im rane,
vu oprave bele
oblekel je jele.

Tiho su grane.

IVO STRAHONJA

Kad se javi crna ptica kos...

Ovo se proljeće javilo kasno, pa je crna ptica kos kasnije neg' obično veselim zvižducima najavila da je zimi kraj i da će se početi' brinuti o svom novom gnijezdu. A na nevisokim, žutim i talasastim brežuljcima što sa susjednom gorom zatvaraju usku i dugu dolinu uz rječicu Bednju, to je znak da lončari moraju započeti posao.

Tako, naime, kaže stara zagorska uzrečica, a ona, kao uostalom i većina ostalih što ih je dugim stoljećima jedna generacija predavala drugoj, ipak nalaze i svoju »praktičnu primjenu« i u našem današnjem životu.

Pa su i ovog proljeća ljudi tu iz Jerovca, Bedenca, Dubrovca i nekih drugih sela i zaselaka na ilovastim i pješčanim bregovima između Ivančice i Ravne gore... svi ti Petaki, Hunjeti, Novaki, Rudnički... baš nekako s prvim javljanjem kosa, počeli kopati, odnosno vaditi onaj treći sloj ispod površine ove škrte, slaborodne zemlje — glinu. A ova ponajčešće leži na dubini od pet-šest metara i treba dobrano zapeti radom da se dopre do nje.

Jerovec... selo starih i novih, bijelo i galicom modro obojenih kuća uza cestu što se blago uvija brežuljcima, okruženo malim strmim »trnacima«, poljem koje daje ponešto krumpira, raži i kukuruza, te vinogradima čije se kiselo vino popije za mjesec dana — to je kolijevka zagorskih lončara.

Iza zamagljenih prozora gledaju u nas crveni, već ispečeni konjanici i patuljci, ptice i raznovrsne figure ljudi. Na širokim policama iznad starinskih peći suše se lončići i ćupovi, vaze i zdjele. Pokraj kuća »obavezno« se nalazi duboka jama u koju su nanijeli glinu da im je pri ruci. I sve miriše po vlažnoj zemlji, po glini s kojom je posao polagan i prljav i ne donosi baš odgovarajuću novčanu protuvrijednost, ali kojom se i dan danas, na primjer, samo u Jerovcu, Bedencu, Dubrovcu i okolnim zaselcima bavi oko tri stotine domaćinstava ili oko 60% stanovništva.

Crna ptica kos se, eto, javila... pa je čitava kuća opet u pokretu: stari lončar sa sinovima po livadama znalački iskapa glinu, mijesi je

i kasnije peče... žene sijeku glinu u odgovarajuće komade i »fajhtaju« je... najiskusniji lončar u kući nogom okreće »kolombar«, na kojem se komadići gline pod vještim rukama pretvaraju u tanjure i cimpete, lonce i vaze ili pak rukom začas napravi zeca ili lisicu ili pticu, koja puhanjem prodorno zviždi... djevojke po lončarskim proizvodima šaraju narodne ornamente, a djeca po drvenim gredama u sobama vješaju lončariju da se suši i čitavu noć potiču vatru u primitivnoj lončarskoj peći.

Nesumnjivo da se lončarstvo — taj u Hrvatskom zagorju nekoć izvanredno jako razvijen obrt — postepeno gasi. Potiskuje ga keramička industrija, a i razmjerno tanak dohodak od tog prilično napor-

MELITA RUNJE

One su spodi Slemena doma

Ja ne znam zakaj najrajše imam
popevke kaj nisu z gospodske hiže,
ž njimi je tak lehko povedat moči vse
kaj vtrnutim danima i srcu je bliže.

One se ne znaju spominjati z vami:
črez veter zbirati reči gizdave —
selskimi puti hodiju tiho
ze senjami kaj su kak potočnice plave.

One su spodi Slemena doma —
tam gdi nisu zrasle reči olovnate;
su morti žulnave, tvrde i bogečke
ali su tople — su srcem bogate.

One su spodi Slemena doma —
tam gdi se deca s cvetjem spominaju,
tam gdi se vtiči za grozdje svadiju
i senokoše mehko na »kaj« dišiju.

Tam gdi se ciklame vugibleju pod listje
kaj ih ne bi stranjske ruke pobrale —
z gizdavim srcem to vse ni moči čuti
gizdave reči to ne bi povedati znale.

nog posla. Ali u ovom se dijelu Zagorja odumiranje lončarstva začudo odvija isuviše polako, u svakom slučaju polaganije nego što se to općenito smatra.

Ako su nekoć proizvodi zagorskih lončara putovali u Austriju i Gornju Italiju, i danas pojedini lončari kao, na primjer, Andro Belač i Drago Cikač, koji žive u zaselku Belači nedaleko sela Bedenec, svoje glinene zečeve i ptice pomoću naših izvoznika šalju u Zapadnu Njemačku. Ako pak su nekoć duge »karavane« lončara kretale na višemjesečno putovanje po Podravini, Slavoniji, Moslavini, Sloveniji, Baniji, Kordunu... ovi lončari, vjerovali ili ne, i danas tako putuju, samo na kraće putovanje i u mnogo manjem broju.

Sve drugo je isto: i drvena seljačka kola obložena slamom i natovarena lončićima i teglicama, »protvanima« i »čupama« za mlijeko, kastrolama i još mnogočim drugim... i otegnuti povici lončara, koji prolazeći kroz selo »reklamiraju« svoju robu... Njihovi proizvodi još uvijek nalaze mnogo potrošača na tržištu, dakako ponajviše onih sa sela.

I tako su na žutim brežuljcima između Ivančice i Ravne gore i ovog proljeća lončari, ne samo radi nastavka tradicije, već prije svega radi ozbiljnog privređivanja, osluškivali da se u gajevima javi crna ptica kos, čiji je zvižduk, bar po prastaroj zagorskoj uzrečici, najsigurniji znak da je došlo vrijeme, da se potraži glina i opet pokrenu lončarski »kolombari«.

VERA KUNTNER: Crtež

MIRKO PETRAVIĆ

Smrt u Sesvetama

Naslov je, reći ćete, strašan, ali ne treba se nimalo plašiti: radi se o smrti pred stotinjak godina!

Prije, međutim, nego prijeđemo na stvar, treba razjasniti odakle prigorske Sesvete u »Zagorskom kolendaru«. Sesvete doduše nisu u Zagorju, ali nisu ni bez svake veze s njim, pa se nije pogriješilo (kako se to u prvi mah čini) što ovaj članak izlazi u zagorskoj ediciji. Sesvete — danas sjedište jedne od vanjskih općina grada Zagreba — odavno su već raskršće dviju važnih cesta za naše Zagorje: one što preko Kašine vodi na Laz i Bistricu (gradila se za bana Mažuranića!) i druge, koja preko Zeline povezuje Zagreb s Varaždinom, da bi se protegla i dalje, do Maribora i u Austriju. Zagorci su osim toga zapazili snažan privredni razvoj Sesveta, kao i povoljne mogućnosti daljeg njihovog napretka, pa je jedan tok njihove kolonizacije skrenuo ovamo. Tako Sesvete imaju danas brojnu zagorsku koloniju, koja se svakim danom povećava. Zagorce u Sesvetama sigurno će zanimati zgode iz prošlosti mjesta, gdje nađoše svoj novi dom, a pisac ovih redaka potrudit će se da drugi puta iznese iz povijesti Sesveta upravo one momente, koji su u kakvoj vezi s Hrvatskim zagorjem.

Ovaj ćemo puta kazati nešto o tome, u kojem su broju i od čega umirali stanovnici Sesveta pred stotinu godina.

Najstarije matične knjige, pohranjene u matičnom uredu općine Sesvete, počinju sa 1858. godinom (starije se čuvaju u Državnom arhivu u Zagrebu), pa ćemo i mi početi s tom godinom, uz napomenu da se iznesena građa odnosi na cijelo područje negdašnje sesvetske župe, koju osim samih Sesveta čínjahu još mjesta Gajišče, Sopnica, Brestje, Sela, Jelkovec, Selnica, Novaki, Kobiljak i Dumovec (od kojih su neka danas već dio samih Sesveta). Na tom području rodilo se od 1858. do 1868. godine 560 novih stanovnika, dok je u istom vremenu umrlo 381. »Višak«, dakle, iznosi 179, što očito pokazuje da je natalitet bio viši od mortaliteta. Od ukupnog broja umrlih bila su 182 muška i 199 ženskih. Prosječno je prema tome u ovo vrijeme umiralo u sesvetskoj

župi na godinu 18 muških i 20 ženskih, odnosno ukupno u prosjeku 38 ljudi na godinu. Najviše žrtava u navedenom desetljeću smrt je pokosila 1867. godine — njih 54, a najmanje 1860. godine: samo 19.

Naročito treba naglasiti vrlo velik pomor djece u to doba: od ukupno 381 mrtvog, na djecu otpada 230 ili oko 60%; prema 560 rođenih — 230 umrlih djevojčica i dječaka čini oko 40%. Najviše je djece pomrlo u prvoj godini života: 134, a to je oko 58% od ukupnog broja umrle djece. Između prve i pete godine života umrla su 73 djeteta, između pete i desete godine 18, a iznad desete (do petnaeste godine) 5.

Tadašnji sesvetski župnik Josip Kovačić vodio je matične knjige vrlo uredno i savjesno, pa je kod svakog umrlog ispunio i rubriku: bolest ili uzrok smrti. Od 1858. do 1868. godine navedeno je u matičnoj knjizi umrlih 29 dijagnoza — dakako na latinskom jeziku; među njima su i danas poznate i upotrebljavane: *angina, apopleksija, dizenterija, variole* itd., ali i neke zaboravljene, odbačene i neobične kao, na primjer, *febris nervosa* i *febris tussiculosa* (živčana groznica i groznica s kašljem) za koje uostalom nije moguće sa sigurnošću utvrditi, koju zapravo bolest označuju. Imenom *febris nervosa* nazvao se u davnini katkada i tifus, no u sesvetskom slučaju neće se vjerojatno raditi o tifusu u današnjem smislu čak ni onda, kad je bolest označena baš riječju *tifus:* ne radi se uopće o epidemiji nego o bolesti, koja se svake godine tu i tamo javi. Od tog *tifusa* umrlo je inače najviše ljudi (57), dok je na drugom mjestu (sa 47 mrtvih) *frenezija,* što znači teško duševno uzbuđenje, ludilo, mahnitost. Ni tu nije jasno o čemu se uistinu radi. Bolest je kosila, uglavnom, djecu. Slijedi zatim po broju mrtvih *angina* — samo kod djece — (32 mrtva), *debilitas* = slabost, uzetost (isključivo kod djece, 28 mrtvih), *dizenterija* i *sušica* (po 27) itd. Tri su žene umrle u *porodu,* tri su umrle od *krvarenja* (jedna od njih bijaše noseća), zabilježen je jedan slučaj *trakavice* i samo jedno *ubojstvo* (ubijenom je zadana smrtonosna rana na glavi). Djeca su umirala najviše od *frenezije* (45), *angine* (32) i *slabosti* (28), a zatim od *glista* (?) i *pustule* (po 21), od *kašlja* i *dizenterije* (po 18) itd. *Pustula* znači gnojna bubuljica ili prišt, no radi se vjerojatno o *ospicama,* jer je na jednom mjestu uz riječ *pustula* župnik dodao: »vulgo (tj. narodski) *doberc«,* dakle, *dobrac.* Karakteristično je, da se ta bolest prvi puta spominje 1861. godine, javlja se 1862. i 1863. godine, zatim je tri godine nema, da bi 1867. godine izbila u većem broju. Osim kašlja navodi se i *brektavi, sipljivi kašalj* (tussis anhela), što je jamačno oznaka za *hripavac.* Od njega je umrlo 12 djece. Po šestero djece umrlo je od *boginja* i *sušice,* četvoro od *obloga* — ex cataplasmate — (?), a toliko se i utopilo.

Liječnike i povjesnike sigurno bi još štošta u ovom pogledu zanimalo, no za nas obične smrtnike toga je tmurnog razgovora i ovoliko — dosta.

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ

Pjesma Trakošćanu

UVODNA BILJEŠKA

Veze, koje su književnicu Ivanu Brlić-Mažuranić vezale uz Hrvatsko zagorje: vinograd »Hališče« njene majke, Varaždinke Henriete rođ. Bernath, u Varaždin-brijegu i život u tom vinogradu, koji se nekim svojim scenama neizbrisivo bio usjekao u pamćenje one, koja je kasnije napisala klasične »Priče iz davnine«, već smo ovdje (»Zagorski kolendar«, 1960. god., str. 219. i dalje) podrobnije opisali. Sa 18 godina ostavila je Ivana Brlić-Mažuranić očinski dom u Zagrebu, pa tako i majčin vinograd u Hališču, te se udala u Slavonski Brod, za hrvatskog političkog borca dr Vatroslava Brlića, mnogogodišnjeg narodnog zastupnika u hrvatskom i zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru u Pešti. Pa iako je time izašla iz kontinuirane vanjske veze sa Zagorjem, ona je rado koristila priliku, da za vrijeme svojih posjeta roditeljima u Zagrebu, poduzme po koji izlet u Hrvatsko zagorje, gdje su njeni roditelji imali po kurijama i dvorcima prijatelja i rodbine.

Pjesma »Trakošćanu« nastala je očito prilikom jednoga od takvih izleta, 1905. godine. Ta pjesma nije dosad nigdje objelodanjena. U rukopisnoj zbirci Ivane Brlić—Mažuranić, u Arhivu obitelji Brlić u Slav. Brodu, nalazi se njen manuskript, a na jednoj od varijanata rukopisa zapisala je Ivana Brlić-Mažuranić i godinu postanka pjesme — 1905. Nastala je, dakle, ta pjesma u samom početku književnog nastupa Ivane Brlić-Mažuranić, u doba, kada su od nje postojale tek dvije štampom izdane male zbirke dječjih pjesmica i pripovijedaka: »Valjani i nevaljani« i »Škola i praznici«. Ovu drugu zbirku izdao je Hrvatski pedagoško-književni zbor u Zagrebu iste godine — 1905. — kada je nastala i pjesma »Trakošćanu«. U knjizi »Škola i praznici« nalazi se nekoliko pripovijesti i pjesmica, koje imaju duboku socijalnoetičku notu (Kako je guščarica Janica dospjela u školu; Brđanin Marko; Polje milosrđa), pa tom svojom notom, koja i u pjesmi Trakošćanu nenapadno zvuči, daje jedan aspekt tadašnjeg duševnog i misaonog života Ivane Brlić-Mažuranić. Druga bitna komponenta, koja se odražava i u pjesmi »Trakošćanu«, jest ono, što Ivana Brlić-Mažuranić u svojoj autobiografiji doslovno ovako opisuje: »Prvi svjesni osjećaj, koji je u roditeljskoj kući u meni nastao, bila je ljubav za hrvatsku domovinu i za onaj široki zanosni pojam slavjanstva, kome je ova ljubav jezgrom. Ovo je ne samo prvi osjećaj, već je to u neku ruku prvotna, tada jedino bitisajuća stvar, iz koje su se poslije stvarali ostali moji osjećaji.«

Prema tome valja pjesmu »Trakošćanu« uvrstiti među ona najranija književna djela, koja je Ivana Brlić-Mažuranić stvarala još kao djevojka, a među njih spadaju u prvom redu: francuska pjesma »Ma Croatie« i pjesma »Zvijezdi moje domovine«.

Patriotski su osjećaji Ivane Brlić—Mažuranić upravo u to vrijeme dobivali poseban podstrek i hranu u vrlo živoj političkoj djelatnosti njenog muža dr Vatroslava Brlića, koji je spadao u krug onih ljudi, što su 1904. god. stvorili Riječku rezoluciju, 1905. god. osnovali hrvatsko-srpsku koaliciju, a na izborima 1906. god. iznijeli jednu od najznačajnijih pobjeda u našoj političkoj povijesti početkom 20. stoljeća. Ivana Brlić-Mažuranić je živo su-

djelovala u nacionalnom radu svoga muža, te je ostavila tragove te svoje djelatnosti u svojoj korespondenciji s mužem i roditeljima i u neizdanim kronološkim bilješkama.

Iako se, dakle, pjesma »Trakošćanu«, kao jedno od prvih pjesničkih djela Ivane Brlić_Mažuranić, ne može s umjetničkog gledišta staviti uz bok kasnijim književnim djelima pjesnikinje, koja je za svoje književne radove bila izabrana, kao prva žena u Jugoslaviji, članom Akademije i koja je, prva od jugoslavenskih književnika, bila predložena za Nobelovu nagradu, ipak je ta pjesma značajna za osnovne filozofsko-etičke i domoljubne poglede, s kojima je Ivana Brlić-Mažuranić upravo u to doba bila stupila na književno polje.

A pošto je pjesma »Trakošćanu« vezana uz jedan od naših najljepših srednjovjekovnih spomenika među gradovima i kulama Hrvatske, koji leži u srcu Hrvatskog zagorja, to je, po našem mnijenju, ovdje pravo mjesto, da se po prvi puta objelodani.

Dr I. B.

TRAKOŠĆANU

Oj ljepoto neviđena
Trakošćane ponositi
Što put neba dižeš čelo,
Da te svod nebeski kiti!

Svod nebeski, kruna tvoja
Što doliči tvoj ljepoti
Što te svojim suncem zlati,
Al te burom ne ukroti.

Zamagljene od milinja
Oči mi se k tebi dižu
Zamagljene od krasota
Što te odsvud obasižu.

Ne znam jesi l' ljepši s krasa
Koj odsijeva s tvojih kula,
Il' s ljepote štono ju je
Narav uz te razasula.

Ti si meni lijep s ljepote
Što sred naše zemlje krila
Ova kita bajnog čara
Med naša se brda svila!

Podno tvojih, grade, stijena
Ogledala eno vedra
Zemlja naša, majka tvoja,
Stvori ga iz svojih njedra.

Jezero ti ogledalo.
Ogledaj se, Trakošćane,
I još slušaj, što će majka
Tihim valom da ti šane!

Sagni glavu, gordi sine,
Trakošćane ponositi,
Što put neba dižeš čelo,
Da te svod nebeski kiti.

Sagni glavu, majku slušaj:
»Mojom pjesmom onaj pjeva,
»Koj uz plug si znoj otire
»Melen mi na rane lijeva
»Sin, koj s râna sâm umire;
»Sin što radi, sin što pati
»Pravom pjesmom me ogrijeva! —

»I tebi sam, grade, mati
»Koja krasom te odijeva.
»Uz kamenje tvoje bijelo
»Skroman bršljan šaljem k tebi
»Otvori mu, sinko, vrata
»Ko brata ga primi k sebi.
»Već temelje ti ovija,
»Uz staze ti, skroman, lista,
»U šumama što te kruže
»Siromašak posvud blista.

»Otvori mu srce, sine,
»Svoje dveri mu raskrili,
»A kroz lišće njegovo slušaj,
»Kako zvuci doma mili
»Struje preko mojih polja,
»Iz njih ključa miso sveta
»Domovine, tvoje majke,
»Čast i dika diljem svijeta!«
Osvit novih, vedrih dana!

Voda šapće, voda bije,
Majka snuje, majka čeka
Kad li će sa tvrdih kula
Zabrujiti pjesan meka.

Pjesan meka, nečuvena
Domu, pravdi posvećena
Pjesan teško željkovana

V. E.

Otkaz ugovora o korištenju stana

Radi osiguranja stana kao jednog od osnovnih uvjeta života naših građana, zakonodavac je donio Zakon o stambenim odnosima, koji sadrži niz mjera, kojima je svrha daljnje usavršavanje sistema društvenog upravljanja i razvijanja novih oblika socijalističkih društvenih odnosa i u upravljanju i korištenju stambenim fondom.

Tim zakonom su utvrđena osnovna prava građana na korištenje stana i na upravljanje stambenim zgradama, kao i obaveze što ih građani kao korisnici stana imaju prema društvenoj zajednici. Osnovu za stjecanje prava na stan (stanarsko pravo) građanin stječe ugovorom o korištenju stana ili drugim adekvatnim aktom, koji prema postojećim propisima predstavlja pravovaljanu osnovu za useljenje.

Ugovor o korištenju stana zaključuje se između nosioca stanarskog prava i kućnog savjeta kao organa stambene zgrade ili vlasnika porodične zgrade ili stana u privatnom vlasništvu. Ugovor o korištenju stana može se zaključiti samo na temelju prethodnog rješenja davaoca stana, kojim se stan daje na korištenje, na primjer: rješenje nadležne stambene vlasti kada je to propisano.

Ugovor o korištenju stana zaključuje se isključivo u pismenom obliku pod prijetnjom ništavosti ugovora, šta vrijedi i za njegove kasnije izmjene. Takav ugovor ne može se zaključiti na određeno vrijeme, pa se tako ne bi moglo ugovorom odrediti, da korištenje stana prestaje nakon izmaka roka od šest mjeseci ili slično.

Ugovorom o korištenju stana ili adekvatnim aktom, koji je uspoređen ugovoru, građanin stječe:

1) pravo da predmetni stan trajno i nesmetano koristi pod zakonskim uvjetima,

2) da sudjeluje u upravljanju zgradom, ali samo onda, ako je zgrada pod društvenim upravljanjem.

No, stječući građanin stanarsko pravo, prima na sebe i odgovarajuće obaveze. On je dužan uredno plaćati stanarinu, koristiti stambene prostorije i zajedničke uređaje s pažnjom dobrog domaćina i to prema namjeni i svrsi tih prostorija i uređaja, sve to u okviru propisanog kućnog

reda. Zatim da snosi troškove tekućih popravaka svog stana, dio troškova upotrebe zajedničkih uređaja što otpada na njega i konačno da vrši i dužnosti, koje proistječu iz njegovog sudjelovanja u upravljanju zgradom. Organ društvenog upravljanja je kućni savjet stambene zgrade, koja je pravna osoba, dakle, samostalni nosilac prava i obaveza.

Građaninu nije dopušteno useliti se u stan niti ga koristiti bez prethodnog zaključenja ugovora o korištenju stana, osim u slučajevima, koje zakon posebno izdvaja kao iznimke od gornjeg pravila. Tako, ako bi se neka osoba, izuzev vlasnika porodične zgrade ili vlasnika stana, uselila u prazan stan prije zaključenja ugovora o korištenju, svaka zainteresirana osoba može u roku od 15 dana od dana bespravnog useljenja predložiti stambenom organu općinskog narodnog odbora da donese rješenje o ispražnjenju toga stana. Istodobno davalac stana na korištenje može da zahtijeva, bez obzira na gornji rok, tužbom kod nadležnog kotarskog suda iseljenje neovlašteno useljene osobe.

Stanom se smatra skup prostorija namijenjenih stambenim potrebama jednog korisnika, bio to vlasnik ili nosilac stanarskog prava, koje, u pravilu, čine jednu građevinsku cjelinu i imaju poseban ulaz.

Stanarsko pravo građanina može prestati samo u slučajevima i na način predviđen u zakonu o stambenim odnosima. Treba istaknuti, kao način prestanka stanarskog prava, otkaz ugovora o korištenju stana, koji se može podnijeti samo iz uzroka navedenih u zakonu o stambenim odnosima.

Mi ćemo se ograničiti da iznesemo samo razloge, zbog kojih se može otkazati građaninu ugovor o korištenju stana i to u najkraćim crtama. Otkaz odgovora o korištenju stana može dati nosiocu stanarsko pravo u ime stambene zgrade, kao pravne osobe, njen zakonski organ kućni savjet, odnosno vlasnik stambene zgrade ili stana u ovim slučajevima:

1) ako nosilac stanarskog prava, član njegovog domaćinstva ili njegov podstanar, koriste stan za svrhu protivnu ugovoru ili tako da se stanu, zajedničkim prostorijama i uređajima, njihovom krivnjom nanosi štetu,

2) ako nosilac stanarskog prava, član njegovog domaćinstva ili njegov podstanar, koriste stan na način, kojim drugog stanara ometa u mirnom korištenju stana.

Otkaz ugovora o korištenju stana iz razloga pod tač. 1. i 2. može se dati samo ako nosilac stanarskog prava, član njegovog domaćinstva ili njegov podstanar, nastave koristiti stan za svrhu protivnu ugovoru na način, kojim se drugi stanar ometa u mirnom korištenju stana i poslije pismene *opomene,* koju im je uputio preporučenim pismom kućni savjet, odnosno vlasnik porodične zgrade ili stana. Ako je odgovornost za gornje nepravilnosti utvrđena odlukom suda ili rješenjem upravnog organa, na primjer, suca za prekršaje, otpada prethodna pismena opomena.

3) Ako nosilac stanarskog prava zaostane s plaćanjem stanarine za vrijeme od 3 uzastopna mjeseca ili duže u bilo kojem vremenu korištenja stana.

4) Ako nosilac stanarskog prava ne plati naknadu za korištenje zajedničkih uređaja, koja se plaća odvojeno od stanarine, u roku od tri mjeseca od dana dospjelosti ili ne podmiri troškove upravljanja i održavanja ili ne izvrši radove, potrebne za održavanje stana što padaju na njegov teret. Zatim ako ne plati iznos, određen rješenjem stambenog organa općinskog narodnog odbora na ime visine troškova upravljanja zgradom u roku od tri mjeseca od dana dospjelosti, određenog tim rješenjem. U svim tim slučajevima nosiocu stanarskog prava, koji je iseljen iz stana na temelju otkaza, osigurat će se nužni smještaj.

Kao nužni smještaj smatra se takva prostorija, koja osigurava stanare od elementarne nepogode i njihovo pokućstvo od oštećenja. Međutim, nosiocu stanarskog prava ne može se otkazati zato, što nije platio stanarinu ili naknadu za korištenje zajedničkih prostorija za vrijeme, dok je bio privremeno nezaposlen ili zbog sličnih opravdanih razloga, ako je za to vrijeme platio stanarinu i naknadu razmjerno iznosu materijalnog obezbjeđenja, što ga je za vrijeme nezaposlenosti primio. Kao privremeno nezaposlena smatra se osoba, koja prima materijalno obezbjeđenje od organa službe za zapošljavanje radnika.

6) Ako je nosiocu stanarskog prava stan dat na korištenje s obzirom

VERA KUNTNER: Crtež

na njegov radni odnos s davaocem stana na korištenje, može se otkazati pokraj gore navedenih otkaznih razloga i kada nosiocu stanarskog prava prestane radni odnos na temelju njegova okaza ili disciplinske presude ili zbog osude za krivično djelo na kaznu, što po sili zakona povlači prestanak radnog odnosa. I u tom slučaju dosadašnji nosilac stanarskog prava ima pravo na nužni smještaj.

Međutim, ako je nosilac stanarskog prava koristio taj stan, dat mu na njegov radni odnos s davaocem stana duže od deset godina, neće mu se dati otkaz ni u slučaju, ako je njegov radni odnos prestao zbog gornjih razloga, kao i onda, ako je njegov radni odnos prestao uslijed umirovljenja.

7) Ako je korištenje stana vezano na vršenje određene službene funkcije, na primjer, stanovi u zgradama kazneno-popravnih domova, željezničkih stanova, čuvara pruge, čuvara puteva, u krugu vojnih kasarni i aerodroma i drugim vojnim objektima, nosiocu stanarskog prava može se dati otkaz kada mu prestane njegova funkcija iz bilo kojeg razloga.

8) Osobi, koja prigodom stupanja u radni odnos daje pismenu izjavu da će se iseliti iz stana što joj se daje na korištenje, čim prestane iz bilo kojeg razloga radni odnos, povodom čijeg zasnivanja joj je dat stan na korištenje. Tom prilikom se takvoj osobi prigodom iseljenja ne mora osigurati ni nužni smještaj.

9) Vlasnik porodične zgrade ili stana u građanskom vlasništvu može nosiocu stanarskog prava otkazati ugovor o korištenju stana, kada je taj stan potreban radi njegovog useljenja ili useljenja kojeg od njegovih roditelja ili djece. Otkaz u tom slučaju ne može se izvršiti prije nego što se nosiocu stanarskog prava osigura drugi odgovarajući stan. Kao odgovarajući stan smatra se onaj stan, koji uzimajući u obzir sve uvjete stanovanja, a osobito veličinu, udobnost i mjesto gdje se stan nalazi, bitno ne pogoršava uvjete stanovanja nosioca stanarskog prava, koji bi se u taj stan imao useliti.

10) Nosiocu stanarskog prava može se dati otkaz ugovora o korištenju stana kada on i članovi njegovog domaćinstva, koji su zajedno s njim stanovali, prestanu koristiti stan neprekidno duže od šest mjeseci, a da su za to vrijeme boravili u zemlji, ali pod uvjetom da u drugom mjestu ne vrše poslove iz radnog odnosa ili ne vrše funkcije od javnog interesa ili da se u drugom mjestu ne nalaze na odmoru ili oporavku.

11) U izvjesnim slučajevima može se nosiocu stanarskog prava okazati, kada on i njegovi članovi domaćinstva prestanu koristiti stan neprekidno duže od jedne godine, a za to vrijeme su boravili u inozemstvu.

Otkaz ugovora o korištenju stana daje se nosiocu stanarskog prava tužbom, koja se podnosi nadležnom kotarskom sudu. Presuda, kojom se usvaja otkaz ugovora o korištenju stana, ne može se prinudno izvršiti dok ne protekne rok, koji sud odredi za dobrovoljno izvršenje presude, a koji ne može biti kraći od 15 ni duži od 30 dana, računajući od dana

dostave presude nosiocu stanarskog prava i to samo uz prethodno osiguranje odgovarajućeg stana, odnosno nužnog smještaja, već prema vrsti gore nabrojenih otkaznih razloga.

Konačno treba istaknuti da se u parnici otkaza korištenja stana protiv drugostepene presude može izjaviti i revizija, bez obzira na vrijednost spora, a pod uvjetima, koji su inače predviđeni Zakonom o parničnom postupku za izjavu revizije. To je tim značajnije što se uz ostale uvjete inače može revizija protiv drugostepeno presude, u pravilu, izjaviti samo, ako vrijednost spora prelazi iznos od 50.000 dinara.

Iz svega se ovoga vidi, koliku je važnost posvetio zakonodavac zaštiti nosioca stanarskog prava u njegovom korištenju stana, kao najvažnijem i osnovnom faktoru društvenog standarda našeg radnog čovjeka.

FRANO VODOPIVEC

AGONIJA

Niz dlanove teče bol,
bijela krv dogorjele svijeće.
(Kada si posegnula za mojom krvi,
rebra su ti bila živa,
kao u baroknog sveca.)
U očima tinja pepeo
dogasle ljubavi.
Stočenim pogledom
bacaš ga u krošnju Galaksije
koja se ove noći protegla,
od ruke naslonjene na moje čelo
do nečujne erupcije cigarete
na dlanu pepeljare,
gdje sve čežnje sagorijevaju
i posijede u pepelu.

Moje ruke posižu za tobom
do dna blagdana.

Iluzija sam u tvojim očima
kad gledaš žute leptire
u crnom, koji hoće otvoriti čašku
savijenu od noći tamnog sjaja
pred smrt puni očaja
u noći,
kad je muzika agonija.

PAVAO BOROVIĆ

Zagorske minijature

Tvoje nebo od stakla
i tvoji humci
iz mahovine

i Tvoji ljudi iz krša
i gline:

drevna majolika.

•

Tvoja opeka
grožđa i jabuka

u vinogradima neba.
Oštra sablja
tvoje crnogorice
na sve tri strane
tvoga plemenitog podneblja.

•

Čežnja Tvojih rijeka

da bi bile hitre i mirisne
i krotke kao voće:

Zagorje moje,
obronak sunca u zelenoj prostirci
pliša. Porculan dana.

Otvorio sam ovdje
jedan od svojih dvoraca,
dvoraca svoga ljeta
na sva četiri vjetra,
na sve četiri strane svijeta.

Uzeo sam jablan
Uzeo sam janje
da ovuda šeta,

Od toga je oblak vunen i srebren.

Otuda jablanovi redaju putovanje.

Ako se staze razilaze,
to je zbog toga što mene traže,

Ako potoci posrću,

to je zbog toga

što dršću po mome srcu.

Ali oni mali cvjetovi u vrtu
oni brišu sve suze

moje radosne muze,
poezije koja vrije kroz veseli smijeh.

•

Oči su djevojaka ovdje kao potočnice.
Njihove haljine su ribizli,
crveni biseri sunca

uz koralj tvoga vrata.

Med i mlijeko pletenica.

•

Kad zašušte kukuruzi
izlazim
često

ledenima stazama
tvojih zjenica

nadomak mjeseca.

•

Njišu me njihanja
tvojih putovanja:

tlo nemirno
kao lahor.

Čak i žito
diše sasma drugačije uz male potoke,
čak i srp
u marami vrpce.
Jedan mlin ovdje svjedoči
da je zemlja okrugla
i da putuju čežnje.

Kamen
čita bistrace:

voda je topla i dobra.

Srna kroz srebro skače.
Žbice.
Vrti se grmlje. Noći se crne.

•

Raketa Krapinčice
probada
moja njedra.

•

Ružice pletu vjenčac

na krilu kapelice.
Božica je pospana.
Lice se krije u lišće
plavih jesenjih dana.

Male, sitne mrvice
slatkih rana.

Zavoj jednoga puta
i tako bezbroj puta.

Ivanjčica
mijenja svoj privid od kamenja

u dijamant
i ugljen.

Pera sunčeva svijetla.

Izboden pšenicom
jedan san pada na strn
kraj pitomog različka.

•

I opet se proteže zemlja
ilovačna i teška
na leđima šije i vreća.

Trom topot kola i konja i biča jecaj.

Klobuk vrganja putuje čitave godine
na zadnjem talasu kiša.

Trava je prisna i meka.

I vjetra odzdrav.

Jedna se vrba povila.
vreba
kao udovica.

Jedna se vrba povila.

Jedna se tuga opila.

I guščarice mašu.

•

Sitne ribice plešu svoj torzo
na upitniku udice.

Zašto je hlad vode
tako okrutno tih:

izlet duše —

— suviše skup luksus.

•

Kuće od vedra dima
prave svoj hljeb i svatove
i kolare i konje.
Drvene strijehe čekaju
lovačke puške.
Zečje krzno vreba jastuk.
Pil je strahovito iskren.
Kao groblje.

Rđa otkriva lemeš:
trune povijest.

*

Maleni vlakovi jure

kao igračke

i kao začini
sasma sitnih humaka.

Drvene ruke brklje:

vjetrenasti nedogled.

*

Kadikad zastane,
katkad stane dan,
naslonjen

na štap.

*

Žute se misirače
strašću žutila jaja
pataka i purana.

Neke nojeve kvočke.

Raznesen na tri strane
nikako da dođem
tamo gdje je točno podne.

Uvijek me oblak diže,
uvijek me čežnja zove,
uvijek labudi plove.

*

Oktave zastava lebde
sutonu oko glave
i stvari gube ime.
Plamen se diže uz bedem.

*

To magle buni jesen.

Kesten kotrlja lešnjak:

treba li drugi znak

studen za povratak.

Iza kamenog ramena ruši se u propanj
čitava gora.

Vrijeme čuje svoj korak.

Ptice, ovdje na podnožju priče
uzimaju

zvijezde za ukosnice
i koralj kiše.

Fazanima se zalaz dana
rascvjetava u repu zapada.

Nema nijedne boje
koja bi ostala sama.
Nema ni jedne boje
koja bi postala tama.

Krijesnice svijetla

lelujavo plešu

sa svakog okna:

obećaj —
u klijet stigla je sreća.

I život je tu imetak.

*

Snovi od snijega i sijena
mirišljivi i krivi.
I razroki do neba.

U jesen,
kad uginu trnule i šipci,
i ne bude ništa drugo moguće
— utrnut ću srce.

IVAN MILČETIĆ

Varaždinski kipci

NAŠ PRIJATELJ ZVONKO KOVAČIĆ

(3. X 1895. — 9. XI 1956.)

»Človik kako trava, a dni njega kako cvit poljski tako procvatnut i paki usahnut.

(Iz stare glagoljaške listine iz kraja XIV stoljeća.)

Pisalo se ljeto 1910.

U gradskoj gimnastičkoj dvorani, koja se prije podne dok su u njoj vježbali đaci, zvala gombaona, a predveče i uveče kad su u nju sletjeli sokolovi, postala sokolana, sakupio se podmladak na vježbu.

Tek što nije počela vježba, a iz prednjačke sobe izletio odrasli brat u vježbačem odijelu, priskočio karikama i stao izvoditi razne vratolomije. Imao je zahvalnu publiku, utoliko više, jer ga nitko od djece nije poznavao. Nakon što je malo protegnuo mišiće na spravi, stupio je među nas i stao razgovarati. Neki dječji glasić priupita:

— Brat, kak se ti zoveš?

— Zvonko, — glasio je odgovor.

— A kak drugač? — pita isti glas.

— Kovačić, — odgovori u smijehu Zvonko. Oslobodio se, dakle, i ja, pa zapitam brata Zvonka:

— A kaj je tvoj tatek?

— Odvjetnički solicitator, — odbrusio je Zvonko i dodao:

— Kaj si tak znatiželjan, ti mali suhorepec? Ja pak dobro znam, kaj je tvoj tata!

U tili čas uhvatio me svojom snažnom šakom za mišicu desne ruke i stao me dizati i spuštati poput pera. Silno nas je zadivio svojom snagom, a suhorepec sačuvao je dužan respekt pred Zvonkovom šakom za svih daljnjih pet decenija njihova poznanstva. Još istog dana ja sam kod kuće upitao oca, što je to odvjetnički solicitator? Sa zadovoljstvom sam primio na znanje njegov odgovor i drugi dan pupunovažno obavijestio o mom saznanju moje suučenike.

Mnogo godina kasnije zapitam nekom zgodom Zvonkova oca Tomaša:

— A od kuda ste vi, Kovačiću, došli u Varaždin?

— Kaj morti mislite da smo nekakvi zagorski plemenitaši? — odgovori ironično Tomaš i nadoveže:

— Muži motike smo mi Kovačići. Moj deda je došao iz viničkih bregov i nastanio se u Biškupečkoj ulici. Moj brat i ja prodali smo djedovinu i nastanili smo se u Miličkoj ulici, svaki u svojoj kući.

Bio je Zvonko onda već gimnazijalac, često smo ga viđali u sokolani, a igrao je i nogomet. U ono vrijeme to nije bila mala stvar, jer je ova umna i slavna igra bila novost u ovim stranama. U ona davna vremena igrači se nisu prodavali i kupovali na nogometaškim burzama poput kljusadi na godišnjim sajmovima... Zvonko je tamburao i pjevao u đačkom društvu »Svačić«. Da se odmah kaže: bio je Zvonko čvrst i lijep momak, skladno građen, mišičav, a prsni koš kao u — Kraljevića Marka! A djevojčice su ga stalno salijetale, tako je bar on tvrdio. Zvonko je sokolovao, gimnasticirao, tamburao, pjevao, naučao ljubiti i bio ljubljen. Tja, bio je jedinac sin, pomalo razmažen i s nekim gospodskim alirama čitavog svog vijeka. Da se rodio pola vijeka ranije, zacijelo bi bio pravi pravcati gospodin, (s naglaskom na posljednjem slogu)...

Sve je to bilo u redu, samo nije bio nikad na svom mjestu akuzativ s infinitivom i grčki nepravilni glagoli i hrvatska gramatika. Volio je onda da čita romane i povijesna djela, kao da je slutio da će i sam, kao mala čestica, graditi historiju. A još za prid: svaki čas je izveo poneku psinu i vragolije. I kad je konačno, neke večeri, sav zakukuljen i zamumljen kao sablast s mrtvačkom glavom i s crvenim lampašem zavitlao oko golemog nosa »kineske carice«, komične i nakinđurene figure ondašnjeg Varaždina — mjera je bila prepuna i vrč se izvrnuo. Kineska carica skoro se prestravila negdje na Bašči, trljali su je octom da je vrate u život, a Tomaš planuo i odveo sina u — orfanotrofij u Slavonsku Požegu!

Orfanotrofiji nisu ni najmanje ličili na Cambridge ili Oxford, ali je u njima vladala vojnička disciplina i moralo se učiti. Da se pitomci ne uzobijeste, da im proljeće ne zapjeva u cerebrospinali, na jelovniku je bila čuvena seminarska supa, a kupus i repa u raznim permutacijama i kombinacijama s grahom, javljali su se na stolu svaki bogovetni dan. Sprijateljio se sada Zvonko sa Sokratom i Cicerom, ali — vrag nije spavao. Našao negdje mladić krupnu bundevu, tikvu misiraču (Cucurbita pepo), izdubio je, izrezao nos, usta, oči, pricvrljio neka klapava ušesa, načinio tonzuru, obojio tikvu i stavio joj na tjeme redovničku kapicu. Turio bundevu u neku udubinu kraj blagovaonice, a tko god je samo i pogledao zlosretnu tikvu, spontano je uskliknuo: »Pa to je naš prefekt!« Što bi pljesnuo rukom o ruku, obreo se dečko na ulici.

Kuda sada sa zlosretnim momkom? Dojurio Tomaš u Požegu i odveo sina u orfanotrofij u uskočki Senj, da ovdje okuša sreću. Tu je u sjeni Nehaj-grada, u duhu sv. Tome, Pestalozzija i J. A. Komenskog, uz serviranje poboljšanog izdanja prežgane supe, izučavao Zvonko humanističke nauke. I opet je s učenjem bilo sve u redu, ali su se svaki čas dešavale neke psine, a svi su tragovi vodili do Zvonka. Došao tako i fatalni pokladni utorak. Spustio se Zvonko s nekim drugarima po užetu s prozora prvog kata i strugnuo na senjski karneval. Na povratku, umjesto da se furtimaški zavuče u krevet, stavio je prave pravcate larfe na poštovane obraze kamenih svetaca, koji su stoljećima stajali i meditirali o prolaznosti svijeta u nišama samostanskog hodnika... Stante pede, mladac bi izbačen i po treći puta kre-

nuo Tomaš da zbrine vragolana sina. Smjestio ga i opet u Senju, a sada glavom kod nekog kanonika ili čak biskupa Abafija. Primirio se momak, ali već je tajanstvena ruka izašla iz suda sudbine i napisala na stijenu tri zlokobne riječi: mane, tekel, urfazin, ili po naški: izbrojani su dani kraljevstva tvoga...

Izbio je prvi svjetski rat 1914. godine. Povukao Tomaš sina iz Senja u Varaždin i ponovno se Zvonko našao u staroj gimnaziji i stao se hrabro približavati maturi. Zvonko u školu, a Tomaš u — zatvor! Zaradio čovjek četrnaest dana zatvora, jer da se »ironično smješkao« kad je čuo o austrijskom porazu u Srbiji.

— Pa nisam ja ni riječi rekao, — tumači Tomaš policajšefu.

— Istina je, niste ništa rekli, ali kad se vi smijete, znamo mi što to znači, — odgovorio je čuvar zakona.

Bio je Tomaš u zatvoru i 1903. godine, kad je narod tjerao bana Kuena iz zemlje. Nije bilo ni manifestacija ni demonstracija, u kojima nije Tomaš sudjelovao. Bio je ljut pristaša Hrvatsko-srpske koalicije i svakako si čuo njegov glas, kad se negdje vikalo: »Dolje mađaroni, munkači i zizibambule!« (svako vrijeme ima svoje parole!) ili pjevalo »Jankomire moj zeleni, ti buš Franka spravil v rešt«. Samo, kao što se pokazalo, nastalo je vrijeme kad je valjalo dobro pripaziti da sam ne dospiješ »v rešt«.

Krenuli ljudi mjeseca kolovoza 1914. godine u rat da ubijaju sebi slične ljude i da, prije ili kasnije, ostanu bez glava, ruku ili nogu. Hrvatski sokol bio je raspušten, Zvonko nije imao gdje da vježba, ali slavenski duh živio je u dečku i on je, kriomice noću, sâm samcat izveo majstoriju u staroj i mračnoj Sjemenišnoj ulici. U »pišvinklu« Tomasijevog kina on je na stijeni crvenim minijem napisao:

»Austrijo, neka, neka,
tebe propast čeka«.

Austrijski obavještajni oficir (Kundschaftsoffizier) Gilek tragao je sa 150 konfidenata, žandara i policajaca za počiniteljem ovog svetogrđa, ali uzalud. Da su pronašli Zvonka, zacijelo bi okitio koje stablo u starom gradskom parku. Prvi ludi i junački podvig, ali neće biti posljednji...

Prvih dana 1915. godine uzeli Zvonka u vojsku. Nije bilo ni čudo — momak od oka. Tomaš se našao u sto muka: jedinac sin, može dečko poginuti, a za koga? — Za onu staru mrcinu (F. J. I), — govorio je Tomaš. Svakako se ljudi dovijali da spase glave svoje djece. Savjetovali Tomašu:

— Daj sina u konjicu, ostat će dečko duže kod kuće.

Hoćeš li u konjanike — možeš, ali o svome trošku. Kupio Tomaš negdje kod Sigeta u Mađarskoj alata konja Cizana; jahaći pribor, uniforme. I tako je Zvonko postao mađarski husar. Naučio jašiti, i što da se kaže: bilo ga je lijepo viđeti na konju.

Ako je Zvonko imao uspjeha kod žena u civilu, kako da ne bude furora u uniformi? Sad je Zvonko na konju obilazio ulice i uličice u kojima su stanovale njegove simpatije. Tako je u Vrtnoj ulici znao zaustaviti konja i progovoriti nekoliko riječi s djevojčicom krupnih očiju i divnih plavih pletenica, koja se stidljivo smješkala na prozoru. Potrajala je ova idila nekoliko mjeseci, kad li Zvonko dobije pisamce iz Križevaca, s vučjom porukom: ili zaprosite ruku moje kćeri ili prestanite s udvaranjem.

Zvonko Kovačić

Rasrdio se Zvonko i psuje:

»Gle vraga, pa što ona misli? Unijatska popadija — vrlo važno! Da je još pravoslavna popadija, kako tako, ali unijatska: pola riba — pola čovjek. Baš sam ja čovjek za ženidbu!«

Sad se Zvonko stao vrzmati s druge strane Florijanske crkve, tu se on dopao nekoj »domaćoj gospodični«, a bome i njenoj jedroj sobarici. Jednoj i drugoj zakucalo je jače srce kad je Zvonko prolazio na konju. Konačno se Zvonko odlučio za — sobaricu, bilo je bez rizika da će dobiti pismo da se izjasni... Prolazile su sedmice i mjeseci, stigla jesen i trebalo je otputovati na frontu u Galiciju. Tomaš, sav izvan sebe, suznih očiju govorio je sinu:

— Zvonko, ti nećeš pucati na Rusa, tu sramotu mi nećeš učiniti!

A sin je odgovorio:

— Tata, ti to meni ne trebaš govoriti, ta znaš, da ja mislim kao i ti.

Zaplakala je ženska čeljad kad je Zvonkov vlak nestao iz vidika dravskog mosta.

*

Vozio se Zvonko danima put sjevero-istoka, prešao Karpate i našao se u rovovima negdje na obali rijeke Pruta. U dobroj zavjetrini, neko čudovište od brigadnog generala održalo je plameni govor, koji je kulminirao u rečenici: »Der Tag, an dem das perfide Russland krepieren wird, wird ein Tag der Erlösung für ganz unsere Monarchie sein.« (Dan, u kojem će crknuti podmukla Rusija, bit će dan spasenja za čitavu našu monarhiju.) Naravno, hrabri besjednik ostao je u dalekoj i sigurnoj pozadini, a Zvonko s ostalim konjanicima skrasio se u rovu.

Bilo je početkom listopada 1915. godine, a Rusija, nesretna Rusija, našla se u sto muka. Upravo je završila velika njemačko-austrijska ofenziva, golema područja bila su izgubljena: mjesecima je Rus ratovao bez municije i oružja. Ali husar Zvonko nije iznevjerio zadanu riječ ocu, ni svoje osjećaje. Izmolio se na mrtvu stražu, prerezao žičane zapreke, skočio u kaljavi i ledeni Prut i otplivao k Rusima. Umalo ga nisu ubili kad je izlazio iz rijeke. Kasnije su dva još oficira kr. ugarske 10. husarske pukovnije prebjegla k Rusima i otišla u jugoslavenske dobrovoljce... Saslušavali su Zvonka u štabu ruskog puka, divili se njegovom podvigu, ali su s nerazumijevanjem slušali njegovo izlaganje. Sumnjivo im je izgledalo da se austrijski oficir želi boriti protiv — Austrije! I opet se Zvonko vozio i vozio nekud u Ukrajinu u — zarobljenički logor. Kad su se zatvorila vrata logora i kad je ugledao barake, dobro osigurane bodljikavom žicom, nešto ga je steglo oko srca. Momak je drukčije zamišljao slavensku Rusiju...

Javio se Zvonko kući dopisnom kartom, prvom i posljednjom do konca rata. Razveselio se Tomaš, ali se sjetio skupocjenog konja. Dobro, dečko je zarobljen, ali konj je ostao negdje iza fronte? Pisao, dakle, čovjek u zemlju Galiciju, a ubrzo je stigao lakonski odgovor: konj je također iščeznuo! Razljutio se Tomaš i psovao: »Vraga je Cizan nestao, ukrali su ga, lopovi prokleti«! Nije Tomaš u onaj čas ni slutio, da će za desetak godina čistiti i bistriti, još krupnije, i to trogubo konjsko pitanje.

Za kratko vrijeme pročuo se dečko u logoru: psuje na pasja kola oba cara, turskog padišaha i bugarskog kraljevića. Prijetili mu caru vjerni vješalima kad se vrate kućama. Slabo je Zvonko za to hajao. Nikako nije mislio da vjekuje u logoru. Osvanula komisija Jugoslavenskog odbora da snubi zarobljenike u Jugoslavenske dobrovoljce. U najvećoj baraci skupili se vojnici i oficiri. Prorešetala komisija našu čemernu historiju od hiljadu godina i na kraju krajeva zapitali zarobljenike, tko se javlja u dobrovoljce? Tajac: od hiljadu lafa glasa se čulo nije. Džipio konačno Zvonko na noge lagane i povikao iz svega glasa:

— Ja se javljam!

Nastao rusvaj. Još ih se javilo osam. Sve rezervni oficiri, a nijedan »gemeiner« (običan vojnik). Puk hrvatski nije htio prekršiti zakletvu!

Otišla komisija, a ovu devetoricu obasuli pogrdama i prijetnjama. Tko zna kako bi svađa bila završila, da Zvonko nije konačno postrojio osam Jugovića iza sebe, a on sâm poput starog Jug Bogdana stupio u prvi plan, svukao bluzu, zavrnuo rukave od košulje i povikao:

— Tko se želi tući za starog cara, neka izađe, ja se tučem za Jugoslaviju!

Tajac.

— Mogu izaći dvojica.

Tišina.

— Mogu i trojica, — povisio Zvonko ulog.

Kad su viđeli kako je momak prsat, plećat i mišićav, nije nitko izašao na megdan. Na kraju prepirke skinuo Zvonko kokardu F.J.I i bacio je u gomilu. Od tog dana zavladao je mir sve do odlaska dobrovoljaca iz logora.

Navukao Zvonko novu uniformu, nabio na glavu šajkaču s kokardom P.I i pošao da vježba na novim poligonima. Bilo je to u Odesi i mladi potporučnik šetao je slobodan kao ptica u velikom gradu. Već se u Odesi znalo za Zvonkov — tenor. Pjevao je on s vojnicima razne

pjesme, a najviše staru rusku vojničku pjesmu iz napoleonskih ratova: »Grom pobjede nek se ori, raduj mu se hrabri Rus!« S tom pjesmom umirali su nekoć Rusi pod Suvorovom u švicarskim Alpama, a pod Kutuzovom od Moravske do Borodina i Moskve. No, nije Zvonko samo drugima pjevao, već su i njemu pjevali, odnosno pjevale. Strefila se tu i studentica Zinaida s kačketom na glavi. Zalazio Zvonko u kuću njenih roditelja, a Zinočka prebirala na klaviru i Zvonku pjevala romancu:

»Gdje lipi tak ogromni tak tjenisti
i landiši tak djevstveno dušisti.«

(Gdje goleme i sjenovite lipe i đurđice tako djevičanski mirišu.)

Još nakon trideset godina govorio je Zvonko: »Nikad nisam vidio ljepše i draže djevojke. A njen tata bio je moj jedini nesuđeni tast, koji mi je bio sklon. Svi drugi su me smatrali opasnim vjetrogonjom.«

Stala se šuljati jesen 1916. godine. Rumunjska je ušla u rat na strani Rusije, ali nesretno od samog početka. Pritisnuli Nijemci, Austrijanci, Bugari i Turci. Zavapili Rumunji za pomoć i pohitali preko Dunava u Dobrudžu Rusi i I jugoslavenska dobrovoljačka divizija, a s njome i naš Zvonko. Prije odlaska, negdje u Besarabiji, održao je posljednji car sviju Rusa Nikola II smotru nad trupama. Bilo je tu Rusa, Čeha i Slovaka, Srba, Hrvata i Slovenaca. Naš trolist sa svojim narodnim barjacima. »Kad sam čuo da je vojna muzika intonirala »Hej Slaveni«, meni su došle suze na oči«, pričao je Zvonko.

Slabo naoružani, brojčano inferiorni našli se ljudi u neveseloj i opjevanoj stepi Dobrudže. Bila je to istinska suzna jesen za našu sjedinjenu mladost. Na krilima popustili Rumunji i Rusi, samo se centar držao junački, ta Zvonko je bio tu na licu (tako je znao kasnije u šali govoriti)! U Zvonkovoj jedinici poginuli svi oficiri, a on, neranjen, izvukao ostatak vojnika i sve ranjenike. Ranjen dobrovoljac bio je zaklan, a zdrav obješen o prvu granu! Tu nije bilo milosti! Vraćali se preko gorostasnog Dunava, a Mackenzenovi topovi ispraćali ih svojom kanonadom.

Kad se divizija sredila, pribrala i prebrojila, pokazalo se da je izginulo i bilo ranjeno preko polovine ljudstva. I opet se divizija sabrala i postrojila negdje u Besarabiji na tužnu paradu.

Pohvaljeni i odlikovani su bili vojnici i oficiri, koji su se naročito istakli u borbama. Tu je bilo spomenuto i ime potporučnika Zvonka Kovačića, koji je »pokazao najveću hrabrost« i tu su mu okačili o grudi prvo odlikovanje. Pred odlikovanim vojnicima prodefilirala je cijela divizija i spustili se barjaci na pozdrav. — »Vraga je meni bilo do odlikovanja, samo da su ostali na životu toliki divni dečki,« znao je reći Zvonko.

S proljeća 1917. godine krenuli su dobrovoljci na put oko svijeta da stignu do Soluna, na domak domovine. Ušli ljudi u vlakove i sedmicama su putovali do Arhangelska i Murmanska na Ledenom moru. Ukrcali ih napokon na engleski transportni brod »Mary« i u pratnji torpiljera krenuli su put Engleske. Spavao narod s pojasevima za spasavanje sve iz opreza pred njemačkim podmornicama. Stigao brod nakon mučnog putovanja u Englesku. U Edinburghu ih iskrcali, utovarili u vagone i prošli su Englesku od sjevera do juga. Tu su silne

tvornice kovale oružje, stotine topova uzdignutih ždrijela bilo je poredano na poljanama, a svukud su vježbali vojnici. Fino su ih primali, na minutu tačno stizao vlak u stanice, a hrana se dijelila kronometrijski tačno. Kraj jedne tvornice vidjeli su neke grdosije i čudovišta. Bili su to prvi tenkovi, a dobrovoljci nisu ni znali čemu služe te neviđene nemani. »Tu u Engleskoj silno je porastao naš moral kad smo vidjeli te kovačnice oružja, red i tačnost. Nije tu bilo kao kod nesretnih Rusa, gdje si uvijek čuo »sejčas« (ima vremena),« pričao je Zvonko.

U Southamptonu ponovno ih ukrcali u brod i ajde preko Kanala u Le Hâvre, u Francusku. Tu su prvi puta vidjeli Amerikance, koji su upravo počeli stizati u Evropu. I opet su ih strpali u vagone da ih prebace negdje na jug Francuske, biva u Marseille. Nakon nekoliko sati vožnje zaustavili vlak, vojnici napustili vagone i maršuj u golem logor, negdje na zapadu od Pariza. U prvi mah nitko živ nije znao, zašto su ih ovdje zaustavili. Tu je bila masa Amerikanaca, Čeha i Slovaka, jugoslavenskih dobrovoljaca iz Amerike i nekoliko ešalona jugoslavenskih dobrovoljaca iz Rusije. Obukli ljude u lijepe nove uniforme, nabili im na glave metalne šljemove, koje do tada nitko vidio nije i vježbaj, uglavnom — paradni marš! Što će to biti i čemu sve to? Nakon dvije sedmice primakli ih još bliže prijestolnici i naredili: sutra ćete promarširati Parizom. Svanula zora i 50.000 vojnika krenulo u nekoć najveseliji, najljepši i najbučniji grad, koji sada sluša već treću godinu, sjetan i žalostan, grmljavinu njemačkih topova.

Negdje pred Parizom, na nekoj prirodnoj uzvisini, skupili se saveznički viši oficiri da promatraju prolaz vojnika. Zasviralo bezbroj muzika i krenula vojska na Pariz. Najprije Amerikanci, zatim naši i konačno Česi. Zvonko priča:

»Vjerovao ti meni ili ne vjerovao, mi smo najbolje izgledali. Amerikanci su bili sjajno opremljeni, ali nikad još nisu bili u borbi, gotovo regruti. Mi nismo imali svoje muzike, pa su Česi spojili svoje dvije muzike i predvođeni njihovim talambasanjem, krenuli smo za Amerikancima. Da bolje izgledamo na konjima, svi konjički oficiri, bez obzira na čin, dobili smo konje. Meni su dali američkog ždrijepca »Enterprise« (Napadaj — podvig), krasnu beštiju. Iako potporučnik, jašio sam kao ađutant kraj našeg komandanta. Još izdaleka vidim kako one glavonje na brežuljku gledaju prema nama, iako smo se jedva nazirali i pomaljali u daljini. Nisu ni gledali Amerikance, koji su još bili pred njima. A imali su što i vidjeti. Češka muzika nadbila i nadglasala sve američke i upravo u taj čas zatutnjila sa Zajčevom koračnicom »U boj, u boj, mač iz toka braćo!« iz »Zrinskog«. Iza nje stupa sâm narednik Mamula s ovjenčanim jugoslavenskim barjakom. Bio je Likota, golem kao pećina, visok 2.22 metra. Pa onda u redu tri barjaktara s hrvatskom, srpskom i slovenskom zastavom. I ova trojica bila su delije od po dva metra visine. Kad su spustili barjake na pozdrav, glavešine su zadovoljno salutirale, a hiljade civila razdrlo se vičući »Bravo, bravo!« Kad je došao čas, dao sam »Enterprise« mamuz i trebao si vidjeti, kako je krasno dizao bijelo bandažirane noge i kako je prošao pred generalima. Znaš da je Austrija dobro i sjajno izvježbala vojnike za parade i naši su prošli da je zemlja tutnjila kao grom. Deset hiljada naših i Čeha — da nas je vidio cesar Karlo, kako fino izgledaju njegovi dezerteri!

Ušli smo konačno u grad, a silne ulice i bulevari prepuni ljudi. Burno su nas aklamirali, a na Mamulu i drugare pokazivali prstom. Takve delije još nisu vidjeli. Više puta su nas zaustavili u sjenovitim ulicama da se odmorimo. Svaka druga žena ili djevojka u crnini. K meni je pristupila starija žena u crnom i predala mi mali buketić poljskog cvijeća. Pritisnuo sam cvijeće na srce i zahvaljivao »Merci, merci!« (Hvala — hvala!), jer više nisam ni znao francuski. Kad je vidjela da je ne razumijem, napisala je nervozno nešto u svom notesu, istrgla, presavila i predala mi listić. Ja i opet: »Merci — merci!« Kasnije su mi preveli i evo što je napisala: »Bog udijelio svima nama pobjedu, a vama želim da se vratite živi vašoj majci. Izgubila sam tri sina u ratu i nikog više nemam.«

Kad smo već prošli grad, bilo nam je konačno jasno čemu je služio taj marš kroz francusku prijestolnicu. Trebalo je Francuzima podići moral, uvjeriti ih da nisu više sami i da ćemo svi zajedno pobijediti Nijemca. Amerikanci i Česi otišli na sjever na front, a mi smo se i opet jedamput našli na željezničkoj stanici. Češka muzika nas je zabavljala do odlaska, a još iste one večeri čuo sam gorostasa Mamulu kako pjeva svojim vojnicima:

»Čika Pera jaše konja bijela,
za njim ide Amerika cijela.«

Tako je evo, narodna fantazija iskitila događaje. A stvarno smo mi, patuljci, našu orahovu ljusku prikačili golemom američkom brodu.«

Tako je Zvonko ispričao svoj francuski debut.

VERA KUNTNER: Crtež

Sad ih je vlak nosio na jug Francuske. Svagdje su ih lijepo dočekivali i darivali. Svukud red i tačnost. Dojmila se dobrovoljaca francuska finoća i ljubaznost. U Marseillu ih pozdravio izaslanik Jugoslavenskog odbora i s Francuskom je bilo svršeno. Odjurili dalje u Italiju i našli se konačno na jugu, u Brindisiju. Talijani ih susretali neprijazno i mrka lica. Ta bio je već u punom jeku spor oko Dalmacije i Istre. Po treći puta ukrcali dobrovoljce u brod, oplovili Grčku i u sigurnoj pratnji engleskih i francuskih torpiljera stigli na kraju krajeva, nakon mjeseci i mjeseci putovanja, na svoj cilj u — Solun.

Zvonko veli: »Izašli mi na kopno u Solunu i ja sve mislim, kako su odavde pošli naši slavenski apoštoli, Ćiril i Metod, da nas opismene i prosvijetle. Ali to je bilo prije hiljadu godina, a sada od Ćirila i Metoda ni ćuha ni sluha, a po ulicama povrvjelo bar deset hiljada kurvi sviju boja, fela i dlaka!«

*

Nakon tolika putovanja ljudima je bio potreban odmor, a trebalo je počekati dok stignu svi odredi jugoslavenske divizije iz Rusije, pa i dobrovoljci iz Amerike. Gurnuli ih u veliki logor Mikri kraj Soluna. Razumije se da su oficiri mogli svraćati u Solun, a gdjekad i vojnici. Naš Zvonko iskoristio priliku i obišao svetu goru Atos. Tu je hoćeš — nećeš ljubio u ruke oce igumane, vidio stare inkunabule i hrivosulje, ali se nije zamonašio kao sveti Sava...

Gdje je mnogo vojske i mnogo para, uvijek je veselo i bučno. Tako je i Zvonko u slobodno vrijeme šetao po luci i gledao kako silni brodovi iskrcavaju ratni materijal i hranu, ali je zalazio i u razne lokale. Od malih prčvarnica do finih kavana i restorana.

Sjedio on tako neke večeri sa svojim društvancem u noćnom lokalu. Bilo je tu Engleza, Francuza, Grka — sve braće u oružju. Većinom u društvu žena, a sa Zvonkom su bili sami muškarci. Zna se da su žene uvijek kamen spoticanja, da se radi njih zapodijevaju kavge, gdjekad i ratovi, sve tamo od vremena drevne Troje pa do naših dana.

Zaplesao Zvonko s nekom ljepoticom od stola Engleza i po svršenom plesu dovede je do njenog mjesta i ceremonijalno se nakloni (zna on što priliči)! Ali nedokučivi su putevi ženskih srdaca: u tili čas napustilo ovo čeljade svog uštogljenog Engleza i dolepršalo do Zvonkova stola i sjelo do njega. Njen primjer slijedile i druge njene seke i što bi okom trenuo, ostali Englezi i Francuzi bez svojih dama. Ne potraja dugo i do Zvonkova stola prikrade se šef sale i po tumaču isporuči diskretno Englezovu poruku: da odmah vrati natrag njegovu odabranicu, jer da će inače biti zlo. Zvonko otporuči: »Bogami, nisam je ja preveslao k mome stolu, već je sama došla. Dobro, reći ću joj da se vrati, ali ako neće, što ću mu ja.«

Treba li reći, da se mačkica nije htjela vratiti? Sad su na Zvonkov sto stale dolijetati neke trule kruške, a čovjek se razljuti i plane, slisti sa svog stola čaše i flaše, podigne kao od šale mramornu ploču i baci je svom snagom prema stolu Engleza. Salom se začuo prigušeni »ah«, kad je teška ploča poletjela kao trijeska ili pahuljica i na sreću nije pala na Engleza, nego na susjedni prazni sto i razbila se u paramparčad. Da bude potpun rusvaj, potegao Zvonko pištolj mali i dobro naciljanim metkom prekinuo kuku na kojoj je visio venecijanski luster u sredini sale. Pao luster kao s neba i lijepe brušene priz-

me razbile se u hiljadu komada. Ostala sala u polutami, a saveznički oficiri s prijetnjama napustili lokal. Šef sale prezentirao račun kao da Zvonko ima bar tri tvornice u Varaždinu.

Nije dugo potrajalo i stigle vojna patrola i policija, a s njima i onaj Englez. Pokazalo se kasnije da je po činu major, i bilo je očito da će tražiti potpunu satisfakciju. Nije se valjda on krvio s Turcima već tri godine u Mezopotamiji, Dardanelima i Palestini, da mu sada nekakav deran razbije glavu mramornom pločom u kavani.

Stao Zvonko mirno, a Englez ispituje putem tumača: tko je i što je, odakle je, da li je sudjelovao u borbama, da li je odlikovan. Sve pitanja, kao da se već nalazi pred vojnim sudom. Na najveće zaprepaštenje Zvonkovo, Englez se nasmiješi, pruži mu ruku i reče: »Vi ste drzak, ali mislim i hrabar oficir. Neću da strpam u zatvor čovjeka, koji je došao iz takve daljine da se bori za slobodu svoje domovine.«

Restoran se ponovno ispunio, društva se fuzionirala, muzika zasvirala, a Englez, gentleman kao Phileas Fogg, platio cijeli ceh i kao aneks kristalni luster i mramornu ploču. Zacijelo nije bio Škot. I što bi: pjeva Zvonko kao Miloš u Miroč-planini, raspoložio se Englez i na kraju poveo Zvonko — »Seljančicu« i plesao je cijeli lokal... Jer tko zna, tko će sutra i gdje izgubiti glavu!?

Prije odlaska na front slučio se još jedan lirski intermezzo. Došla u posjet svome mužu, višem francuskom oficiru, žena, koja je inače živjela u Ateni. Kreolka iz Amerike, ljepotica, a možda pomalo Madame Avanture. Plesao Zvonko s njom u nekoliko navrata u lokalu, u prisutnosti muža, sa svim dužnim respektom. Ne zna ona naški, a još manje Zvonko francuski ili španjolski. Kod plesa opasno se ona pripijala uz Zvonka i proždirala ga svojim crnim očima i uzdisala. Konačno je diskretno turila u džep Zvonkove bluze listić papira. Pročitao Zvonko i sve razumio, jer je bilo pisano naški: ročila ga Putifarka na sastanak.

Žrtvovao se Zvonko i došao. Već ga je čekala, ali nije bila sama. Bilo je s njom neko muško čeljade. Misli Zvonko: gle vraga, došla s gardedamom! Ne, to je bio — tumač. Da li ste ikad čuli, da se na rendez-vous dolazi s tumačem? Evo i to se desilo na solunskom frontu. Poručuje ona po tumaču: izgara za Zvonkom, ne može živjeti bez njega, ostavit će muža i dvoje djece i neka bježi s njom u Brazil. Ima bogata oca i krasno će živjeti. Otporučuje Zvonko po tumaču: »Reci ti njoj da je obična drolja kad nagovara oficira da dezertira. Nisam ja došao ovamo da se skrivam pod žensku suknju. Neka vrag nosi nju, njenu brazilsku kavu i sve papige!« Mnogo kasnije govorio je Zvonko: »Poslije ih je bilo bar još deset, koje su mi predlagale da s njima nekud bježim. Čitale su to valjda u romanima, proklete guske.«

Gledao je Zvonko svaki dan vijenac planina na sjeveru: golemu Nidže s bijelim Kajmakčalanom, Kožuh i na istoku od Dojranskog jezera daleku, šumovitu i modru Belasicu. Često se čuo daleki mrmor, a gdjekad i grmljavina topova. Došlo je vrijeme odlaska na front. Sabrala se već cijela divizija i naš Zvonko krene kao — pješadijski oficir, mala bruka za konjanika. A što će, kad je gizdavi američki ždrijebac »Enterprise« tako i onako ostao u Parizu? Prevozili ih kamioni, prenosili tovarni konji i konačno pješačili po vrletima i vidjeli u visinama bjeloglave lješinare kako kruže satima i satima, a da se ne

umore. Smjenili su u rovovima ljude, koji ratuju već petu godinu, na pragu su domovine, a nikako da u nju stignu.

Vladala je u to vrijeme teška depresija na frontu, a kako i ne bi, kad se nije mogao sagledati kraj ratu. Govorio stari vojnik, veteran iz svih ratova, Zvonku: »Što si došao ovamo da pogineš tako mlad! Nitko se neće odavde vratiti živ. Znaš li koliko ih je došlo mladih kao kaplja rose, a vraćali su ih u dolinu kao mrtvace ili teško osakaćene ranjenike.«

Ta raspoloženja izrazio je pjesnik u stihovima:

»Na humkama u tuđini
srpsko cveće neće nići,
poručite deci našoj:
nećemo im nikad stići!

Pozdravite zemlju našu,
poljubite rodnu grudu,
— spomen borbe za slobodu
neka ove humke budu.«

No, ipak znatan broj dobrovoljaca, koji je bio raspoređen u raznim jedinicama i konačno cijela jugoslavenska divizija kad je stigla u rovove, ostavila je dubok dojam na stare ratnike. Ova mladost, koja je došla ovamo iz svih krajeva buduće Jugoslavije da se bori za njeno ostvarenje, izazvala je ovdje pomiješana čuvstva i izvjesno čuđenje. U Rusiji većina austrijskih zarobljenika, Hrvata, nikad nije čula ni znala da neki zanešenjaci žele srušiti Austro-Ugarsku monarhiju i stvoriti nekakvu Jugoslaviju, koja je za njih bila nepoznanica i pravo veleizdajničko čudovište. Samo nesretna inteligencija stala je točiti ovu opasnu maglu. Inteligencija i narod. Kod nas to bijaše kao sjeverni i južni pol. Ovdje, u rovovima na Solunu, srbijanski seljak se začudio kad je čuo da ova mladost govori o novoj velikoj državi, kakve nikad nije bilo na Slavenskom jugu i da Srbija ima nestati u tom nepoznatom državnom biću. Samo, seljaku se dalo sve objasniti i njega si mogao zagrijati za ove velike planove, ali dio srbijanske inteligencije nije htio ni čuti o Jugoslaviji, nego je želio da se ostvari samo proširena Srbija. Jedinstven slučaj u historiji: ondašnji i Hrvati i Srbi bojali su se udružene veličine i htjeli su ostati mali i sitni, da se svađaju međusobno i krve sa svim susjedima unaokolo...

Na jugoslavenske dobrovoljce ostavio je potresan i mučan dojam događaj, koji je ušao u historiju kao — Solunski proces. Iako su službeni krugovi tajili istinu, ona se nije mogla sakriti: državna vlast izvela je u tuđini pred sud svoje najbolje i najhrabrije oficire, mnoge postrijeljala, a još veći broj poslala na robiju. Zašto sve to? Navodno da su spremali atentat na prijestolonasljednika Aleksandra! Već onda se znalo da je proces bio insceniran. Zvonko je ovako objašnjavao ovu mračnu i odvratnu tragediju:

»Što ti misliš, da su ostali na životu Dragutin Dimitrijević-Apis i njegovi drugovi, da bi Jugoslavija ovako izgledala kao što sada izgleda? Po povratku u domovinu bili bi oni nemilosrdno pomlatili svu tu gamad, koja osim međusobne mržnje i razdora, nesposobnosti i korupcije ništa drugo nije znala stvoriti u državi. Bila je njihova i naša tragedija da su ih pretekli i posmicali. Valjda je dosta ako ti kažem da je Puniša Račić, koji je pucao u Narodnoj skupštini 1928. godine, bio jedan od glavnih aktera i svjedoka u Solunskom procesu...«

Svanulo je i proljeće 1918. godine. Nastalo je neko gibanje: velik i divan solunski zaliv povrvio je brodovima, koji su dovozili oružje i hranu i nove svježe trupe. Širio se glas po rovovima: predstoji konačno velika i odlučna ofenziva. Našeg Zvonka skinuli s položaja i uputili ga kao konjičkog oficira u konjičku diviziju. Sad je i Zvonko povjerovao da se spremaju veliki događaji. Prošlo ljeto i 15. rujna zagrmjeli topovi od Ohrida do Egejskog mora i fronta je bila ubrzo probijena. Kao što i priliči, konjičku diviziju ubacili su u rupu da goni neprijatelja. Konjanici su uvijek bili prvi. Projurili su Makedoniju i našli se pred Nišem. Feldmaršal Mackenzen dovukao je ovamo svoje divizije da sačuva vezu s Bugarskom. Sad su se s Nijemcem vozili na ravnoj nozi. Nije više bio premoćan i nije više imao deset topova na jedan saveznički. Zvonko komentira: »Sunce im njihovo, uvijek su bili tučeni i bježali kad si im bio brojčano jednak.« Tu je Zvonko sa svojim konjičkim vodom obišao Nijemce, pojavio im se za leđima, zagrajao sa svojim vojnicima i zaurlao »Nieder mit Waffen, Bagage!« (Dolje s oružjem, bagažo!) Pobacali su oružje, podigli ruke na predaju, a Zvonku je to bio najljepši dan u životu: odmazdili Mackenzenu, koji ih je tukao u Dobrudži 1916. godine.

Negdje na domaku Beograda dočekali ih ljudi sa suzama i neka starica obujmila Zvonkovu nogu u stremenu i gorko plače. Miluje Zvonko staričinu glavu, a ona njemu: »Muž i svi sinovi izginuli mi u ratovima, ostale same udovice i djeca.« A Zvonko joj besjedi: »Ne plači, majko, nisu uzalud izginuli, bit će velika država kakve nikad nije bilo.« A stara njemu: »Samo ako ćete znati sačuvati, što ste na sablji stekli.« Posljednje staričine riječi nije Zvonko mogao nikad zaboraviti...

VERA KUNTNER: Crtež

Prvog studenog ušao Zvonko, među prvima, u Beograd. Sad su nakon podrug mjeseca rasedlali konje, sve ranjave. Sa sedlom skidala se i koža s konjskih leđa. Jadne životinje strašno su izgledale. A ni ljudi nisu bili u boljem stanju. Prljavi i premoreni. Nakon dva mjeseca prvi puta čestito su se umili i spavali u krevetu. Ali ne zadugo. Došao je pokret preko Save i Dunava u Srijem i zatim u Vojvodinu. Sredinom studenog bio je Zvonko već u Subotici na samoj demarkacionoj liniji. Gordi i oholi feldmaršal Mackensen kapitulirao je bezuvjetno i otišao u zarobljeništvo sa svojim štabom i svim trupama, koje su četiri godine gazile Rusiju, Rumunjsku i Srbiju...

*

I u Varaždinu su sporo odmicale ratne godine. Ljudi su ginuli, nestajali, bili ranjavani, a pomalo se stala šuljati glad. Zvonkov otac Tomaš primio je od sina u kasnu jesen 1915. jednu čemernu dopisnicu i poslije nikad više ništa. Da li je sin možda umro ili je još živ, gdje je i kako mu je, sve su to bila pitanja, koja su mučila roditelje. No, iz Zagreba preko Varaždina bila je ispredena fina tajna nit, koja je vodila u Prag i dalje u Švicarsku. Iz slobodnog svijeta dolazile su sad dobre, sad loše vijesti, a gdjekad i poruke pojedincima. U proljeće 1918. godine dobio je Tomaš na misteriozan način poruku, da mu je sin živ i da se nalazi kao jugoslavenski dobrovoljac u Solunu. Tko radosniji i ponosniji od oca, koji je sada još življe prionuo da miješa karte ljudima iz budućeg Narodnog vijeća.

Sad je Tomaš prodao kuću u Miličkoj ulici i kupio u Vrazovoj ulici kuću na broju 25, kraj slavne Perkove kasarne. Bila je to visokoprizemnica, vlasništvo barunice Anckershofen, iz roda Jelačića, iz Zagorja. Njen muž, ulanski Ritmeister (konjički kapetan), dobio je tu kuću u miraz od svoje žene kao kauciju kod ženidbe. Bila je tu neka zakačka, jer se takve kuće nisu smjele, ni mogle prodavati. Govorili prijatelji Tomašu: »Što si lud da si dao kaparu i dio kupovine, kad se kuća uopće ne može prodavati i nikad ne će biti tvoja.« Odgovorio Tomaš: »Ne bojte se, pajdaši, propala bu Austrija, i njeni propisi za oficire, i kuća bu moja.« Na kraju krajeva tako je i bilo! Valja još pribilježiti da je ispod cijele kuće bio krasan svođeni podrum, a straga u dvorištu staja za četiri konja s ugrađenim pojilima od crljenog talijanskog mramora. Ove činjenice ulaze u daljnje pričanje, pa ih valja upamtiti.

Nekoliko dana pred Božić došao Zvonko kući. Nije se ispunila želja bezimene Francuskinje u Parizu — da se vrati živ svojoj majci. On je došao živ i zdrav, ali majka je umrla još sredinom godine. Zaplakao i ožalostio se momak, ali nije bilo pomoći.

Obilazio Zvonko stare gradske ulice, potražio svoje nekadašnje simpatije, a nova nepoznata uniforma izazivala je pažnju i čuđenje. U pričanju ratnih doživljaja bio je škrt kao da nigdje nije ni bio i ništa doživio. A mala sitna djevojčica, koju je ostavio prije četiri godine, bila je sada krasna modrooka i plavokosa djevojka, sestra pjesnikova. Ni on ni ona vjerojatno nisu znali za bratovljeve stihove: »Izađi.... idi..... srebrn plašt će pasti dalekom cestom kud te srce vodi«, ali su ipak malo prošetali po toj srebrenoj cesti, bez konačnog rezultata.

Ne treba misliti da i pisac ove kronike nije razgovarao sa Zvonkom. Sretne on mene i izdaleka mi podvikne: »Suhorepec, to si ti, jako si

zrasel, ali mršav si kao i nekad! Čuo sam da si jako marljivo pjevao: »Zovi, samo zovi, svi će sokolovi za te život dati.« To je lijepo, ali znaš li ti, kako sada ta pjesma zapravo glasi:

»Zovi, samo zovi,
a kad zovneš,
onda lovi
po zelenoj gori. . .«

To je bila Zvonkova krvava ironija na sadašnjicu, kad su pozivali rezerviste u vojsku, obukli ih u uniforme, a oni su netragom nestajali i otpirili svojim kućama... Ironija i sarkazam bili su sastavni dio Zvonkova bića. Uzalud sam se ja trudio da doznam za njegove ratne doživljaje i podvige. Na sva moja navaljivanja samo je odmahivao rukom i sveder ponavljao: pusti to, pusti.

Vidite, kako je bio skroman i nenametljiv!

Rat je završio i ljudi su se počeli baviti svojim svakidanjim poslovima. Trebao je i Zvonko odlučiti kud će, što će i kako će. Četiri godine, provedene u vojsci i ratu, iskovale su od njega pravog vojnika. Zar da pođe nekud u kancelariju isprašivati pljesnive i dosadne spise? Doista, to nije bio posao za njega. Ostao, dakle, u vojsci, a doskora došla prekomanda u konjičku gardu. Šest ratnih odlikovanja resilo je njegove grudi, a bio je pristao momak, oficir bez straha i prikora. Otac Tomaš pogladio je malo zabrinuto svoju plješivu glavu i počesao se za uhom, jer je znao da će dobro morati zagrabiti u svoj tobolac. Ipak je materijalna baza bila ovdje. Po izmaku rata kupio je Tomaš velik vinograd u Budinščaku tamo kod svetog Florijana, a 1921. godine još veći vinograd kod Mohora. To je onaj čudoviti kraj slovenskih Haloza, sa strmim, lapornim brežuljcima, gdje rodi fino i vrlo sugestivno vino. Danas bi se reklo: Jus I-a.

Kad je Zvonko navukao uniformu gardijskog oficira i znao doći u Varaždin, svi su okretali glave za njim. A kako i ne bi. Crvene pantalone, modri koporan, na glavi lako naherio modru kapu tanjuraču, lak cipele i gluhe mamuze. Djevojkama je zastajao dah, a Tomaš je zadovoljno žmirkao i treptao očima i govorio: nema tako feš oficira u pola Jugoslavije. I još marljivije kopao, rezao i špricao vinograde, da namakne pare za gardijskog ljepotana...

Zna se da konjički oficir mora imati konja, a po nekom starostavnom propisu u gardi je trebalo imati i vlastitog konja. Poslao, dakle, Tomaš dobre pare za konja. Prošlo nekoliko mjeseci, a Zvonko traži monetu i za drugog konja. Čudi se otac, ali opet šalje. Povampirio se Zvonko i moli novce i za trećeg konja. Zavidio je Tomaš jako, poslao valutu, ali je za svaki slučaj sjeo u vlak i otputovao u Beograd da izvidi, ne osniva li njegov Zvonko neku ergelu, kad kupuje tolike konje? Poveo sinak oca u staje i pokazuje prstom na konje: vidiš tata, ovaj je moj, onaj je moj i onaj u kutu je moj. Što više, izvodio seiz ove konje i provodao ih pred zadivljenim ocem. Vratio se Tomaš kući, a nakon nekog vremena doznao zaobilaznim putem, da Zvonko u onaj čas nije imao ni jednog jedinog vlastitog konja. U prvi mah planuo Tomaš, ali se primirio i na kraju sve oprostio....

Pisac ove kronike obilazio je u ona davna vremena srbijanske planine i na povratku se zadržao u Beogradu. Negdje na periferiji grada posjetio je u sanatoriju Ivu Vojnovića, sasvim slijepog, koji mu je ga-

nut rekao: »Svi su zaboravili pjesnika »Trilogije«. Evo, slijep sam kao moj slijepac u »Smrti majke Jugovića".«

Sjetio se ja, kako je deset godina ranije tutnjio zagrebački teatar i pozdravljao gospara Ivu, koji je netom napustio austrijsku tamnicu.

Žalostan i vlažnih očiju, ispao sam na ulicu i spazim u daljini silnu vojsku kako nadolazi s muzikom na čelu. Čujem od prolaznika da je to garda, koja sada marljivo vježba, uoči Vidovdana, za paradu. Naišla muzika, predvođena tambourmajorom (po varaždinski: banda-firerom). Stodvadeset muzičara, na znak banda-firera namjestilo instrumente, pogledao ih njihov kapelnik major i Čeh Pokorny i svi ti silni pistoni, helikoni i bombardoni zagrmjeli kao jedan. Sjajna muzika, nema što! Baš sam uživao i umalo da nisam s njima pošao u korak (inače uvjereni antimilitarist)! Kraj mene jato djevojaka cvrkuće i sve nešto govore o nekakvom Zvonku. Prošla pješadija i naišla konjica. Čujem skladno vojničko pjevanje, a na čelu pjevača naš Zvonko na krasnoj engleskoj kobili »Mici« (istinski njegovoj). Pjeva Zvonko s vojnicima staru vojničku pjesmu iz balkanskih ratova »Povedi kolo krvavo, ti kralju Petre.« Zaviknuo ja: »Zvonko!«, a on meni: »Je, pa kaj delaš, Suhorepec, u Beogradu?« Otisnuo se ja za Zvonkom i njegovom bedevijom, a bome i sve one ženske glave. Dakle, to je bio taj Zvonko, kojeg su izgledale! Kolona stala, malo se porazgovorili, dao mi svoju adresu da ga obiđem i dodao u brzini: »Požuri s ovim vojnikom na čelo kolone do muzike, da čuješ moj marš.«

— Kakav tvoj marš?

— Pa »Kovačić-marš«, — veli Zvonko u smijehu.

Pohitao ja s vojnikom, stigli mi do muzike, vojnik isporučio poruku, a kapelnik me pogleda i reče: »A vi ste kapetanov zemljak? Treba da čujete njegov marš, ja sam ga komponirao.« I kad je kolona krenula, moćni bombardoni gizdavo su podigli svoje surle i zatutnjali kao more u oluji. Marš je bio izvrstan, a kako i ne bi, kad je to bio Kovačić-marš. Dok sam u korak išao s muzikom, sve mislim: da su vojni kapelnici komponirali marševe i posvećivali ih generalima, to sam već čuo, ali da kapetan II klase ima svoj marš — tko je to vidio? Mora da je Zvonko neka sila u gardi!

Poslije podne upadnem u njegov stan, u ulici Majke Jevrosime (to je bila mamica Kraljevića Marka, ako ste već zaboravili, ili ako uopće to niste znali). Zvonko još nije stigao, pa me zaokupila njegova gazdarica, znatiželjna kao svraka. Sve je htjela o njemu znati i završila razgovor s riječima: »Silan i fin čovjek je on. Mislim da mu šalju suviše para. Žene ga salijeću kao lude. Dolazi mu tu neka udata, zakuca na vrata i veli: »Otvori, lafe, stigla lafica.« Grom je ubio, doći će mu glave.«

Pokazalo se kasnije da je baba bila vidovita.

U Zvonkovoj sobi svukud uspomene iz rata: češka diploma popratnica uz orden Bijelog lava. Sijaset fotografija, stari kralj Petar, kako ga nose preko Albanije. Ne vidim nigdje Aleksandra. »Gdje ti je vladajući kralj,« pitam Zvonka u smijehu. »Ne treba mi,« pokaže prstom Petra i veli: »To je bio čovjek.« Pričao Zvonko nekakvu svinjariju i iznebuha upitao svog posilnog Slavka, Zagorca: »A što o tome misli sveti otac papa?« Slavko odgovara kao iz puške: »Gospodine kapetane, sveti otac papa ne misli o tome savršeno ništa.« Pa da se ne nasmiješ

Zvonku. Znao je Slavko bar tucet takvih odgovora na paradoksalna pitanja svog gazde.

Uveče izašli u grad, obišli neke lokale, a čim bi se Zvonkov nos pomolio na vratima, već bi muzika zasvirala neki njegov omiljeli komad ili pjesmu. A u gardi vodi Zvonko pjevački zbor, a komandant garde Pera Živković gine za Zvonkovom pjesmom, iako inače ne voli dobrovoljce (zna se: velikosrpska posla).

Iduće godine pošao pisac ovih redaka na veliko planinarsko putešestvije od Une do grčke granice. Tri konjića, Suljo i ja. Suljo kao putovođa i kavaz. Stari vojnik be-ha iz prvog rata, sada švercer duhana iz Hercegovine kamo god zaželiš. Poznaje sve staze i bogaze. Jezdimo, a Suljo pjeva na svom kljusetu:

»Ej, Hasane, car te zove,
ej, Hasane, car te zove.
Ferdinanda nam ubiše
Austrije nema više...«

Pali mi na sarajevsko polje, jer je valjalo u Sarajevu dobiti dozvolu da prođemo vojnim poligonima u Kalinoviku. Dobili dozvolu, zagrebli preko Trnova i stigli u Kalinovik. Straža veli: »Javite se kapetanu.« Zvali kapetana, a na vrata ispao — Zvonko. Nisam ni sanjao da ćemo se ovdje naći. Zanoćalo, zove Zvonko na večeru, a za stolom kao domaćica ona lafica iz Beograda. Bio je Zvonko ovdje već po kazni, a kazna se, evo, došuljala za njim u ovu urvinu planinu. Suljo mi veli konspirativno: »Ima tijelo kao zmija.« Zgodna, obrazovana, učila negdje u Francuskoj, ali — dobrano starija od Zvonka i udata...

Obišao ja Treskavicu i Treskač, a tko nije vidio hercegovački krš na jugu, silne šumovite planine na sjeveru, bogumilske stečke razasute

VERA KUNTNER: Crtež

po vispoljanama, razvaline grada Relje od Pazara u kanjonu Neretve — taj nije ništa vidio. Tko bi onda rekao, kakve će oluje prohujati ovim krajem! Oprostili se mi od Zvonka, a pričinio mi se nekako sjetan i zamišljen. Prošli mi Sandžakom, izbili na Kosovo polje, svukud sretali Turke i Arnaute, i na kraju vidjeli drvo šimširevo i crne labudove na Dojranu. I mnogo jada, bijede i siromaštva.

Zvonkovi starješine rekli: treba da se njom oženi, ne može to više ovako. Tomaš i pomajka Julka stigli u Beograd da pomognu raspetljati taj gordijski čvor. Bez rezultata. Premjestili Zvonka po kazni u konjički puk u Viroviticu. I ne lezi vraže, gospođa stigla u Viroviticu! Kaže narod: ne valja boga potezati za bradu. Nit se ona razvela, nit se Zvonko njome oženio, pa doleti telegram: kapetan Kovačić se penzioniše po kazni i nema mu više povratka u vojsku. »Imadoh — ne znadoh, izgubih — poznadoh,« mogao je rezignirano reći Zvonko. Upravo u ono vrijeme čuo se svukud šlager dana: Adieu, mein kleiner Garde — Offizier! Adieu, adieu, und vergiss mich nicht und vergiss mich nicht! (po naški: Zbogom, zbogom, poručniče mali moj, ne zaboravi me, ne zaboravi me!) Ako igdje, ovdje je pristajala ova pjesma iz filma, u dvogubom značenju. U penziju po kazni, a upravo je položio majorski ispit!

Po njegovoj smrti pričala mi pomajka Julka: »Kad su ga umirovili, došao je kući, zatvorio se u svoju sobu i neprestano nešto pisao i slao na poštu: bile su to molbe za reaktiviranje, ali bez uspjeha. Nikad nikome nije htio priznati svoje poniženje, suviše je bio ponosan.«

*

Jašiti po izbor konje, imati svoj ekipaž, pjevati i plesati na terasi gardijskog doma, biti prvi plesač na dvorskim balovima, voditi eskortni eskadron kod raznih svečanosti i, na kraju krajeva, vratiti se u učmali Varaždin tridesetih godina, bila je ipak nemila stvar.

Tomaš je govorio: »Ima Zvonko o čemu živjeti.« To je bila živa istina. Tu su bila dva vinograda (Tomaš je u šali besjedio: »Sedem goric — sedem pivnic!«), bilo je tu i osam jutara dobrovoljačke zemlje. Ako nije htio mrčiti papir po kancelarijama tamo iza rata, sada je Zvonko bio još manje raspoložen za takve ništave i tričave poslove. Ostao, dakle, stari momak na gruntu, kako bi se reklo u narodu.

Ipak trebalo je Zvonka nekako zaposliti: osim da reže svakog prvog kupon na penzijskom čeku, da ispomaže ocu u vinogradima ili da sije kukuruz na zemlji, koju je sabljom zadobio, valjalo je iznaći za njega konkretnije zanimanje. Njegov otac osnovao je s prijateljem Preglejom keljanu na Dravi, a Zvonko je tu bio rukovodilac. Svakako znate što je stolarsko ljepilo? One lijepe pločice jantarove boje, koje stolari otapaju na svojim pećima. Mišljenja su razna: jednima je taj miris prijatan, a drugi tvrde da zaudara kao Lucifer u najdonjem paklu.

Kako bilo da bilo, na početku Malih Preloga, tamo između živodernice i streljane u Vinokovčaku, nikla je Zvonkova tvornica. Nije baš bila prava fabrika, jer nije imala dimnjaka, ali postrojenja su bila tu: jama za sirovinu i za gašeno vapno, kotlovi za kuhanje sirovine, nadstrešnica za sušenje gotovog kelja i konačno Zvonkova huta.

O sirovini valja svakako nešto reći: bili su to razni otpaci s klaonice, a kad je prigrijalo sunašce, sirovina je bila upravo sjajna s mirisom od dvije stotine konjskih snaga, koji se garantirano mogao osjetiti na čitava tri kilometra, a bio je u stanju da odbaci čovjeka ravno

dvije stotine metara! No, nije to uvijek bilo tako. Zavisilo je to o vjetru, već prema tome, da li je puhao zgorec ili zdolec. U samoj fabrikaciji ova dva vjetra imala su esencijalnu ulogu.

U ono vrijeme nisam još mogao ni sanjati, da ću dva decenija kasnije imati službenog posla s keljem i pajdašom Zvonkom.

Zvonkova huta bila je solidna drvenjara s nekoliko ovješenih dasaka, koje su služile kao police, stolić i klupica na nogama zabijenim u zemlju i drvena počivaljka i neko improvizirano ognjište. Čaše, flaše, fildžani. Stijene istapecirane raznim slikama: panorama solunskog zaliva i kralj Petar, kako ga nose preko Albanije. Aleksandra, razumije se, nije bilo, a na najveće čudo, nikakve slike, koja bi prikazivala Evino koplje. Bila je tu i gitara, tambure bez berde. U huti je stolovao ratnik, pa je tu bio pištolj, dvije engleske karabine, jedna prerađena u lovačku pušku i dakako dovoljno municije. Često se čula pucnjava od njegove hute, a gdjekad je bacao i bombe, pa što mu možeš!

Zvonkov križak stalno je lebdio nad rijekom, bilo je i drugog ribarskog pribora. Zvonko nije bio član ni lovačkog ni ribarskog društva, ali je lov lovio i ribu hvatao, a za lovo- ili ribostaju nije mnogo hajao. Službena lica: lugar, poljar i čuvar lova, skidali su pred njim s najvećim poštovanjem svoje zelene šešire i govorili mu gospodîn (naglasak na posljednjem slogu).

Imao je Zvonko i svoj čamac. Bio je to standardni tip čamca na Dravi. Biva da su u takvom istom čamcu sestre Buga i Vuga i petero braće prešla pred stoljećima Dravu kod Đekenješa. Gadna sandučara i olupina, koja je uvijek propuštala vodu. Osim vesala trebao si bar dvije čaklje za odrivavanje, da ovo korito za pranje rublja krene niz vodu.

Huta se nalazila blizu obale na velikoj riječnoj okuci, s lijepim pogledom uzvodno i nizvodno. Na klupici pred hutom sjedio je Zvonko uveče da se hladi i rashlađuje. Svi Ledinščanci, koji su poslom ovuda prolazili, peskari i pastiri, bili su Zvonkovi znanci, a imali su pred njim sasvim izvanredan respekt. Ne samo da je Zvonko osobno poznavao sve Štefe, Cene i Jakobe, nego i njihove Lise, Perge i Rože kad su kretale na pašu, a da se o konjima i konjarima i ne govori. Kad je Zvonko podviknuo peskarskom kljusetu: »Hajsa, rajsa, Ficko!«, bilo je veselja i smijeha.

Nakon kupanja na nekadašnjem kupalištu Ferde Štebiha, rado sam svraćao uzvodno do Zvonkove rezidencije. Zvonko je volio pjesmu i pratio se sâm na gitari. Budući da je sve u Zvonkovom životu bilo puno romantike, on je cijenio stare romance, s vrhunskom ruskom pjesmom »Bijele krizanteme«. Pjevao je i neku rumunjsku cigansku pjesmu »Anike-Mandarinke«, koju je okrstio pjesmom gadnjačom i tvrdio da se baš ne bi mogla pjevati opaticama kao podoknica.

Zvonko je mnogo čitao, no volio je samo Ruse; u huti je bilo vazdan knjiga, a i historijskih, koje su govorile o ratu.

Zvonko je pred hutom pržio ribe i kad sam se usudio reći da je bjelica slaba riba, onda mi je srdito rekao, da sam m u l e c, koji ništa ne razumije. I doista, kad je ribu »reš« spržio, bila je vrlo dobra.

Jednoć sam stigao, a na ražnju — zec. Znao sam iz priča da su zečeve na ražnju jeli kraljevi i razni feudalci, kao grof Charabas, ali da plebs jede zeca na ražnju, bila je za me novost. Podufao sam se izraziti sumnju da će meso biti suho, bez soka i smoka, a Zvonko mi reče da sam glupo tele.

Mazao je zeca slaninom i zalijevao mašću i bio je fenomenalan. Pojeli mi zeca (bilo nas je četvero), a ja se prisjetio da je još lovostaja i velim to Zvonku. Rasrdio se, planuo i skoro me badnuo gitarom po glavi: »Ti prokleti farizej, na lovostaju si se sjetio sad kad si sâm pojeo pola zeca, mogao si to prije reći.«

Rzumije se da se pečenje zalijevalo originalnim Mohorcem i radenskom vodom; po koja flaša uvijek se hladila u rijeci.

Ako ti je Zvonko rekao da si telec ili mulec, to je bilo u njegovom žargonu kao da kaže: mili ili dragi prijatelju, a ako te je poslao v..t, to je značilo: »doviđenja i svakako me opet obiđi«. Sjedeći na klupici ispred hute, Zvonko mi je pričao svoje doživljaje. Tačnije, morao sam iz njega najopreznije izvlačiti razne detalje. Višeput me je sumnjičavo pogledao i rekao: »Koga vraga toliko pitaš? Da ne misliš možda o tome negdje pisati? Namjestit ću ti sva rebra!« Nije ni slutio da je sudbina odredila da budem njegov pametar.

Sjedili mi tako jednoć na klupici, došao i prošao ciganin koritar Silva Oršus i zamolio da ga prebacimo na međimursku stranu. Dao Zvonko djeci i ženi ostatke jela, a cigi čašicu rakije i duhana, prevezlali cigu, vratili se i nastavili razgovor. Zamalo se začuo topot konja. Bio je eskadron 8. konjičkog puka, koji je vršio gađanje u Vinokovčaku. Prošli vojnici, a na začelju jezdi major, valjda komandant. Gledaju se njih dvojica, odjedared se major skljoka s konja, padne Zvonku u zagrljaj i stane mu tepati: »Zvonko moj, Zvonko moj!«, milovati ga po licu i tapšati po leđima. Razaberem iz razgovora da su bili ratni drugovi. Zove major Zvonka u Čakovec — neće; veli da će ga obići u Varaždinu — ne može, priklopi Zvonko. Razumio čovjek, uzjašio, a Zvonko gleda za njim dok nije zamakao u dravsku šumu. Vidim da je gospodar hute smućen i srdit, da mu je teško oko srca, iako to krije...

Ne treba misliti da je Zvonko živio ovdje na Dravi kao isposnik ili onaj svetac Pafnucije, koji je u pradavna vremena proveo svoj vijek na nekom stupu, poput rode na dimnjaku. Doduše, ovamo sad nisu svraćale buduće generalice, neke »grande dame«, koje su apsolvirale internate u Švicarskoj ili Francuskoj, ali da su se oko hute uvijek vrzmale neke suknje raznih fazona — to je bilo jasno. Zvonka već nije bilo među živima, a ja jednoć upitam pomajku Julku: »A kako je Zvonko živio na keljani«? (kao da ja predobro nisam znao, kako je živovao!) »Kaj bum vam rekla — živel je kak maharadža!« — glasio je odgovor. — Precizniji nije mogao biti.

Kad je ono došla šestojanuarska diktatura, Zvonko psuje: »Pera Živković je glup kao mitraljeska mazga i sad je predsjednik vlade. Ne misli da to govorim iz lične mržnje, jer je on mene volio i bio mi sklon. Kao oficir nije vrijedio ništa, obična dvorska ulizica i čankoliz. Bogami, mi dobrovoljci nismo se borili za nekakve diktature, nego za mir i zadovoljstvo u državi.«

U ono vrijeme pjevačko društvo »Vila« priredilo je koncert u Varaždinskim Toplicama. Među pjevačima je bio Zvonko, a među publikom diktator nesretne Jugoslavije — Pera Živković, koji je u toplicama liječio reumu. Nakon koncerta pozvao Pera Zvonka k sebi i razvio se ovaj dijalog:

PERA: »Kako živiš, Zvonko?«
ZVONKO: »Vrlo dobro, gospodine đenerale.«
PERA: »Pa, ovaj, Zvonko, ja sam sad predsjednik vlade, a ti meni: đenerale — đenerale.«
ZVONKO: »Tako sam nekad naučio u vojsci.«
PERA: »Pa što kažeš, Zvonko, na promjene u državi i za novo stanje?«
ZVONKO: »Ja sam demokrat i ja nisam za ovo stanje, neće to biti dobro.«
PERA: »Mnogo si drzak, Zvonko, pa kako to ti razgovaraš sa mnom? Uvijek si bio prgav, zato si tako svršio.«
ZVONKO: »Gospodine ministre predsjedniče, vi niste više đeneral i moj komandant, a ja sam civil. Vi ste pitali, a ja sam vam odgovorio kako mislim.«
Oni, koji su bili u blizini i čuli ovaj vragometni razgovor, formalno su pobjegli. A Pera, koji na početku susreta samo da nije zagrlio Zvonka, na rastanku mu nije dao ni ruku i srdito okrenuo leđa. A to je sve bilo u vrijeme, kad su kasniji talmi-revolucioneri i politički šarlatani ležali na trbusima pred diktaturom. Zvonko nikad nije patio od pomanjkanja kuraže.

Kad se ima dva vinograda, valja se dobrano brinuti da se fina vinska kapljica i proda. Tako se Kovačićevo vino najprije točilo u Draškovićevoj ulici u »štekrčmi« kod Korle I. Mučaljivog, pa kod Horvatićke u Starčevićevoj ulici (tu je bilo i riba) i konačno u matičnoj kući u Vrazovoj ulici. Podrum se postepeno pretvarao u gostioničke prostorije, a u najvećoj cijeni je bio sobičak u dvorišnom kraku nazvanom »Siget«, u kojem se moglo ostajati i nakon redarstvenog sata i galamiti do mile volje, jer se na ulicu ništa nije čulo. Gosti su se dijelili na stalne, prigodne, izvanredne i dopisne. Potonji su bili Varaždinci, koji su živjeli izvan Varaždina, a kad su svraćali u svoj rodni grad, obišli su Zvonka, ukoliko su htjeli popiti čašu dobra vina. Bilo je često i kolektivnih posjeta i to nakon sprovoda, kad su prijatelji milog pokojnika dolazili na karmine, da ga malo ogovaraju i potračaju. Ujutro se znao dovesti u fijakeru kavanar Joška Kraus, jer je tvrdio da nigdje nema tako dobrih špricera. Ako je došao kotarski fizikus Imbrica Dr. Ferkić, on je uvijek sjedao među mlađi svijet i svoj dolazak najavio stihovima:

»Da palcem pucnem
kada gdjegod dobru kaplju
lozovine stare gucnem.«

Budući da keljana nije radila zimi, a ni po velikoj žegi, jer je izgledala povoljne vjetrove, to je Zvonko imao dovoljno vremena da se bavi i zabavlja sa svojim gostima. Tako su jednoć pili u prvoj prostoriji neki ledinščanski česaki, foringaši i pekari, inače Zvonkovi dobri znanci. Ponapili i obezobrazili se ljudi i umalo da se ne potuku. Zvonko obazrivo poziva na red, a kad mu je neki od njih dobacio neki bezobrazluk, priđe gazda i mune ga šakom u rebra da je odletio u kut sobe, drugog je svalio udarcem koljena u trbuh, trećeg najmanjeg uhvatio u naručaj poput djeteta i bacio ga na četvrtog, koji je već u smrtnom strahu bježao po stepenicama da odmagli iz podrumčeta. Za jednu minutu ostao je Zvonko pobjednik na bojištu. A drugi dan došla skrušeno ona četvorica, molila za oproštenje i dozvolu da mogu i ubuduće svraćati na čašu vina...

Gdjekad je Zvonko, kad je bio naročito raspoložen, odlazio sa svojim gostima u grad — da promijeni lokal! Izašlo nas desetak, a Zvonko vodi u kavanu »Royal«. Posjedali, a Imbrica priča:
»Kad sam bio još prije rata mladi doktor u Vinici, izvrnuo se u Ptuju ponton i utopilo se 12 carskih pionira. Već drugi dan dođe glas od nadzornika regulacije u Brezju, da izađe komisija, jer je Drava doplavila mrtvaca. Izašla komisija, a utopljenik je bio jedan od unesrećenih vojnika. Narednih dana doplovio je uvijek po jedan utopljenik. Kad je četvrti dan došao četvrti nesretnik, velim ja strogo nadzorniku: »Dosta mi je tih utopljenika, nisam ja nikakvi ponfineber, da idem svaki dan u Brezje. Da su došli svi najedamput — kako tako, ali još ih je osam negdje na putu. Kad ovi naiđu, a ti ih lijepo sa čakljom porini s tvog pruda u vodu i neka se oni u Varaždinu s njima zabavljaju. — Vidok poslušao moj nalog i onu osmoricu povadili iz Drave oko Varaždina,« završio Imbrica svoju priču.
A Zvonko pogledavao na svoj sat, svaki čas izlazio i nešto osluškivao i konačno dao znak za polazak. Mi se stali razilaziti, a Zvonko nas opet sabere i odvede do pravoslavne crkve. Iz crkve upravo izašla litija, ispod neba nosi prota putir zlatni, zvono nježno kuca, još je mrka noć: pravoslavni uskrs. Veli mi Zvonko: »Prota nema baš mnogo pastve, moramo ojačati povorku.« Strahovao ja da Zvonko ne zapjeva punim glasom, jer je neprestano pjevušio »Hristos voskrese, Hristos voskrese«, no sve je dobro svršilo. No, Zvonko je stalno pjevao u župnoj crkvi, u velikom tjednu i na lamentacijama. Bio je on odvjetak one generacije, koja je propovijedala bratsku ljubav i vjersku snošljivost i mislila da valja pripaliti svijeće na oba oltara. No to je bila opasna zabluda i iluzija, jer su ispod izvjesnih halja bili već spremni revolveri i kame...
Bila jednoć vruća srpanjska noć, mi ispali od Zvonka (i on s nama), zagalamili da nas se čulo na Tomislavov trg i krenuli u grad. Moja malenkost predložila, da pođemo na Livade i da se eventualno okupamo u Dravi (kud će suza nek na oko). U tihoj noći tako smo galamili, da su se stražari stali dozivati zviždaljkama, a stanovnici Špinčićeve ulice pomislili su valjda, da su se nakon stoljeća ponovno pojavili Tatari, ili u najmanju ruku Turci. Kad smo naišli na Livade, ljubavni parovi razasuti po klupama, dali su se u divlji bijeg preko rosne trave, jer ih je obuzeo paničan strah da nadolazi neka bratovština za suzbijanje nemorala. Stigli mi na kupalište, neki se stali kupati, a Zvonko je iskušao svoju snagu. Iščupao zabijene klupe i stolove, na tušu savio i formirao cijev s ručicom u vidu pereca i konačno na obali naišao na nakovanj (po varaždinski — anbas). Bio je to anbas obiteljski, na kojem je pokojni Ferda Štebih jednu ljudsku generaciju ravnao čavle i klanfe, a težio je nekih osamdeset kila. Podigao Zvonko s jednom rukom anbas nad desno rame, povikao »kamena s ramena« i bacio ga s obale u rijeku. Došao anbas u svoju orbitu, poletio u elegantnom luku u bazen, probio pod i smirio se na dnu rijeke. Tek u jesen, kada je spala voda, jedva su ga izvukli iz rijeke. Mene je nešto ujelo za srce zbog ovog rusvaja na kupalištu. Na sreću, Ferda nije više bio među živima. Vraćali se mi u varoš, a s nama je bio odvjetnik Dr. Tona, koji je bio podoban da nasmije i mrtvaca.

Nije otišao kući, nego je negdje prikupio svirce, zabavljao se s njima u Stankovićevoj krčmi i krenuo u grad. Nasuprot hotela »Istra« bila je već na sanduk postavljena obligatna rajngla s ribama, pokrivena mrežicom. Zbacio Tonta mrežicu i stao se umivati. Izletio dućandžija i zavapio u ljutnji: »Pa što to radite, doktore«? Odgovor: »Naj se srditi prijatel, idem na sud, pa se valjda moram negdje umiti?« Tog dana branio je Tonta na sudu ex offo (ureda radi) neke galženjake i jedva da je znao, o čemu se zapravo radi. Tonta stao besjediti: »Slavni sude, ova dva poštenjaka (!) optužena su zato i zato. Pita se, da li su oni ovdje po svojoj volji, ili protiv svoje volje. Ako su protiv svoje volje ovdje, valja ih osloboditi.« To je bio sukus Tontine obrane i galženjaci su bili suđeni po najnižoj tarifi, jer je Tonta razveselio suce...

Sjedio ja sa Zvonkom jednoć na klupici kod keljane, a on mi stane govoriti: »Jesi li ti opazio, da se na plotovima pojavljuje nacrtani srp i čekić? Po danu ova znamenja valjda izbriše policija, a drugi dan srp i čekić je opet iskrsnuo?« — »A što se čudiš, Zvonko? Ako smo nas dvoje siti i presiti svega ovog, mi, koji živimo u svemu obilju, drugi su pošli svojim putem. Znaju dobro oni svoj posao.« A Zvonko meni: »Istina je. Živim među ovim ljudima skoro već deset godina, vidim da rade i robotaju kao stoka, a svi skupa imaju gole guzice.«

Na domak 1940. godine osjetio je Zvonko, i mnogi drugi s njim, istinitost stihova mladog pjesnika iz 1920. godine (iako ih nikad nisu pročitali):

»Gladan i krvav je narod moj.
A sjajna prošlost je laž.
Jauk i groblje je narod moj.
A sjajna prošlost je laž«.

*

Stao se približavati drugi svjetski rat i ljude je hvatao nemir i zabrinutost. Atmosfera je bila zatrovana i nezdrava. U stvari, mišljenja i mnijenja bila su podijeljena kao i 1914. godine. Oni, koji su u vrijeme prvog svjetskog rata željeli i radili na rasulu Germanskih sila, sada su bili — oni i njihova djeca — protiv Hitlera i njegovih ovdašnjih pomagača i željeli njihovu propast. Druga strana, koja je od 1914.—1918. godine oduševljeno vojevala za Nijemce, bila je i sada — očevi i djeca — na strani Hitlera i u svojoj kratkovidnosti željela njegovu pobjedu.

Zvonko je bio od 1927. godine pristaša Seljačko-demokratske koalicije; još dok je bio u vojsci, s njom je simpatizirao, jer mu je dojadio režim, koji je on na vrelu upoznao. Za vrijeme diktature bio je dva puta na nekoliko dana zatvoren, a najviše ga je razbjesnilo, kad ga je neki šef policije, onako pritvorenog, posavjetovao da je kažnjivo boriti se za federalno uređenje države, i da je centralističko državno uređenje zakon za njega i za svakoga. Kad je došao Pavelić, taj integralni centralistički Jugoslaven postao je šef ustaškog redarstva u Dubrovniku!

Otac Tomaš, dok je još bio u životu, ironično je govorio o koaliciji: »Ja sam za njih, ali ja dobro poznam Mačeka. Kao mladić bio sam u kancelariji u Sv. Ivanu Zelini, kao solicitator. Jednog dana došao mladi koncipijent — dr. Maček. On je dobričina i poštenjačina, ali principal ga nikad nije mogao poslati na sud, a da ne izgubi parnicu. Takav je i danas: siromaček — bedaček. Bogami i ovu parnicu za preuređenje države bu zgubil. Pa kaj ne vidite da su ga sasvim zaokupili frankovci i klerikalci? A kad ga vidim na bijelom konju — onda mi je svega dosta!«.

Došao konačno i toliko željkovani i očekivani narodni sporazum, koji je sasvim promašio, što se ubrzo moglo zapaziti. Izigrao dr. Maček srbijansku opoziciju, koja se junački jedan decenij borila protiv diktature, i sklopio sporazum s nosiocima diktature i njihovim šefom Dragišom Cvetkovićem. Stari srbijanski konjički pukovnik Bata Kostić, koji je u Varaždinu živio u penziji, ovako je rezimirao svoj sud o Cvetkoviću: »Batalite vi Hrvati ovog čovjeka. Kažu da je podrijetlom niški Ciganin, a sigurno je da su svi Cigani njegovi birači. Kad je, evo, postao ministar predsjednik, dobio je iz Niša od svojih birača-svirača Cigana ovaj telegram (valja čitati sa ciganskim akcentom): »Mili Dragiša, ti čestitamo da si postao primaš od onu ministarsku bandu u Beograd.« Bilo je mnogo istine u ovoj anegdoti...

Zvonko mi je znao govoriti: »Nisam se nikad bavio politikom, ali sad je nakon beogradske diktature došla zagrebačka. Na općinske izbore nije smio nitko izaći osim Mačekovaca. A evo u Međimurju su dobili 25% glasova, izgubili su općine u Petrijancu i Ludbregu. I vidiš li, kakve svinjarije prave u Varaždinu: udaraju po nama, svojim saveznicima, iako smo se sigurno hrabrije borili protiv diktature nego oni. Mi smo za federativnu Jugoslaviju, a njihovi glavešine čekaju Hitlera i raspoklanjat će Hrvatsku svim susjedima. Pljujem ja na tu bandu i neću više imati s njima posla.«

U Varaždinu je bila čuvena i izvrsno organizirana peta kolona, ali tko će se boriti protiv domaćih izdajica, kad su sve glavešine na vlasti bili vođe pete kolone.

Osvanuo 27. ožujak 1941. i puč Dušana Simovića. Ljudi počeli dobivati pozive u vojsku, a Zvonko ništa. Ode čovjek na vojni okrug, a oni mu lijepo vele da nema rasporeda. »Pa kako nemam rasporeda, kad ga imam u svojoj knjižici?« čudi se Zvonko. »Da, ali taj ne važi više, a novi nije stigao,« odgovaraju. Zadivio se Zvonko još više i svaki dan obilazi ljude na vojnom okrugu. Rasporeda nema i nema. Navukao i uniformu, ali oni čovjeka ne trebaju. Sve je to bilo planski: komandant vojnog okruga bio je crno-žuti lješinar, koji je izvrsno rasporedio sve svoje dripce i naftalince, a s primjernim oficirom dobrovoljcem nije znao ni kuda ni kamo.

Misli Zvonko: ako će biti slom na granicama, valjda ćemo se tući negdje u Bosni, i ode čovjek u Sarajevo. Ali u šeher-Sarajevu ista pjesma. Ni tu ga ne primaju, vele, ne spada u njihovu evidenciju. Hoće čovjek da se tuče, ali mu to ne dozvoljavaju. Ušao, gotovo silom, u neku kasarnu — i opet ništa. Priča kasnije Zvonko: »Sad sam uvidio, da tu nije u pitanju materijalna strana ratovanja, nego da je to potpuni moralni slom. Svima je sve svejedno, sjede ljudi po kavanama kao da su negdje na manevrima. Kakva golema razlika između 1918. i 1941. godine. Kao da nije to isti narod od jučer.«

Došao i slom i nije imalo smisla da i dalje švrlja po Sarajevu. Prije odlaska uđe u neku aščinicu da se najede, a unutra sjede tri ustaše. Zvonko ih je prvi puta vidio u uniformi. Raspali se i s nekakvim nepoznatim ljudima premlati ustaše. Jedan je ostao ranjen na podu. Podigla se hajka za Zvonkom, ali je sretno umakao na stanicu i odmaglio u svoj rodni Varaždin.

Jedva je doplovio, a po pomajci Julki poručuje mu nekakvi bivši austrijski župar, brico, sadašnji trgovac i privremeni redarstveni povjerenik: »Za sada ga ne ćemo dirati.« A Zvonko bljuje žuč i veli: »Trebao bi mi izviksati čizme, a sad mi ta đukela šalje takve poruke!« Odmah stane Zvonko tražiti ljude, koji će se boriti protiv ustaša i Nijemaca. Izdaleka opipava bilo u Zagrebu. No, vodstvo HSS u Zagrebu otporučuje najstrože: »Treba sačuvati potpuni mir i nema mjesta nikakvoj borbi.« Sad je konačno puknulo Zvonku pred očima: »Vidim ja što su neki ljudi razumijevali pod Seljačko-demokratskom koalicijom. Nas su deset godina uspavljivali, a sad su zbacili larfe i otvoreno podmetnuli leđa da pomognu ustašama do vlasti i s njima miješaju tajno karte ispod stola.«

Sretne me jednoć i priča u smijehu: »Znaš, da su kod mene pili neki ljudi i često govorili: »Zvonko, zapiši, nemam momentano novaca,« a ja zapisivao i ti pijački dugovi su narasli na blizu 15.000. Otkad im je došao njihov bezglavnik, više ne dolaze u gostionicu, a što je najljepše, na ulici okreću glavu od mene i ne poznaju me više. To je prava stoka bez repa.«

U lipnju 1942. godine došao u Varaždin »vojskovođa« Slavko Kvaternik. Za svaki slučaj doletio avionom, da ga na drumu tkogod ne kvrcne po čelenci. Na Velikim Prelogima, na puškomet od keljane, ishlapljela stara budala održava smotru nad vojskom. Nakon ove sumnjive i groteskne parade, Zvonko me zadrži i kad smo ostali sami, on jarosno stade vikati: »Ivek, jesi li vidio tu svinjariju? Da sam imao pištolj kod sebe, ustrijelio bih toga majmuna kao psa! (On bi to doista učinio!) Taj idiot nosi sa sobom svoj maršalski štap — izgleda kao bistrička žvegla. Sigurno je po običaju bio pijan, i naravno, stavio je na prsa njemački željezni križ, koji je zaradio u prvom svjetskom ratu. Morao nam je pokazati da je pravi švapski slugan. I još je lajao o slobodnoj Hrvatskoj. A sve su raspoklanjali, ništa nije ostalo, a pola kilometra od moje keljane ide njemačka granica!«

Umirio sam malo čovjeka i rekao mu u šali: »Zvonko, Jurjevo je davno prošlo, a znaš kako kaže narod: Jurjev danak — hajdučki sastanak. Mnoge šume su već oživjele. Nema smisla da se ovdje muvaš i uzrujavaš, jer ćeš sigurno izgubiti glavu. Nemaš žene ni djece, možeš i trebaš da odeš.«

Zvonko nije nikud otišao, a u onaj čas nisam još ni znao da je on već ispreo i ispleo fine niti od svoje kuće u Vrazovoj ulici, koje su vodile u najrazličitijim pravcima. U njegove vinograde u Budinščaku i Mohoru i dalje u Sloveniju, pa nekud na Ravnu goru, Novi Marof, Ludbreg i naravno, Kalnik. Dvije godine je on tako radio, a da nitko o ničemu ni pojma nije imao. Danju, a osobito noću dolazili nepoznati ljudi, tajanstveno kucali na kućna vrata, odlazili u dvorišne prostorije. Tu su se grijali i sušili u kuhinji, dobili jela i čašu vina. Zvonko ne bi bio Zvonko, da svoju rabotu nije vršio na smion i drzak način, kao i sve u životu. U kući mu je stanovao zakleti i uniformirani ustaša. Vjerojatno su mu ga utrapili u kuću kao stanara, da malo pripazi na tog problematičnog čovjeka. Dolazili i odlazili ljudi, noćili u kući, a sve pod zaštitom ovog slijepog i gluhog stanara. Bio je Zvonko u vojsci i to u nekakvoj željezničko-stražarskoj jedinici. Trupa baš nije bila elitna, ali se čovjek snašao u toj sredini kao riba u vodi. Digao tako Zvonko znake raspoznavanja unaprijed za mjesec dana. Otišli znaci u šumu, a ustaše i domobranske komande su se čudile, što se to zbiva s njihovim stražama po bunkerima, mostovima i željezničkim stanicama. Straže su bile razoružane, a da nisu ispalile ni jedan metak, odnijeli partizani sve oružje i municiju, a u dva navrata se desilo da su valjani domobrani ostali u gaćama i košuljama. I uniforme su im odnijeli. A zar je bilo čudo? Došli partizani do bunkera, rekli, recimo, »Topusko«, domobran odgovorio »top« i još dodao »prolazi« i za čas je ostao on i njegovi drugari bez oružja!

Ali šuma je trebala oružja, municije i sanitetskog materijala. Sve je to Zvonko liferovao, iako nije dobio od bezglavnika titulu partizanskog liferanta. Poslao tako Zvonko čitav sanduk s bombama, jer što će ljudi s dvije-tri bombice? Da je Zvonko imao na raspolaganju mužar od 42 cm i taj bi vjerojatno završio u šumi...

Prolazile su godine, kako je Zvonko bio u civilu, ali konje nije prestao voljeti. Imao je, stari konjanik, dvije umiljate kobile s nježnim imenima: Evu i Milu. Stolovale su u onoj finoj staji, u kojoj su pojila bila od pravog mramora. Gazda ih je timario i njegovao, a kad im je lijepo podvezao repove, prebacio finu ormu i zapregao u svoja laka kola, sjeo na bok i uzeo znalački u ruke vođice i pucnuo bičem — imali ste što vidjeti!

Jednog dana upregao Zvonko Evu i Milu, natovario nešto u kola i otišao navodno po drva preko Varaždinskih Toplica, u Drenovec. Istog dana veli meni moj čovjek: otišao Zvonko na razgovor s partizanima u Kalnik! Dakle, tako, majčin sine, a meni ni mukajet?

Vratio se Zvonko iz Drenovca s nekakvim čemernim drvima, a kronist njegov upao odmah k njemu na razgovor. Rekoh ja: »Dakle, Zvonko, bio si kod partizana, što ima novoga u dubravama i lugovima našim?« Odviknuo Zvonko: »Lažeš, nisam nigdje bio, to je izmišljotina.« Pritješnjen dokazima, ipak mi je ispričao o svome susretu. Najednoć se smrknuo i ozbiljno zaintačio (nikad ga nisam takvog vidio): »Pa što misliš, tko sam ja? Za ovu zemlju ja sam se tukao prije 25 godina, a sad ću valjda sjedjeti kao baba u zapećku? Znaš ti mene dobro. Jedino se partizani bore za Jugoslaviju, a ja im pomažem koliko mogu i znam. Sve drugo je smeće, koje će prvi vjetar raznijeti.«

Prvi i posljednji puta za našeg dugog poznanstva lako sam mu ovio ruku oko ramena i prijateljski ga potapšao...

U životu treba i promjena, pa je tako i Zvonko u dva navrata dospio u vojni hospital na kraju Optujske ulice. Tu je bilo svakakvih marodera: ustaša, domobrana, Nijemaca. U to šarenilo dospio je Zvonko. Mimo svih propisa on je odlazio i u grad, a kad se jednoć vratio i čuo neku prepirku, on je podviknuo njemački: »Achtung, sie Saubande! Was geht los«? (Mirno, svinjska bando! Što se dešava?)

Zatim je zapjevao neku rusku pjesmu. Neki Nijemac je nešto prigovorio, a Zvonko mu je odgovorio: »Entschuldigen sie, lieber Kamerad, sie sind ein Trottel, ich kann singen, wass ich will!« (Oprostite, dragi kamerad, vi ste glupan, ja mogu pjevati što god hoću!) Nijemci zinuli i nisu mogli da se snađu od čuda. Sad se Zvonko okrenuo k ustašama: »Ustaše, boga vam vašeg, još ste tu? Još niste pobjegli? Tako i onako, sve će vas povješati!« Većina pacijenata razbjegla se iz ove sobe. A nije bilo ni čudo.

Vi ćete možda reći: pa nije moguće da je izgovorio takve stvari?

Izgovorio je on takve stvari u više navrata i sve se to našlo doskora u optužnom spisu pred vojnim sudom.

Već je stalo žutjeti i opadati lišće u jesen 1944. godine, a pisac ovih nevjerojatnih dogodovština upravo se spremao da kidne u Zagreb. Prije odlaska svratio sam k Zvonku na oproštaj. Kod njega sjedi jedna od njegovih veza sa šumom. Joža Šok, prijatelj iz mladosti. Malo se porazgovorili, a na odlasku kažem ja njima: »Rat ide kraju, kidajte u šumu, jer je nemoguće da vas konačno ne otkriju! Sasvim ste ludi da još sjedite u Varaždinu.« Odem u Zagreb, u Vrapče, ne baš u ludnicu, nego niže žute kuće, u kućerak k prijateljima. Prođu dvije-tri sedmice, a moja veza javlja: objesili Jožu Šoka, a Zvonko je u vojnom zatvoru u Novoj Vesi, u Zagrebu. Gle, tako je završio svoj životni put Joža Šok, s onim svojim divnim i krupnim očima i pošao za svojom Mariškom, koja je umrla u logoru nekoliko godina ranije. Imala je tako malu i nježnu, fino modeliranu glavicu, kakve su nekad slikali stari slikari u prastarim crkvama kao anđeoske glavice. A tako su se voljeli od rane mladosti...

Spustila se zavjesa nad Zvonkom i bio sam uvjeren, kao i svi njegovi brojni prijatelji, da ga nikad više nećemo vidjeti. Prolazili su mjeseci, u Zagrebu se čuo mrmor ruskih topova negdje s Drave, a oholi Nijemac bježao s Balkana u svoju domovinu. Vratio se ja u Varaždin, a moja veza javlja: Zvonko je živ i zdrav izašao iz zatvora i sklonuo se kod znanaca u Zagrebu. Nisam povjerovao i mislio sam da je neka zabuna.

Završio rat i Zvonko doplovio u Varaždin.

Junačini i pregaocu sreća piri — nema šta!

Obiđem ga odmah, a on priča na svoj poznati, polušaljivi način: »Sa mnom u vezi zatvorili su mnoge ljude, neke su strašno i životinjski zlostavljali. Mene su preslušavali danima i noćima. Bila su dva puna fascikla spisa. Konačna osuda: smrt na vješalima. Nije mi bilo lako pri duši. Usprkos krvničke osude vidio sam da mi se suci nekako umiljavaju. Valjda su neki mislili da ću ja iza rata biti neka politička veličina, pa je dobro uhvatiti neku vezu za budućnost. Ali sasvim sigurno bi me objesili, da nije sudac-auditor Branko Bašić podmetnuo i moj spis među akte za pomilovanje, i to u dvanaesti čas. Bio sam ne samo pomilovan, nego i pušten iz zatvora.«

Drugi svjetski rat je bio na izmaku, a narodi i vojske kretali su sada od istoka na zapad. Nekoliko dana su partizani prolazili prema Mariboru. U Vrazovoj ulici zakucala na Zvonkovoj kapiji pristala žena u uniformi, doktorica, što li, i traži kapetana Kovačića. Pita Julka, a tko je ona: Ta i ta, veli, a Julka se krsti s obje ruke: bila je to kćer one fatalne lafice, od prije dva decenija. Htjela je obići i vidjeti davnašnju veliku ljubav svoje mame. Zvonko tek što je stigao kući i ljuto se okosio na Julku: »Neću da je vidim, reci da me nema kod kuće...«

Iščezla Zvonkova gostionica, a u podrumčetu najelitniji dio, »Siget«, pretvorio se u kuhinju. Vinograde izbrazdali Nijemci rovovima, namjestili bodljikavu žicu, iščupali plemenitu vinovu lozu, posjekli voćke. U dragom haloškom kraju našao Zvonko pustoš i golemu štetu. Pitam ga: »A što će biti s vinogradima?«, a on odmah vrati loptu: »Ono isto što i s tvojim zemljama,« i produži: »Tomaš je već deset

godina u grobu, on ne bi mogao pregorjeti gubitak vinograda, no s menom je druga stvar. Neka vrag nosi gorice, samo kad je opet Jugoslavija ovdje.« Od bogatih teško si mogao čuti takvo rezoniranje!

Iščezla je već davno Zvonkova keljana, a pojavila se u blizini državna »Tvornica tehničkih masti«. Znao sam da je Zvonko tu šef, ali nisam imao ni pojma, kako idu poslovi. No, to se tako dešava u životu da te ošine grom iz vedra neba i to u vrijeme kad to najmanje očekuješ. Odlučili nadležni s proljeća 1950. godine da se osnuje poduzeće »Komunal«, koje je objedinilo stambene zgrade, parkove i groblje, tržnicu, čistoću, tvornicu tehničkih masti i konačno kinematografe, da nas sve obasjaju u jarkom svijetlu svojih ekrana. Dosadašnji upravitelji dočekali su me kao psa na kuglani, a da se o Zvonku i ne govori...

Sjeo sam, dakle, na vlastiti bicikl (komunalni gigant nije imao ni svoj velosiped) i otišao da obiđem fabriku. Guram tako na biciklu i sve usput mislim na krasna prošla vremena kad sam svraćao k Zvonku na prženu ribu i zeca na ražnju! A sada, kako će me dočekati kao svog strogog, ali pravednog direktora? Još iz daljine vidim stotine vrana, kako kruže oko tvornice, tačnije nad jamama sa sirovinom. Sirovine je bilo mnogo i bila je u najsjajnijoj formi, s mirisom od pet stotina konjskih snaga, koji se garantirano osjećao u radiusu od pet kilometara, a bio je u stanju da odbaci čovjeka ravno četiri stotine metara. Neprispodobivo veći intenzitet, nego nekoć u privatnom sektoru...

Zvonko me dočeka malo srdit, sve je objasnio, pokazao salu za komadanje životinjskih lješina i prostoriju gdje su se vršili zamršeni kemijski procesi. Bile su tu neke mašine i uglavnom sam mogao utvrditi da svukud dominiraju željezni oksid, Fe 0_2, ili po laički — rđa. Osobito me je zadivila spoljna privozna rampa. Bila je tako strma, uska i savita kao perec, da je za kamion s lješinom bio pravi podvig da se popne uz ovo arhitektonsko čudovište, a da se ne izvrne.

Poslao ja, dakle, Zvonku službeni aide memoire (podsjetnik) i umolio ga najučtivije da uradi ovo i ono, tako i onako. Umjesto odgovora došao Zvonko osobno, pokucao na prozor (nikako nije htio prekoračiti prag direktorske sobe) i kad sam otvorio prozorče, Zvonko mi baci moj umotvor na stol uz ove popratne riječi: »Ivek, ti si osel, pišeš oslarije i piši me v..t s takvim dopisima.«

Zadivio sam se jako, nasmijao, i stao nešto govoriti Zvonku. On odvraća: »Govori mi na lijevo uho, na desno danas ništa ne čujem.« — »Ta, Zvonko, kako ću ti govoriti na lijevo uho, kad stojiš tu pod prozorom, okrenut prema meni s desnom stranom?« Okrenuo se, dakle, Zvonko i sad su počeli poslovni razgovori... Počeli i svršili tamo, gdje su i započeli.

Konačno smo batalili fabričku proizvodnju i prešli na onu primitivnu — Zvonkovu. Sagrađena mu je nadstrešnica za sušenje kelja. Finalni produkt porazmjestili na lijesama, a kad tamo nesuđene pločice sasvim se savile, nekud pocrnjele i popljesnivile. »Dobro, Zvonko, zašto je kelje tako crno? Sjećam se, kako je nekoć bilo krasne žute boje, dok ga je Julka pakovala i šivala vreće. Imali ste mušterije od Maribora do Đevđelije.«

— Ti si bukveš! — glasio je odgovor. — To je zato, jer su kotlovi bakreni, a moraju biti kalajisani.

Brže bolje kalajisali mi kotlove da su sjali kao sunce, sunce im kalajisano, ali badava: kelje crno kao i ranije. Morali smo sad čekati

da prođe ljetna omarina. Došla i jesen, Drava na okuci teče čista i providna, a na zapadu vijenac modrih gora zatvara horizont. Izgledali smo vjetrove. Zgorec i zdolec. I opet kelje ne valja. Da nije Zvonko zaboravio svoje alkemijske formule ili izgubio tajni recept?

Konačno se približio »Komunal« likvidaciji, a neko poduzeće se zainteresiralo za proizvodnju kelja. Bajao i nabajao ja njima koješta, a oni preuzeli fabriku, sirovinu i gotov proizvod. Dojurio Zvonko i psuje: »Kako si mogao prodati kelje, kad ništa ne vrijedi?« Odgovor: »Prvo, to je tvoj proizvod, a drugo, svaka budala zna prodati dobru stvar. Tako su dobro platili, da je sva režija pokrivena i još smo dobro zaradili. Kupci su se skoro rasplinuli od sreće i veselja.« I pala je zavjesa na keljanu zauvijek i za vječna vremena...

Što je Zvonko bivao stariji, to su mu stakla na naočalima postajala jača, a poispadalo mu je i nekoliko zubi. Klobuk je bio uvučen na oči, a zimi je imao oko vrata svezan dobar vuneni zeleni šal. U kratkom kaputu, poput konjaničke dolamice, koračao je čvrsto i energično. Izgledao je naoko da je u dobrom zdravlju. A nije bilo tako. Često sam ga viđao kako ulazi ili izlazi iz ljekarne nasuprot Grguru Ninskom. Kod kuće je imao čitav apotekarski arzenal. Na noćnom ormariću cijela vojska bočica i kutijica. Velim mu da je hipohondar, a on mi je odvraćao da ga muči astma.

Netko javlja: Zvonko je u bolnici. Obiđem ga, a on viče čim me je spazio: »To je život, ne smijem pušiti, piti, jesti...« Brzo ga prekinem, jer sam već uhvatio redoslijed njegovih misli. Žali se na loše zdravlje. Na odlasku spazim iz perspektive nekakvu flašu ispod kreveta: sigurno kakav dobar napitak iz Haloza. Nešto je ipak prokrijumčario.

Nakon nekog vremena i opet se našao u bolnici. Valjda nije ništa ozbiljno. Ali za koji dan dođe glas: umro je Zvonko. Umro — nemoguće! Odjurim u njegovu kuću, a upravo su ga obukli i u crnom odijelu leži na divanu. Plače Julka (a njoj nije uvijek bilo lako sa Zvonkom) i mali nećaci i nećakinje. Odvezli ga na groblje, a na žutom licu ostala ona energična crta. U mrtvačnicu stizali silni vijenci, buketi i buketići cvijeća. Tu su se našle i divne bijele krizanteme, došle su nekud iz Zagreba. Tko ih je stavio? Da nije njegov pametar? Možda.

Plamsaju voštanice, miriše cvijeće, a tu je, evo, Zvonko zauvijek pod mrtvačkim pokrovom. Nema jastučića s ordenjem, a nisu mu navukli uniformu, njemu vojniku. Nisu ni mogli, jer je sve uspomene cvijetne mladosti pobacao i uništio u času očaja i pečali. Tu leži vojnik, pravi vojnik domovine. Sadjelan i izliven iz jednog komada. Jedan od rijetkih odvjetaka hrvatskog građanskog društva u odumiranju, s istaknutim vrlinama čovjeka — borca. Nije takvih mnogo bilo. On je pokazao da i malen čovjek postaje velik, kad ga vodi velika i istinska ideja. I doista: Zvonkovo je lice sjalo na divanu i sablja mu je sjekla na mejdanu.

Na posljednji ispraćaj došla je masa svijeta. Iz najdalje periferije varaždinske stigli su njegovi Štefi, Cene i Korle. Bio je to pravi puk našega grada. Kažu, bilo je dvije hiljade ljudi na pogrebu. A to je naš Zvonko i zavrijedio.

»Človik kao trava, a dni njega kao cvit poljski tako procvatnut i paki usahnut,« pribilježio je Bernandin Frankopan.

VILKO IVANUŠA

Tiha noć, sveta noć

U izvjesnoj međusobnoj udaljenosti dva se tamna i usporedno prebačena mosta, unatoč masivnoj svojoj gvozdenoj konstrukciji, u prilično smionom luku — zbog čega i djeluju vitko — propinju nad rijekom, koja duboko ispod njih mrmoreći teče. Gusta crna, zlosutna, hladna. Ponegdje nakostrušeno zapjenjena, ponegdje stvarajući duboke i opasne virove. Tmasto se valjajući rijeka stiže sa sjeverozapada i produžuje svoj tok nekamo daleko prema istoku. Iz dana u dan, iz noći u noć. Neprekidno. Tjednima, mjesecima, godinama, stoljećima. Ravnodušna spram svih zbivanja vjekova.

Danju je rijeka, u proljeće, mutna, kalna, prljava. Ljeti zelena, kristalno čista, prozirna, U jesen nabujala, blatnjava, prijeteća. Zimi iz nje prodire ledeno-vlažna studen, ukoliko za surove zime ne zamrzne. Kada nema ni mjesečine ni zvjezdanog neba rijeka je noću uvijek crna. Takva je i ove zimske noći. Snijeg je bijel, noć i rijeka su crni.

Makar rijeka ovdje ne čini državnu granicu, a nije ni ratno doba, na svakom od njenih mostova nalazi se straža. Vlade se izmjenjuju, svaka se od njih smatra nesigurnom, pa na mostove postavlja stražu, nemajući povjerenja ni u samu sebe, ni u doba u kojem živimo, pa ni u svoje građane. Kao ni oni u nju. Stoga se danju i noću na željezničkom i kolnom mostu neprekidno nalazi jedan čuvar, noću oboružani karabinkama. Na željezničkom mostu obavlja tu dužnost, u smjeni, po jedan stari željezničar, a na kolnom redarstveni stražar, obojica iz obližnjeg malog grada. Smatrajući tu svoju službu kruhom bez motike i zapravo suvišnom, oni je obavljaju s prilično miroljubivom dosadom. Jedino zimi, kada đavolski stisne studen, a ledeni sjevernjak opasno bridi i po zaleđenoj gvozdenoj konstrukciji mosta očajno fijuče, proklinju svoju službu i sudbinu, često tražeći zaklon u drvenoj stražarnici, u kojoj se rumeni dobro naložena peć. Gvozdena, malena i okrugla. Državna sigurnost tada je ozbiljno ugrožena.

Oba čuvara mostova zdepasto se gegaju u svojim teškim bundama, iznutra postavljenim čupavim medvjeđovim krznom, s isto takvim visoko podignutim ovratnicima. Na nogama su im glomazne suknene čiz-

me, iznutra također obložene krznom ličkog medvjeda. Oko vrata i glave, sve do očiju, ovili su debele vunene šalove. Ruke su zabili najprije u debele nezgrapne kožne rukavice, skrojene poput boksačkih ili kao u male djece, s jednim tuljcem za palac, s drugim za ostala četiri prsta, pod kojima iznutra osjećaju mekano zečje krzno, a zatim u duboke džepove svojih bundi. O desnom ramenu nemarno im visi vojnička karabinka. Kratka i zdepasta poput samih njihovih pojava. Pred redarstvenim stražarom željezničar ipak ima tu prednost, što na svoju glavu može nabiti čupavu crnu šubaru, koju ovaj drugi pokuša nadomjestiti s još jednim vunenim šalom, podvezanim preko tjemena ispod brade, ali s daleko manje uspjeha spram ledenog sjevernjaka, kada ovaj počne fijukati preko njegove glave, kao da mu je ispod službene suknene kape i vunenog šala brije do gole kože.

Oba mosta ipak su međusobno veoma udaljena i oba se njegova čuvara osjećaju veoma usamljeni za tih ledenih zimskih noći, kao što je sada i ova, kada su se svi ljudi sklonuli u svoje tople domove, ma kakvi oni bili, bdijući nad vjekovnom jednom romantičnom iluzijom, koja im dočarava prošlost, tradiciju, sjećanja iz djetinstva i mladosti, varljive i nikada ostvarljive nade.

Makar je čuvar željezničkog mosta mnogo osamljeniji od onog na kolnom, on ima još i drugih, sitnijih, ali u ovoj prilici ipak važnih prednosti. Prva je ta, što za čitave noći preko željezničkog mosta, u izvjesnim razmacima, protutnje samo četiri vlaka. Dva putnička, jedan kasno uveče, drugi rano ujutro, te dva teretna. On se zapravo samo u tim prilikama mora pokazati napolju, na mostu. Tko ga inače može nadzirati? Ni danju, a kamo li noću, ne usudi se ni sam đavo zaputiti se na željeznički most, osim danju nadglednik pruge. Željeznički most je osim toga noću sav u tami. Crvena i zelena signalna svijetla jedva se iz najveće blizine razabiru. Kolni most je naprotiv noću uvijek dobro osvjetljen. Preko kolnog mosta svakog časa dolunja netko. Pješak, kola, kakav auto. Iz grada doveze se na biciklu i nadstražar u kontrolu.

Druga njegova prednost je u tome, što na veoma jednostavan način dolazi do dovoljno goriva za malenu i okruglu peć u svojoj drvenoj stražarnici, zahvaljujući poznatoj željezničarskoj solidarnosti. Mostom ne prođe ni jedna željeznička kompozicija, a da se ložač na njenoj lokomotivi ne dosjeti da svom drugu, čuvaru mosta, ne izbaci nekoliko komada, čak i gromada prvorazrednog ugljena. Onoga na kolnom mostu njegovi vraški slabo snabdijevaju gorivom. Štede. Država uvijek štedi na najbjednijima.

Treća je njegova prednost, hehehe, u tome što on obavljajući svoju službenu dužnost — više u toploj stražarnici nego li na otvorenom mostu — ipak o svemu može misliti svoje, opsovati vladi i svim njenim ministrima oca i mater, na izborima glasovati za opoziciju i u svakoj prilici ne mora pasji podvinuti rep niti se zamjeriti bilo kome, kao onaj tamo na kolnom mostu.

Da nije tih godina, prostajalih ljeti i zimi, danju i noću po kočničarskim kućicama, tako nalik pasjima, samo za ljudske dvonošce, na vječno tandrkajućim vagonima što gutaju kilometre (i donose mršavu kilometražu), često između vagona i ispod njih, danju s musavim crvenim barjačićem, a noću s upaljenom željezničarskom svjetiljkom u ruci, stalno sa zviždaljkom u ustima, izložen napregnutom oprezu, naporu, opasnosti, dimu, propuhu, suncu, vjetru, kiši, studeni, snijegu i ledu, uslijed čega se prokleta reuma i uvukla u kosti, vene nabrekle na nogama, bronhije se napuhnule kao mješina, a s vremenom se jorgovanski ljubičasto zarumenio i nos od na brzinu istrusenih čašica rakije po kolodvorskim bifeima, sve bi se nekako još izašlo, pa i uz ovu malu plaću. Kakva je, takva je. Ipak je stalna, redovna. Tu su i godine službe. Još malo i mirovinica je na pomolu. Nezaposlenost nas ne muči kao mnoge druge, starost nam je kako-tako osigurana. Nama, željezničarima.

Ta noćna služba čuvanja mosta i nije tako loša, makar ju je izmislio nekakav ministarski tupan. Noću u službi, danju slobodan. Ako je čovjek pametan, u noćnoj službi može na odulje mahove bogovski i prospavati. Povučeš se u toplu stražarnicu, odložiš bundu, čizme i šubaru, a ovu tamburašku karabinku, vrag joj mater, s kojom je bilo dovoljno muke i pokore u vojsci, jednostavno staviš u kut. Noću nitko ne zapovijeda niti zanovijeta. Čovjek je zaista osamljen, ali je svoj. I što je potrebno više? Da je još mlad, mogao bi čak i kakvu curu dopremiti u stražarnicu. Ovako, što će s njome? Dosta mu je i babe kod kuće. Ovdje barem ima mir od svega. Može nešto prigristi, nešto gucnuti, nešto odspavati, ogrijati se uz vrelu peć, popušiti koju cigaretu, prolistati i novine, koje i onako stalno lažu. U toj noćnoj tišini i ledenoj osami čovjeku manjka samo muzika. Jednom će ljudi valjda izumiti i nekakvu malenu spravicu maleni nekakav radio-aparat, koji svira bez električne struje ili onih teških akumulatora, a tako je sitan da ga neopazice možeš strpati u džep i za dugih noćnih sati slušati muziku, pjesme i novosti sa svih strana svijeta. Muzika nikome ne škodi. Zar nas još u školi nisu učili: tko pjeva, zlo ne misli?

Sve bi se nekako još izašlo, samo da nije tih prokletih stjenica, koje su se ugnijezdile među daskama stražarnice, pa čak i u krznu bunde, šubare i čizama, te samo vrebaju kako da zaskoče čovjeka, kao oni izmišljeni špijuni i državni neprijatelji ovaj željeznički most, naravno, u bujnoj mašti revnih čuvara državne sigurnosti. I grizu te proklete stjenice ponekad kao otrovne zmije, a ponekad su čak i korisne — čovjeku u noćnoj službi služe kao ura — budilica. Čovjek konačno ne može zahtijevati baš sve: mir, toplinu, komad kruha i kobasice, bočicu rakije, cigarete, novine, pa još i muziku k tome. Sve to bez stjenica, naravno. Posve je drukčije onom policijskom psu na kolnom mostu. Mudrijašu, koji misli, kako je on glavom sada Država. Pravo mu i budi. Tko je glup, dvostruko je glup i nitko mu ne može pomoći.

Ova noć zaista je badnja noć. On, Štef Globočec, sada ovdje na mostu bdije, a njegova je baba kod kuće okitila božićno drvce i spava. I mnogi drugi noćas bdiju. Grickaju, pijuckaju i pjevuckaju, spremaju se na polnoćku, dok je on ovdje posve sam. No, dobro je. U životu je već tako. Nekome, tko je sit i na toplom, rodi se mali Isusek, a nekome ne. Što se može? Sve ovisi o tome, tko je na kakvom mostu u noćnoj službi. On je sit i toplo mu je. Stoga gucnimo još jednom u to ime, pa neka je mir ljudima dobre volje, iako napolju baš zavija ledeni prokletnik — sjevernjak kao pas na lancu. Vitla oštrim, sitnim, suhim snijegom i dolje polako zamrzava rijeku. Od crne mrmoreće mase pretvara je u sivkastu tihu plohu. Noći od toga postaju još tiše.

Stražarnica na željezničkom mostu zapravo je, za razliku od one na kolnom, omanja drvena baraka, sa širokom drvenom klupom, malenim stolićem i pećicom u kutu, kraj koje se nalazi oveći sanduk s drvima i ugljenom. Tri malena okanca pomno su zastrta debelim i musavim krpama, tako da su izvana neprovidna. Tu i tamo se polako prošećeš kao zdepasti ljudski medvjed po mostu, a zatim uđeš u svoj topli brlog, staviš željezničarsku petrolejku na stolić, karabinku odložiš u kut, svučeš bundu i šubaru, odbaciš teške čizmetine, pobrineš se da malena peć stalno bude zarumenjena i raspjevana, staviš bundu za uzglavlje i bogovski se ispružiš na klupi. Kraj tebe su omot s jelom, omanja boca rakije, u limenoj kutijici cigarete, tišina, toplina, mir, noć i novine, koje pišu o rimskom papi, Mussoliniju, Hitleru, Staljinu, Vlatku Mačeku, Milanu Stojadinoviću i svoj mogućoj ostaloj bagaži na tom svijetu. Tu i tamo se počešeš, kada te vraški poškaklja stjenica, pa je opet dobro. Baš te briga za cijeli svijet. Glavno je da vrijeme prolazi, jer uvijek spavati baš se ne može, a niti smije. Služba je ipak služba. Prvi večernji vlak i noćni teretnjak već su prošli. Do drugih još je dugo.

Ležiš i osluškuješ, kako napolju fijuče sjevernjak, a ovdje unutra pećica poput mačke prede od topline. Fino. Tiha noć, sveta noć. Dobro, makar nije ni tiha ni sveta, jer napolju urla vjetar i đavolski štipa i do očiju zakrabuljenog čovjeka u krznu i vunenom šalu. Bridi, zanosi snijeg i izazivlje suze na oči. No, nije li se čas prije sa željezničkog nasipa odrunio jedan kamen i prigušeno se kotrlja dolje? Ili se to samo pričinilo. Štef Globočec napregnuto osluhne i baš u trenutku kada mu se pričini da je razabrao nečije prigušene korake, netko tiho zakuca na vrata njegove barake.

»Tko je?«

»Ja, Slavko. Otvorite, Štef. Molim, ali brzo.«

Štef se smjesta osovi na noge.

»Koji Slavko?« i prije nego što sačeka odgovor, brzo prebaci na se bundu i dohvati pušku da stopostotno bude služben, kako i zahtijeva njegova služba.

»Ja sam, Slavko. Slavko Kotlar, znate!«

Glas mu je poznat, pa Štef smjesta otkači zaponac na vratima i otvori ih. Pred njim je zaista Slavko Kotlar, kojega on dobro poznaje, makar sada nekako čudno izgleda. Napolju je studeno, a njegovo je čelo orošeno znojem.

»Uđite. Samo uđite, zaboga.«

»Štef, u neprilici sam. Gone me, pa sam došao da se sklonim ovdje kod vas. Znate već... politika. Policija mi je za petama. Najbolje je neopaženo umaknuti preko ovog mosta, dok se na sigurnom mjestu ne riješim nekih stvari, koje bi me mogle teško teretiti.«

»Aha!«

Mlađi čovjek zašuti, a oči su mu pune upitne neizvjesnosti.

»Vraški ste vi momak, Slavko. Nikad miran. Vječno prkosan, buntovan. No, dobro, to je vaša stvar. Sjednite.«

Došljak se umorno spusti na klupu. Inje na obrvama i slaba naslaga sipkog snijega na šeširu, šalu i ramenima počnu se naglo topiti. Maramicom obriše znoj sa čela.

»Malo rakije, cigaretu?«

Došljak odbije rakiju, nervozno dohvati cigaretu, koju mu Štef uslužno pripali. U to napolju resko odjekne zvižduk zviždaljke.

»Već su ovdje!« uzvrpolji se došljak.

VERA KUNTNER: Ilustracija

Štef začudnom brzinom navuče čizmetine, dokraja obuče bundu, zaogrne se šalom, stavi šubaru na glavu, utakne ruke u debele rukavice i dohvati karabinku.

»Samo vi sjedite i — ni makac!«

Naglo utrne svjetiljku, s puškom u rukama provuče se iz barake u crnu noć i tiho za sobom zatvori njena vrata. Došljak ostane sam u tami, u kojoj se jedino žari vruća peć. Zamalo se začuje užurbano prilaženje nečijih koraka i gromki Štefov povik u noći.

»Tko je? Stoj ili pucam!«

Istodobno odjekne metalni mehanizam puške, pripremljene za pucanje.

»Stali smo. Policija ovdje.«

»Kakva vražja policija? To svatko može reći. Ni da ste se pomaknuli. Inače će vas vrag odnijeti. Što tražite ovdje?«

»Ovdje policija. Tražimo jednog bjegunca. Slušajte vi tamo, ovdje je policija. Ne pucajte.«

»Kuš, majku vam lopovsku! Nemate ni u ovoj svetoj noći mira! Zar mislite da se mene može samo tako nasamariti? Natrag ili pucam!«

»Budite pametni, ovdje policija. Gonimo jednog bjegunca.«

»Natrag ili pucam. Nema tu nikakvog bjegunca.«

VERA KUNTNER: Ilustracija

Netko u noćnoj tami pokuša načiniti dva koraka naprijed, a Štef naglo opali dva puta iz puške u zrak. Koraci zastanu.

»Čovječe, ne pucajte. Ovdje policija. Nije li netko malo prije prošao ovim mostom?«

»Nije. A vi natrag ili ću vas postrijeljati. Svoju priču s policijom onda ispripovijedite svojoj pokojnoj baki. Meni ne. Marš natrag!«

Štef ispali još jedan hitac, ovajput visoko iznad njihovih glava. I pričeka. Čuje, kako se nepoznati došljaci počnu oprezno udaljavati.

»No, dobro. Glavno je da nitko ovuda nije prošao. Kada svane, već ćemo vas uvjeriti da smo mi policija.«

»Bili vi tko mu drago, ja vršim svoju dužnost, a vi se gubite odavle, dok su vam glave cijele!«

»Laku noć!«

»Laku noć, tornjajte se radije na polnoćku i želim vam sretan božić!«

Štef još dugo i napregnuto sluša njihovo udaljavanje i pri tom se zlobno cereka. Vrati se došljaku u baraku istom onda kada u daljini, na rasvjetljenom kolnom mostu, zapazi omanju skupinu agenata i policajaca, kako o nečemu uzbuđeno raspravljaju.

»Otjerao sam one policijske cucke, Slavko, a kada se malo primire i vrate u grad, vi lijepo i tiho klisnite preko ovog našeg mosta i mir ljudima dobre volje!«

»Hvala, Štef. Znao sam da ste čovjek.«

»Hehehe! Sutra će me naši još pohvaliti za zdušno čuvanje mosta...«

STJEPAN BELAJ

Jesen u šumi

Zrak je čist
ko ametist,

i nebo plavi
cvjetak lana,
a već s grana
pada list po list,
tiho list po list.

Zalud pitam
hrast i bor:

»Gdje su pjesme,
gdje pjevača zbor?«
Šume žute,
divne šume
pusto šute.
Svud je mir,
ali samo
tu i tamo
šušne žir,
što z grane pane
na mokri list.

Posvud je mir,
jedino još se čula
iz daleka
kao frula
šumska jeka
zadnje pjesme
zlatne vuge,
puna sjete,
puna tuge...

JAROSLAV HAŠEK

Danas jesmo - zutra nismo

Po završetku prvog svjetskog rata (1914—1918) pojavilo se mnoštvo knjiga, prikaza, studija o ovom znamenitom razdoblju. Izdavani su memoari, historijski i politički spisi, a rat su prikazali i književnici mnogih naroda. Tko nije čitao Barbusse-a, Remarque-a? U Čehoslovačkoj ugledalo je svijetlo svijeta sasvim osobito djelo »Doživljaji dobrog vojaka Švejka«, od dotada gotovo nepoznatog autora, Jaroslava Hašeka.

Ovaj humoristički i antimilitaristički roman doživio je golem uspjeh i preveden je u kratko vrijeme na osamnaest jezika, pa tako i na hrvatski. Zna se, tko i što je Švejk: oličenje malog čovjeka, koji osjeća besmislenost njemačkog imperijalističkog rata i koji želi propast tamnici naroda, Austro-Ugarskoj monarhiji, te slobodu svojoj potlačenoj domovini Češkoj. Nitko nije tako izrugao i tako ismijao austrijski birokratski sistem, zasnovan na snazi bajoneta, policije, žandarmerije, vojske, a uz blagonaklonı crkveni blagoslov, kao ovaj veliki Čeh u svojem Švejku. Hašekov roman je monumentalni nadgrobni spomenik Austro-Ugarskoj monarhiji.

Jaroslav Hašek rođen je 1883. godine, a umro je kao mlad čovjek 1923. godine. Bavio se novinarstvom, književnošću, publicistikom, putovanjima. Bio je na glasu bohem, rasipikuća i prava skitnica. Napisao je na stotine pripovijedaka, ali njegov Švejk je ostao nenadmašen.

Svatko će se začuditi kad u noveli »Danas jesmo — zutra nismo« naiđe da se spominje Varaždin, njegova tvrđa i kasarna na trgu, mnoga sela u njegovoj blizini, u Podravini prema Ludbregu.

Da li je Hašek ikada bio u našem kraju? Doista je bio i to negdje 1903. ili 1904. godine, kad je iz svoje domovine Češke krenuo pješke na jug duž zapadne Ugarske, ušao kod Varaždina u Hrvatsku i zatim proslijedio na istok u Srbiju i Bugarsku. Sigurno je i ovdje u našem kraju, odsjedao po ondašnjim gostoljubivim župnim dvorovima, a možda spavao i po sjenicima i pojatama. Izgleda da mu je naše vino vrlo prijalo.

Novela je objelodanjena u »Praškim novinama« 1936. godine, sa šest ilustracija-crteža F. Duše, s naslovom i stihovima u originalnoj hrvatskoj kajkavštini. Radi njenog lokalnog kolorita, donosimo je, evo, u hrvatskom prijevodu.

Bilo je oko pet sati poslije podne kad se Juraj Vručić napokon izvukao i oslobodio, mučno i nevoljko, iz grmlja duž Drave, bodjikavog džbunja, visoke trave i mladih joha, koje su obrasle cijelu obalu rijeke. Konačno se našao na nešto boljem, pjeskovitom putu, utabanom kopitama i punom kolotečina. Ovdje mu se pružio slobodan pogled na okolicu. Pjeskovita cesta vijugala je među pašnjacima i niskim grmljem, koje je

omogućavalo pogled na konture sela: bijele kućice, zelenilo voćaka, crvenkasti toranj male crkve i kukuruzna polja, koja su se talasala na vjetru.

Juraj Vručić odahne i spusti se na čas u travu. Pogledao je selo i zadovoljno se smješkao, kad je straga, u daljini ugledao modri i blistav lanac gora. To su bile »tačke«, iz čijih vinograda je danas prije podne u Varaždinu pio crveno vino. »Oh, to je bilo vino! Popiješ jednu litricu i osjećaš, kako ti je doprlo sve u kosti. Tada popiješ drugu litru i osjećaš, kako te grije i kako iz kostiju struje vesele misli u glavu. Popiješ treću i počinješ pjevati, komponiraš što više i neku pjesmu — a kad konačno poručiš četvrtu litru, tada ti division svaka žila u tijelu, i najradije bi počeo glavačke plesati. Izađeš i želiš poći u Sudovčinu, ali pobrkaš smjer i brodiš prema Ormožu i Štajeru. Konačno ti sine pred očima da si pošao krivim putem i da moraš poći preko Štefanca, Šemovca, Zamlake i Vrbanovca da stigneš u Sudovčinu. Načiniš na lijevo krug i ponovo krećeš prema Varaždinu, prođeš kraj stare tvrđe i kasarne i istražuješ put prema Štefancu. Priupitaš za put neke ljude, smiješ se i teturaš, ljudi se također smiju, i konačno se nađeš negdje na obalama Drave. Tu ima bezbroj puteljaka. Od vremena do vremena naići ćeš na strmi nogostup, koji vodi k rijeci. A prokleto vino zaigralo po cijelom tijelu. Ti posrćeš i već si ogrebao ruke na glogovini i sasvim si izderao odijelo. I jedva što si ustao i zagrlio kakvu malu johu, sunovratio si se u grmlje divlje kupine. Ali, hvala bogu, sada si konačno izbio na pravi put i vidiš svoje selo.«

Sve je to izgovorio Juraj Vručić sjedeći na raskršću puteva. Ponovno je promatrao selo, pogledao nebesko plavetnilo, i nastavio monolog: »Danas, prijatelji, vraća se Juraj Vručić kasno sa sajma. Jutros sam upregao konje i krenuo u Varaždin. Naravno! jedna kobila i jedan konj. Kraj kobile kasalo je ždrijebe. Fino ždrijebe! Rekoh sluzi: vozi brzo, mladiću, da smo što prije u Varaždinu i da dobro prodamo ždrijebe za šezdeset forinti. Slugu sam poslao kući, a ja sam malo popio.«

Juraj Vručić prestao je govoriti nebu i okrenuo se grmu johe. »To je bilo ždrijebe! Bogami, drukčije nego u mog susjeda. Jadno stvorenje skočilo je na kolac i rasporilo trbuh. Doktor je skrpio trbuh, ali ždrijebe ne vrijedi više ništa. No, neka bude hvaljen moj sveti patron, što sam konačno ovdje. I koliko lijepih djevojaka sam vidio na sajmu — da, sajam je bio izvrsno posjećen. Sad ću ustati i poći dalje.«

Vručić je teško ustao, prekrstio se i pažljivo opipao kožnatu torbu. »Još je novac unutra,« reče on i smješkajući se pođe naprijed po pjeskovitom putu.

U šest sati bio je u Štefancu. Možda bi bio prije stigao, ali se htio osvjedočiti o stanju ljetine i plodnosti polja, pa je pao u kukuruzište. Osim toga se zadržao, dok je ležao u kukuruzištu, razmišljajući, koju bi

djevojku isprosio, da nije oženjen, od onih, koje je vidio na sajmu. Konačno se podigao i promrmljao: »Što kažeš ti, moja predraga«? Tako je stigao u Štefanec.

Lagano je brodio selom i na kraju sela zastao je kao ukopan pred jednom kućom. Na vratima kuće bio je istaknut na štapu velik svežanj — prava brada — strugotina. Krčmarski znak. Nije to bilo obično hoblinje, kakvo se može vidjeti na drugim krčmama, u kojima seljaci toče vino. Ovaj svežanj strugotina bio je upravo golem. Izvješeno na dugom štapu, ovo hoblinje je veselo lelujalo i šuštalo na povjetarcu. Što ga je Juraj Vručić dulje promatrao, to mu je više rasla žeđ. Poznaje on tu kuću; dakako! Iznad vratiju je natpis: »Krčma k veselom Antunu«. Nikada do sada nije primijetio, da je iznad ovog natpisa još nešto napisano, iako je mnogo puta ovamo svraćao. Malo je ustuknuo, da može bolje vidjeti i onda je pročitao:

»Danas jesmo, zutra nismo,
tako veli sveto pismo.
Bog će pitat, gde si bil,
kad kod Tončeka nisi pil.«

»Danas jesmo, zutra nismo« — nasumce ponavljao je Vručić. »To je sveta istina,« jer tako veli sveto pismo. Čudnovato: »Bog će pitat gde si bil, kad kod Tončeka nisi pil.« Pa da se ne zadiviš: dakle, sam dragi Bog će pitati — zašto nisi ništa popio kod Tončeka? Ponovno velim — to je sveta istina. Bila bi prava sramota proći kraj krčme k veselom Tončeku i ne naručiti bar pola litre vina. Ta jasno je napisano: »Danas jesmo, zutra nismo«, a nebeski otac mogao bi se i razljutiti.«

Vručić je ućutao, i bez obzira na gomilu seoske djece, koja ga je opkolila, ponovno reče odlučnim glasom: »Juraju Vručiću, ti ćeš ovdje popiti pola litre vina«.

Uđe u krčmu i nije prošlo ni četvrt sata od njegova dolaska, bila je boca od pola litre — prazna.

»Danas jesmo — zutra nismo« — ponovi Vručić. »Krčmaru — još pola litre, da se ne razljuti nebeski otac. Lijepo je napisano nad tvojim vratima.« »I kako jasno je to rečeno« — pomislio je on kod druge polltre vina. »Doista, svatko počinja strašan grijeh, ako ne pije ovo dobro vino. Doduše, naš župnik kaže, da čovjek koji pije, zapisuje dušu vragu, ali ipak je ovdje napisano: »Bog će pitat, gde si bil, kad kod Tončeka nisi pil«. Svatko griješi, tko ovdje ne pije. I zašto bih ja, Juraj Vručić, griješio, kad ja ipak mogu piti, jer sam dobro prodao ždrijebe i imam dovoljno novaca. Sad ću još naručiti cijelu litru. Danas jesmo, zutra nismo...«

Bilo je već skoro osam sati uveče, kad se Vručić ponovno našao na putu kući. Još jednoć je osmotrio natpis nad vratima, popratio je promatranje zadovoljnim mrmljanjem i uputio se klimavim koracima k Šemovcu.

Bilo je već kasno, stada su kretala s pašnjaka u selo, odasvud se čuo zvuk kravljih klepki, mukanje stoke, toptanje nogu i fijuk bičeva. Goniči konja sjedili su na konjima i nešto dovikivali Vručiću, koji je neprekidno za sebe mrmljao: »Danas jesmo, zutra nismo«.

On je hrabro kročio naprijed. Počinuo je katkad na gomili šljunka preko koje je posrnuo, ili u jarak kraj puta u koji je upao ugibajući se stadima i konjima.

Konačno je pogriješio pravac. Skrenuo je nehotice sa seoske ceste na neki drugi put. Bio je to puteljak preko livada, koji je vijugao među grmljem do Drave i razdvajao se u brezbrojne stazice. Ti puteljci ponovno su se pojavljivali i stapali u jedan jedini put u vidu bijelog pješčanog saga, koji je nestajao u sumraku i magli, koja se stala šuljati po livadama i grmlju.

On to nije zapažao. Hodao je, neumorno hodao. Kretao je naprijed, a trnovito grmlje mu je deralo odjeću. U večernoj tišini na Dravi, izlazila je iz njegovih ustiju nepoznata meodija: »Danas jesmo, zutra nismo... tako veli sveto pismo.«

Nedaleko od njega čuo se šum, kao da buči i da se pjeni rijeka. Juraj Vručić, a da to nije ni znao, nalazio se u taj čas na obali Drave. Bilo je to jedno od onih strmih mjesta na obali, koja se množe od godine do godine, stalno podrivana valovima i koja se danju i noću odronjuju u rijeku.

»Danas jesmo, zutra nismo,« čuo se uzdah iz njegovih ustiju. Vručić se nalazio već na samom rubu strmine. Još jednoć je zapjevao: »Danas jesmo« odjeknulo je na obali, »zutra nismo« odzvonilo je iz dubine i izmiješalo se sa šumom rijeke...

Juraja Vručića smotala je jaka struja, iz koje se na ovome mjestu nije nikad izbivao ni najvještiji plivač...

Danas jesmo, zutra nismo...

(Preveo: Nevski)

MIKA ZEČEV

SVITANJE

Beskrajna ravnica budi se u ljepoti.
Moje oči bez sunca
prosipaju rosu na trave,
na staze ostarjelih osmjeha,
na stope neizbrisanih zabluda,
na tvoj izgubljeni lik.
Tražim zraku sunca
za svoje oči.
Tražim tebe u svakoj sitnoj kapi
poklonjene rose.
Tražim svoje oči,
lice.
Tražim i moram te naći
prije no zbog toga ravnica usne.

FERDO BAČIĆ

Svirač i mjesec

Ulica pusta i mračna. Samo u dvorištima pokatkad zalaju psi. Javor sjedi na klupi pod žalosnim vrbama, čije se grane ovjesile do zemlje. Sjedi i upire oči u bujad i koprive što su obrasle ledinu seosku. Na tom prostoru bilo je cigansko naselje s kućama niskim i nabacanim bez ikakva rasporeda i sklada. Kuće su bile okrečene kričavim bojama, šarenile se izdaleka kao neko stanište gljiva. U životu Cigana sve odudara šarenilom: marame i pregače žena, suknje široke i zvonolike, kola i konjska orma, odjeća muškaraca. Sve im to daje biljeg nečeg zasebnoga, samoniklog i nepatvorenog. Ta njihova izvornost osjeća se u pjesmama i glazbi, u običajima i mašti. Čitav je njihov život niz živahnih boja, nestalnosti pokreta. Kad o Đurđev-danu prolistaju šume, vuče ih želja za lutanjem cestama i poljskim putovima. Kloparaju kola, puckara bič, razapinju se šatori, odjekuju šikare klikom gološave djece.

Ciganin je nomad, nemiran stvor, sin prirode, brat ptica. Vrba mu je sestra. S proljećem kao da dobije krila, eto ga na suncu, među usjevima i travama, stapa se sa zelenilom, kupa u modrini neba, kiti skromnim poljskim cvjetovima. Bos je, ogoljeo i polusit, ali vedar kao dan, koji mu daruje slobodu i san pod oblacima i vjetrovima.

Sjeća se Javor davnih proljeća, naviru misli i slike. Čuvao je konje pod šumom, guslao na violinu, gacao kanalima, svirao na vrbove svirale, divio se šarenim gljivama u šumarcima. Nije znao za drugi, bolji život, jer ništa mu nije uzmanjkalo u tom prostranstvu. Otac se brinuo za majku i njega, za djeda i baku, otac je sastavljao kraj s krajem, tko zna kako, i nikad nije nagovještao ljepše dane.

A jednog je takvog proljetnog dana uzeo olinjalu violinu pod pazuho i dotumarao do kolibe majstora Selene.

Čovjek ga zazvao i upustio se s njime u razgovor.

— Kako ti to sviraš, da čujem, — rekao je čovjek ispod šume.

Svirao je tome nepoznatom čovjeku onako po svome, svirao sve što mu je palo na pamet: o pjevu ševa, o zlatu suncokreta, o vjetrovima, o svemu što je zapažao u zelenom prostranstvu polja i šuma, svirao o svemu onome, što mu se taklo misli i srca. A Selena je slušao. Oči su mu bile

poluzatvorene, kao da je vagao svaki potez gudala mladog svirača, svaki premet njegovih tankih prstiju. Slušao je čovjek sve dok on, dječak, nije odložio gusle, i kad je svaki zvuk sa znalošću ocijenio kao plemeniti zvuk dukata, zadovoljno je kimnuo glavom i rekao:

— Reci svom ocu neka dođe k meni.

— Zašto? Šta će ti moj otac?

— Samo mu reci, kad ti kažem. I neka **dođe** čim prije. Moram s njim govoriti o tebi.

— Dobro, kazat ću mu, — odgovorio je tada majstoru i vratio se konjima u šumarak.

Otac je išao na razgovor i nekoliko dana se čudno ponašao, čudno, kao da je nešto dragocjeno izgubio. Othukivao je neki nevidljivi teret, a jedne je večeri istresao svoje misli.

— Hoće onaj Selena da te pošaljem u grad. Veli, tamo ćeš naučiti drukčiju svirku, nego li je ova naša ciganska. Bi li išao?

U prvi mah nije shvaćao što će se s njim dogoditi, ali ga zagolica znatiželja, kako izgleda grad, kako se živi u gradu i kakvi su tamošnji ljudi. Brzopleto je odgovorio:

— Išao bih!

Otac je malo pošutio, gledajući u kvrgave prste svojih bosih nogu, otpljunuo s gorčinom i rekao mu s prijekorom u glasu:

— Zbilja! Neće ti biti žao ostaviti mater i mene?

— Pa vratit ću se.

— Vratit ćeš se, veliš. Kad je tako, ići ćeš ove jeseni u grad.

Otac se polako digao s praga i bez riječi ušao u mračnu izbu.

Zvijezde sjaju u visinama, a mjesec se pokazao povrh šuma. Mjesec je krupan i izgleda kao velik srebrnjak.

Sipi magla i klizi niz vrbine duge i tanke grane. Nisu li to suze što kaplju s njezina kopljasta lišća? Vrba izgleda kao velik krijes. Nekoliko kuća, na drugoj strani ulice, pokazuju na mjesečini svoja bijelo okrečena pročelja. Psi su izašli pred kuće i naganjaju se po ledinama.

Javor gleda u jednu tačku: komad zida, koji odsijeva s bunjišta. Na tom je mjestu stajala njihova kuća: to je ostatak zida, gdje je bilo ognjište. Lijevo je bio sobičak. Ova visoka lopušina raste upravo na mjestu, gdje je bio njegov krevet. Odmah do njihova kućerka bila je brvnara djeda Jugoslava, a dalje su bile razbacane kuće svojte Stojanovića, stričeva Nikolića i drugih. S desne strane, odmah do kanala, bila je komorica bake Palajke, a dalje su se nizali kućerci djeda Maceta i bake Budne, pa njegovih rođaka Milana i Šandorića. Posljednja je bila kuća, najljepša i najprostranija u tom skupu, kuća Nikolić Andre, zadnjeg ciganskog kneza.

U kanalu se svjetluca mirna, mrtva voda. Te jesenje noći pune su jednostavnosti i ničega nema što bi im dalo posebnu draž. I kapljice magle kupaju lišće, koje će žutjeti do mrazova, a zatim će nečujno pasti na blatnu zemlju.

Javorove se oči sukobe s dva sjajna žarišta, koja zelenim sjajem plamte pod grmom trubeljike. Iznenađen, sagne se k zemlji. Svjetlih tačaka nestane, kada se nabacio bjelutkom. Mačka. Noćni se šetač povuče u tamu korova, a on sklopi oči, snatreći tako neko vrijeme. Kada opet podiže vjeđe, onaj se zid bjelasao, izazivajući u njemu sjećanje na provedeno djetinjstvo u tom sklopu kuća. Prštao je smijeh ciganski, nadglasavale se violine, isticale se cimbale pod vještim udarcima svirača, tekao nezaustavljeni žubor riječi, bujale svađe i nježnosti, rađale se psovke. Svatko je živio po svojoj volji i dani su promicali svojim tokom. Koliko je koraka ostalo na tom dlanu prašine i blata, na tim ognjištima — to nitko ne može izbrojiti.

A noćas je tu tišina, teška tišina, prekrivena patinom mjesečine, koja je ledena kao mrtvac. U glavi mu je šumjelo od uzbuđenja, raskopčao je ogrlicu, skinuo ogrtač. U nutrini mu se skupila težina nesnosna i bolna, a tražio je olakšanja. Naglo je ustao, uzeo violinu i počeo improvizirati motiv, koji je u podsvijesti nazreo toga časa. Pomicao se korak po korak, zašao u korov na zgarištu i stao. Oči su bile uprte na onaj ostatak zida: stajao je nad razorenim ognjištem, žustro povlačio gudalom, a žice su brujale i vriskale, molile i plakale — zajedno s njim — pod užagrenim prstima. Učinilo mu se da se pred njim opet žare fosforni žišci, ali to više nisu mačje zjene, već oči njegova oca. Sjaju te oči, šire se i rastu do veličine zrcala. Zagleda se u te blještave ploče, i začudo, u njima se odvijaju slike kao na filmskom platnu.

Pred njim pretrčava ogoljena cigančad rumena lica, mašu mu rupcima crnopute djevojke, promiču povorke ljudi mrka izgleda, očajnički lamataju rukama, osvrću se, progonjeni i ustrašeni, zovu upomoć. Izmiješao se smijeh s plačom, radost s bolom, vedrina s čemerom, a sve teče bez glasa i šuma, da konačno nestane u magli, koja ih guta, guta kao bezdan. Ostaje samo trag nečega što je postojalo, trag oluje s izlomljenim drvećem i porušenim zdanjima, pusta ognjišta, ostavljena kljusad po ledinama, zdrobljena glazbala.

Javor svira za duše mrtvih Cigana, izvodi sve brže pokrete, sve živahnije tonove, koji jecaju i rastu do velikih visina, da se zatim spuste do grcaja tamnih tonova, a onaj se lajtmotiv stalno prepliće i pretače u nizu varijacija, koje se smiruju u postepenom izdisaju.

Svirač je umoran, razbarušena kosa lijepi mu se o oznojeno čelo. Opet je sjeo na klupu, spustio glavu u dlanove i grcaj mu potresa jakim ramenima.

Zvijezde su sve krupnije.

Mjesec se visoko uspeo i kao da se smije.

Zašto mjesec ne plače s njim, zašto se mjesec smije? Zašto ne plače, a imao bi zbog čega, ako zna za patnju ljudsku? Ali je mjesec leden i težak kao lice sfinge. I prije je on sjao nad tim siromašnim naseljem, nad tim skupom kućeraka od mazi i pletera, od istrošenih dasaka, nad

tom šakom bijede, koja nikom nije bila na putu. Mjesec je i onda hladan, ali je život vrio pod njim.

Mjesec se noćas smije smijehom nedužna djeteta, a trebao bi liti suze, kao on — čovjek, kao ova žalosna vrba, pod kojom sjedi i plače. Plače samo on, svirač mrtvih ljudi, njihov sin i brat.

Pošao je oborene glave, s violinom pod mišicom. Koračao je pustom ulicom, ostavljajući vlastite tragove po blatnoj stazi. Ni psi nisu zalajali za njim.

A čovjek, koji ga je dugo promatrao skriven za starom lipom, tiho je ušao u mračno dvorište.

(Ulomak iz neobjavljenog romana »Kacige i violine«.)

MIKA ZEČEV

Razgovor s hrastom

Čuj ti, dive...
... dio si prošlosti naše,
bio si sa sjenama svojim
zaklon sestrama mojim
što ljubav su davale čedno.
Bio si sa granama svojim
ko svod nebeski,
skladan i snažan i divan.
Bio si s granama svojim
dragima mojim
ko otac.
Slušao si kako ko golubi ljupki
ljubavnu igru vode.
Čuo si u krošnji svojoj
i pod njom
od ptica i od braće moje
čežnje što život ih rodi.

Čuj ti, dive,
dio si vječnosti naše,
što veliš, da l' ikad će više
na mjestu gdje ubiše čovjeka,
procvijetat u lipnju
ljubav?
To mjesto ispod krošnje tvoje
puno je krvi moje.

Tu sam viđao juče
utrobe prevrnute,
živote oskvrnute,
sve nade moje nevine mašte
nasiljem prekinute.
Tu gdje sam nekad ljubav našao,
nalazim danas
krv moje braće.
Čuj, dive,
da l' od boli naše
možeš još čuti nešto?

Osjećam da grane tvoje znaju,
da su bile vješala
za moje drugove drage.
Rasti još, dive, rasti,
al' pamti
da snagu sebi crpeš
iz zemlje ove,
iz krvi braće moje.
I sestre moje silovane
na travi, pod krošnjom tvojom
predaše život, krv svoju
žilama tvojim, da se ne zaboravi.
Pamti to,
ko brata te molim.

STJEPAN DRAGANIĆ

Tri pjesme

MELODIJA

Gda misel moja počinek išče,
sen tihi...
navira
i tinja
kak blagi titraj serca —
melodija.
Sak ponesen, —
kak da več nisam, —
dopiraju zvuki
gda usne su tvoje tople,
tihe —
na ruki...
V nemiru snenem če nestaje, —
navira
i traje
kak dalkeh svetla traki —
kak koraki.
I navek!
Seh jutrah!
Z sjencem rojenim življenjem
nastaje...
gda dalka si mi ti, —
zvukem čežnjenja
v popjevki mojoj
bdi...

I NAJ HITRE PREJTI

Z večeri
gda stiha
puti nas zastanu, —
kak da su visine spustile se s noči
v zagerljaju tvemu
tvoje su oči
se moje reči
koj sam ti šeptal
z suzami...,
čakal...
v samoči.
Tvoje su oči sa derhtenja moja
vuletja
sa minula ljeta.

Pak naj hitre prejti,
i dojdi bez reči
zvečeri
gda stiha
puti nas zastanu...

JABLANI

Stojé...
mirna stebla
daljine zasterla
visinam steršé...

Stojé
granje njišu
i listja
boje...
dišu
šumé...

Jablani šepeču
Djen romoni...
i trave s rosu
s kapi
Zvukem jeseni.

ŽMIGAVEC

Betežni poeta

Od vrabcov dobil sam ovo pismo:
»Dragi naš stari vrabči poeta,
čudi nas ovog celoga leta
od Tebe nikaj prijeli nismo,
ni jedne pesme, ni jedne rime,
gde bi ti naše spomenul ime!
Nekad si saku zgrabil Ti zgodu,
da bi o našem speval Ti rodu,
daval si svetu dokaze jasne
kako smo mi, vrabci, ptiči od hasne,
nikada nikom ne delamo škodu.
I sad najempút Ti si zašutil.
Svaki nas vrabec kakti zlo slutil.
I, rihtig, Tvoje šutnje čuli smo zroka,
i sakom nam suza kapnula s oka,
imal si par put upalu pluč
i skoro bil fuč!
Jen stari maček sad nam je rekel,
da si se sretno z betega zvlekel.
Al ako ti nužna transfuzija krvi,
mi vrabci za te dajemo prvi,
samo čim predi da nam ozdraviš,
i z jednom pesmom da nam se javiš!«

NAPOMENA: Ovu je pjesmu pjesnik, bolestan, izdiktirao svom prijatelju, književniku Anti Kovaču, čim mu je taj pročitao pismo, upućeno našem uredništvu, kojim ispričava Žmigavca što nam pjesnik, zbog bolesti, nije još poslao svoj književni prilog.

MIRKO MIHOLIĆ

Tri pjesme

TRIPTIH

1

Nekada smo tražili mrak samoće i znao sam zašto se mjesec rumeni;
nekada smo šaputali preko tolikih rijeka, a sada nas dijeli blizina sumraka.

2

Prva je rosa podigla travu povaljenu one noći,
a koja će kao ja ugasiti plamen u mojim grudima?

3

Znam da sve narikače neće isplakati priču praskozorja.
Danima, danima i godinama.
Narikače je neće isplakati i svi uličari neće ispričati.

•

Zašto se danas na nas survao ovaj mrak da nas muči, da nam čela peku slutnje,
ta naše jedinstvo neće gasnuti u onome, ruke se grče, a ti tamo daleko,
jer mi smo jedno drugom tako potrebni, toliko potrebniji od krvi i kruha
i sutra ćemo svijesno u vlastitoj sjeni tepati zadržanoj prisutnosti drugoga.

A kad nas jednom izdaju i varke i obuzme očaj, ljubav će rasti, silno rasti
i preostat će povratak, neizbježivi povratak, povratak onako sa raširenim rukama,
sa suznim očima, dovoljno nedužnima da izdrže pogled, beskrajan pogled
sa onim istim drhtanjem, opreznim dodirima i zbunjenim kretnjama, kao na početku.

I ovo zaista nije rastanak, rastanak je nemoguć, jer smo i odviše miješali krv
i da se sad promuca makar i nešto nespretno, bilo bi dosta do porazi šutnju,
da se sa zvukom podignu oči, da se u zglobovima svlada umor,
da se trenutku vrati sve ono čudesno kazivano u sumraku jučer, prekjučer.

Pa zašto strahujemo, pred čim strepimo, dragano, o dragano, zar nam možda ne preostaje povratak?

•

Rijeka se ludo zanosi, neukroćena voda bezglavo srlja s gromadama kamenja,
a u svojoj golotinji ljulja i svemir, a u dahu joj gasnu smrekove šume,
a šumor se pretvara u smisao bola, struje se slivaju u zbunjena bedra
i dva se vira nabacuju kao drhtave dojke što hoće da nekome dadu svoj nemir.

Dragano moja draga, daleka i uplakana i usamljena i prepuštena praznoj postelji,
pamtiš li možda naša otplutala brodovlja koja ribarima niz obale spominju ljubav;
ljubljena prijateljice, prijateljice draga, u meni se plode žudnje, um mi suton muti;
o ljubavi, dođi, vrati se, stvori se iz mraka, iz zraka, iz nečega što postoji, u čemu jesi.

Jer zaista ljudsko je tijelo samo polovina za životvorna djela potrebna dopuna,
a mi smo već, djevojko, srasli, prokleto srasli suncem i očajem u igrama opijeni,
pa mrak sa moga čela, pa grčeve sa zglobova otire jedino tvoja ruka,
o dragano moja, dođi, topla stvori se od nekuda iz mraka, iz zraka, čuj, me, odazovi se.

Voda zaneseno struji, šumori, nabacuje se, blješće i bezglavo ponire u sumrak, u smirenje.

ŽMIGAVEC

PROTULETJE

Nekak je stara čutila zima,
da v zajne vreme vručinu ima
i da vu saku skoro sad vuru
ima sve vekšu temperaturu!
Sever pak veter, koj ju je lubil,
on ju je pustil, nekam se zgubil...
I kak je zimu vručina stegla
ona se slaba v postel je legla
i dvajsetprvog v ožujku dana
vmrla je negde v jutru za rana!
Nebo još celo bilo je tmurno,
ali je došel zapadnak žurno
z celom si silom, samo kaj more,
viknul je sivim oblakom gore:
»Vmrla je zima, baba ta luta,
sad se vi suncu meknite z puta,
da videt more sunčece zlato
kak je na zemli mokro i blato!«
Na to se meknul oblak je saki,
Sunce pak reklo: »Vi moji traki,
hote vi vezda na zemlu dole
sušite cestu, šume i pole!«
Sunčeca sjajnog traki su mili
reči na ove veseli bili.
Želni su bili na zemlu zajti,
arti vu zime pokojne cajti
če su na zemlu ziti i šteli
nisu rad grdog snegeka smeli.
Vuzto i sever hudi i jaki
Z dol bi ih onda potiral taki.
Vezda pak kad je zima več vmrla
jakost se čisto severa strla.
Zapraf ga dole niti sad nema
kajti se dojti proleče sprema.
Nikaj im sever nemre v ti dani,
kajti sad dojti proleče kani.
Nato su išli dobre baš vole
traki od sunca na zemlu dole.
Išli su sušit pole i šume,
dole i brege, pute i drume.
Snegek, koj gdegde jošče je ležal,
sunca pred traki od straha bežal.
Sunčeca zlatnog saki je traček
posušil dnevno zemle falaček.
Nato ih sunce k sebi je zvalo,
pak im je novu zapoved dalo:
»Kak ni več zime, one strahote,
proleče vezda iskati hote!
Nek vezda dojde, suhi su puti,
sekud ga čeka jaglec već žuti!
Recite nemu nek se sad žuri,
kajti ga čeka sve već v naturi.
Čeka ga čovek, pole i gora,
ptiči i šuma, dojti sad mora!«
Sunčeca na to zlatni su traki
iskati prešli proleče taki.
Kak su tak išli, našli su v travi
sekud več puno fijolic plavih.
Pita ih jena lubica mala,
koja je skromno na strani stala:
»Kam ste se ovak fputili žurno?
Na važen posel kakav sigurno!«
Pital ih je beli cvetek od gloga:
»Iščete morti vezda vi koga?«
Oni su rekli cveteku glasno:
»Iščemo borme proleče krasno!«
Glog im je rekel: »Norčeki mali,
vi ste na čuden posel se dali,
Očice vaše kaj to ne vide,
da već to drago proleče ide.
Narav mu sekud vrata otprla
mamce kad zima stara je vmrla!«
Rihtig je išlo proleče stezom,
klajnal se nemu lešnjak je z brezom.
Klektalo sako cveče i drevo:
»Proleče drago došlo nam, evo!«
Nato je saki traček pohrlil,
proleče toplo jako zagrlil...

FERDO ŠKRLJAC

Balada o slavuju

Davno je to bilo...
Pored šume guste živio je slavuj
pjevač mališan.
Od zore do mraka
pjevao je pjesme iz dna topla srca
šumi svaki dan.
Pjesmama je ljupkim
krotio i zvijeri, očaravo njima
i travu i list
i korov i cvijeće,
jer glas mu je bio ko srebrnog zvonca
blag, mio i čist.
U njemu je stara
uživala bukva, breza ko nevjesta
treperila sva,
a lijeski gdje je
meko gnijezdo svio, bez zvukova slatkih
nije bilo sna.
U šumi je ipak
netko zavist krio, u srcu i cijelom
crnom biću svom,
a taj netko glog je
oštrotrni bio, zlobnik poznat svima
po svom trnju zlom.
Dok je slavuj pjesmom
očaravao sve — glog je pleo mreže
otrovne i zle...
Razmišljajuć tako
i noći i dane, dosjeti se, da su
pjevice i vrane:
— Jest, imaju one
bogodani dar! Pozvat ću ih —
suncu da oduzmu čar,
jer slavuj je sunce
što svu šumu grije i s izvora slave
sve priznanje pije.
I jednog dana
crno jato vrana u šumi se spusti
kraj glogova stana,
grakćući zlokobno: kvar, kvar, kvar.
Glog otada samo
hvalospjeve gudi pjesmi koju šumom
crnograke poju,
a slavuja kudi:
— Neka se ne trudi! U trnje nek baci
sviralicu svoju.
Na sve strane prosu
on svoj otrov ljuti, ali šuma o tom
ne htjede ni čuti...
Tad se glog zakune
na svoj crni lik, da će u tom boju
biti pobjednik.
Na sastanak vrane
sazva k sebi tad, da iznese pred njih
svu mržnju i jad.
A kad su se vrane
skupile na zov, plan skovaše podli
kao mržnja crn:
— Uhvatit slavuja treba! Svi u lov!
Neka mu probode srce glogov trn.
Poslušale vrane...
i još isti dan uhvate slavuja
raznježena sva,
dok je uspavankom
zvao šumi san, ne sluteći ništa
u svom srcu zla.
A u jutro kad je
zora noćcu crnu zamijenila, tugom
proplaka i crv.
Mjesto slatke pjesme,
na glogovu trnu, blistala se topla
slavujeva krv.
Od tog doba nema
ljubavi u šumi, — zvjerka kolje zvjerku,
sve vreba na plijen.
Uvukla se sumnja
u svačije srce, a glog je za vazda
osto omražen.

ŽMIGAVEC

Smrt i sprevod vrabca Živčiča

(Iz knjige: »Živko Živčić, živlejne jenoga vrabca i negove familije«)

Doktor je vrabec Živčiča vračil
i on se, bogec, dosta vre zjačil,
kad mu se bogcu jenoga dana
vužgala leva plučna je strana.
Živčić je dobil vupalu pluča,
glavica bila navek mu vruča,
vuzto je znalo jako ga bosti.
Trpel je Živko Živčič baš dosti!
Doktor, koj navek bil mu je blizu,
držal da on bu prešel tu krizu.
Ali mu ipak bilo ni spasa;
Živčič je slabel svakoga časa.
I onda sklopil zavek je oči,
vumrl vu tihoj letnoj noči!
Kad su to čuli tičeki drugi,
vest su prijeli v velikoj tugi.
Tiček ni jeden v večer ni peval,
saki za Živkom suzice leval.
Flora si saki del je na krilo.
I staroj hruški jako žal bilo,
rekla je jenoj vu vrtu šlivi:
»Stanar je pošten vrabček bil sivi!
Meni ni delal nikad on kvara.
Žal mi pokojnog mojeg stanara.
Bog mu daj duši večnoga mira,
smrt me baš jako negova dira!«
Kak Živčič Živko sekud je vani
v ptičjem svetu jako bil znani,
zajnu su počast tiči mu dali.
Si su se k negvom sprevodu zbrali.
Bila ih bormeš povorka duga:
došla na sprevod čak je i vuga,
gavrani, žune, vrane i kosi,
si vu črnini, ali i bosi.
Velika počast Živku se dala:
Palčič zastupal orla je krala.
Z Egipta nalog došel je rodi,
da ih zastupa v tužnoj toj zgodi.
Isti pak nalog taljanske vlasti
dale su jenoj poznatoj lasti,
komarci pak su i mare zlate
poslali svoje tam delegate.
Vrabec jen držal pogrebno slovo,
gušil se v suzah i rekel ovo:
»Vu tugi ozdek zebrani zbore!
Živčiča nema! Pojmit se more,
da nas se denes tišče tu tuga,
zgubili ar smo lublenog druga.
Prešel je naglo! V grobnoj bu tami,
a mi smo, bogci, ostali sami.
Saki bu vrabec Živčiča žalil,
ponos bil gnezdu, v kojem se zvalil,
vumrl je bogec za vrabčja prava,
nek mu bu zajni »Zbogom« i »Slava!«
»Živčiču, slava!« tičekov jato
kliknulo onda složno je nato.
Mnogi si tiček suzice brisal
da nis to videl, ne bi tu pisal!
Jesu si tiči žalosni bili,
kaj vumrl njihov Živčič je mili,
vumrl je, bogec, v najlepši dani
kad žito sekud dozreva vani.
Al spomen negov navek bu živi!
Počivaj v miru, vrabček naš sivi!...

MIRKO FRUK

U prolazu rodnim mjestom

Kroz vidik mi se zelen brijeg stere.
Prirode raskoš okitila ga je,
pa naslućujem: ovo mora da je
nabrekla dojka lijepe Venere,

tek mjesto mlijeka iz nje vino struji
od kojeg nije moglo biti bolje
ni Cintekovo. Gledam snagom volje,
po nabubrilom zrelom grožđu zuji

roj zrikavaca. Život usred vrenja
kroz lozu teče u oštrome mlazu,
a zrakom buja miris jedrog zrenja.

Već mrak se hvata. Sunce za sutona
kući me tjera. Stope grle stazu
u skladnom ritmu večernjega zvona.

BOŽENA UGRINIĆ

ZAKAJ

Pitali v jeni hiži su za me,
zakaj popevke kajkavski pišem,
nekoje od njih da čist su lepe
al da vu modi nisu sad više...

Kaj si ja morem, gda moja duša
nigdar ne pita, kaj je vu modi,
a srce kajkavski da mi poveda
popevku svaku, kaj v njem se rodi!

Vučeno da oblečem te stihe,
negdo bi morti čital ih rajše,
al takvi kak su z srca zišli,
za nas domače puno su slajši...

Nigdo pak strajnski nek ne zameri,
če mu poznate nisu vse reči,
jer ja ih tak v srcu svojem čutim,
pak zato moram baš tak ih zreči...

MIHAJLO GAMIST

Perva ciklama

Jenput sem čez hustu išel
i samu sem rožicu našel,
rožicu malu,
črlenu ciklamu krej pjenja svetlečuga,
s pod neba kmičnuga.

Prignul sem se k njoj
dolje — vu travicu niže
i štel je reči — gumbek moj
hodi z menu k sreče bliže...

Na te je vjetrek puhnul
i travica se sobu spominala,
ciklama je z glavicu kimala,
s pred oči je zniknula.

IVAN ĐURAŠIN

Mrtvačke glave na nebu

Da bude mir,
Da bude mir

U jauk zaklanih treba pretvoriti
Glazbu Beethovena i Chopina,
Krik dvadeset miliona mrtvih,
Treba staviti u grla pticama,

U vjetar kad urla ulicama
I šušti travama.

Nebo svih vlada i parlamenata
Treba okititi mrtvačkim glavama.

Da bude mir,
Da bude mir!

MIRKO RADUŠIĆ

ČAKANJE

Pak je z nova dan jen prešel spat.
Vencem bregov listje se črni.
Vuz me trava niti se ne gene,
Kak da spi...

Ide večer, obuta vu škorne
S pahulic od meke, črne vune...
I gda bu čas, da v selu
Zajdna luč se vtrne,
I da vre ni jen se
Krov ne črleni,
Znam:

Ti buš došla po zmišlene steze,
Tere kraja ni,

Tere nigdar kraja ni!

DUŠANKA MIKIN

ZAŠTO

Zašto si rekao
te riječi,
zašto si zaustavio
suza let,
z a š t o ?

Znao si da ćeš
poći u daleki svijet,
da te čekaju polja,
nove ruže,
i tamne iskrene oči
u beskrajnoj noći.

Htio si nekome
skratiti tugu
u jednoj iskrenoj
noći,
ali nemoj da stežeš,
srcu je lakše
kad
suze padaju na tle
i zalijevaju sve.

LJUBICA KONJEVIĆ

Moj dom

Opet ja letos gledim
jabuke, ruške
na grani.

Ja opet trsje gledim
drukče nek
lani, preklani.

Hiže, ploti i vrti letos
nekak su moji,
potoček mi pove
potiho, kak da se boji.

A ja bi štela se najti
v stezam, v listju,
v potoku,
v deteli mehkoj,
vu rosi,
se je dalo se oku.

Gledi me, gledi tak čisto,
pred menom bregi su lepi,
gdo ne bi rad imel domaju,
bi moral bit gluhi
i slepi.

NENA VASIĆ, učenica I razreda
osnovne škole

Tri pjesmice

PROLJEĆE

O, proljeće, proljeće,
ti lijepi sunčani dane,
kad mi na prozor provirić,
toplo mi sunce grane!

Ptice pjevaju, pjevaju,
voćke cvjetaju, cvjetaju;
o, proljeće, proljeće,
ti lijepi sunčani dane!

PEČURKA

Pečurkica mala,
to sam, eto, ja!
Hodat ne znam,
pričat ne znam,
spopada me muka prava . . .

Al' što vrijede moje želje,
kada mene nitko neće?
Ah, da mene netko hoće,
ja bih bila uvijek sretna!

KLAUN

Klaun mali, to sam ja.
Mene svako dijete zna.
Ja sam dobro poznat svima.
Iako sam glup i prost,
uvijek djeci ja sam smiješan. . .

Naši najmlađi

Osnovna škola »Slavko Mrkoci« u Bedekovčini veoma je aktivna ne samo u strogo školskom pravcu. Osim vrlo aktivnih: pionirskog odreda »Vilko Jurec«, omladinskog aktiva, pomlatka Crvenog križa, učeničke radne zadruge, ona ima i Kuturno-prosvjetno društvo »Matija Gubec«, osnovano potkraj 1959. godine. Ono ima nekoliko sekcija: dramsku, literarno-novinarsku, likovnu, pjevačku, tamburašku, nadalje limenu glazbu i pionirsku čitaonicu. Škola ima i svoje sportsko društvo »Sloga« s nekoliko sekcija, te klub mladih tehničara, kao i izviđačku organizaciju. Učenici i učenice ove škole, članovi Kulturno-prosvjetnog društva »Matija Gubec«, marljivo surađuju u literarno-novinarskoj sekciji. Pred nama je literarni list, koji izdaju i u njemu surađuju. Gotovo je nevjerojatno, s koliko zanosa ova vrijedna naša uzdanica radi, savjesno se izgrađuje i daje lijep primjer svim ostalim mladim drugovima i drugaricama, pionirima i pionirkama. Dakako, za ovakav mnogostran i lijep rad velika ide zasluga njihovim rukovodiocima i drugovima nastavnicima, koji povjerenu im mladež tako lijepo odgajaju i pripremaju za budući život

Ovdje donosimo priloge nekih naših mladih suradnika, članova omladinskog Kulturno-prosvjetnog društva »Matija Gubec« u Bedekovčini, nadajući se da će oni i ubuduće ostati naši vrijedni suradnici.

ANITA BREGOVIĆ

SJETI SE...

Sjeti se, voljeni, tog dana
kišilo je nad gradom,
a ti si pristupio k meni.
Sjeti se, voljeni,
gledali smo kišu
i bili smo sretni.

Tog dana počela sam voljeti.
Voljeni,
sjeti se one sretne kiše
na mom licu.
Bila je to kiša naše ljubavi.
Sjećaš li se, voljeni?

IVANKA HABULIN

Veče u Zagorju

Tiho se spušta mrak
i zadnji sunca trak
za brda se skriva.
Uz pjesmu pastira
frula svira,

a kad se smiri
mjesec izviri,
osvjetli svaki put
i dragi domaći put.

VESNA SOVEC

Mjesec

Crni je ogrtač
obukla zemlja,
a po njemu
biseri sjaje.
Jedan je biser
velik i žut,
on djeci donosi
snove . . .

Izgubljenom
putniku
osvjetljava put.

NEVENKA BOŽIČEK

Pahuljica

Lepršava, bijela,
meka pahuljica snijega
na topli dlan mi je sjela.
Skoro je i ne osjetih,
ne osjetih jednu suzu
što se skotrlja niz dlan,
i pahuljica mala
nesta kao san!

DUŠANKA HABULIN

Travka na kiši

Jedna je travčica mala
pod tmurnim nebom
čekala divan čas.

I dok sa strepnjom čuči,
skrivena, sama sjenka
nešto se sruči
na njezin lik.

Kap po kap

zalijeva joj obraz,
i klizi niz njeno tijelo.
Polako joj zatvara oči
i tiho donosi san.

DUBRAVKA DOROTIĆ

Vre ptičeki spiju...

Uspesmo se na vrh brijega. Zastadosmo da obrišemo znoj sa čela. Sunce je peklo, iako to bijaše jesenji dan. Vrućina je bila gotovo nesnosna. Rođakinja, moj brat i ja krenusmo dalje. Katica, djevojčica, koja sa mnom u školi sjedi, pozvala nas je u berbu grožđa.

Napokon stigosmo. Bilo je podne. Malo kasnije krenusmo u vinograd. Zastadoh i udahnuh svježi gorski zrak. Oko mene pružao se divan vidik. Nisam se mogla nagledati. Svuda naokolo ležali su porazbacani mali zelenkasto-plavi brežuljci. Između njih uvalile se livade. Dolinom je vijugala bijela cesta, a nedaleko nje šumio je potok. Mala, raštrkana sela kao da opustješe. Tome sam se začudila. Kad sam Katicu upitala, ona reče: »Danas je lijep dan, pa su gotovo svi pošli u berbu!«

I zaista, s brežuljaka, u vinogradima razlijegala se pjesma:

»Lepe ti je Zagorje zelene . . .«

Da, lijepo je Zagorje, ovaj ubavi Gupčev zavičaj! Ne bih ga dala za sve blago svijeta! I dok sam gledala kako se zeleni brežuljci kupaju u zadnjim sunčevim zrakama, dok sam slušala kako u vinogradima »popevka zvoni« i pjevaju ptice, nehoteći sam izgovorila Domjanićeve stihove:

»Vre ptičeki spiju
a šume mučiju
naj moja popevka zvoni . . .«

Lijepo je Zagorje, pogotovo u jesen kad »šume su šare« i »gorice su z grozdja venčece splele«, kako pjeva Mirko Radušić.

Lagano je puhao povjetarac i donosio miris jeseni. Jato lastavica napuštalo je svoju domovinu. Sretan im put i do viđenja kad iznova svane proljetno sunce!

Grožđe uskoro bijaše obrano. U Zagorju je običaj da onaj, koji obere zadnji trs, mora tri puta huškati. To je spalo baš na mene! Učinila sam to, iako ne majstorski . . . Svi se nasmijaše. Još se na nekim brežuljcima tri puta začulo veselo zagorsko huškanje.

Uskoro ostavismo Katin brijeg. Tamo sam još jedamput osjetila koliko volim tu grudu hrvatske zemlje, za koju je Zagorac prolio toliko krvi, u kojoj su se rodili prvi ilirci.

Vraćajući se kući, srce mi bijaše puno radosti, neke neodoljive čežnje i hitnje.

»Čez dole in brege« stigosmo na cestu.

Osjećam da u sebi nosim taj dragi kraj.

ŽELJKO BAJZA

Tko nam kvari to veselje

U proljetno jutro
vjetar grane njiše.
Mala ševa pjeva:
»Bit će, bit će kiše!«

I dok vjeverica
ganja malog miša,
na šumicu gustu
spustila se kiša.

— Hempeš nori, nažveglan si kaj prasec! Si povedal da buš zajca domov donesel, a vlovil si jopca!

— Barek, Barek, bum povedal kak se te pripetile, če obrneš tiste vile...

Dječje šale

Velegradsko dijete vidjelo prvi puta na selu vola, kako preživa, pa će ocu:

— Tata, odakle ovom volu guma za žvakanje?

*

— Mamice, bojim se da će biti rđavo vrijeme?

— Zašto?

— Jer je barometar pao.

— A kako ti to znaš?

— Ja sam ga malo prije srušio.

*

— Jalžice, znaš li ti, zašto je more slano?

— Zato, jer u njemu žive sardine.

*

— Mama, molim te da mi promijeniš pola dinara.

— A u što da ti ih promijenim, sinko?

— Pa, u sto dinara!

*

— Reci mi, Štefek, što su to mumije?

— To su Egipćani po muzejima.

*

— Koliko ti je godina, mali?

— Kod kuće pet, u školi šest, a na željeznici četiri.

*

Jožeku je prekosutra rođendan. Tetka mu kaže:

— Ja ću te, Jožek, obradovati lijepim darom za rođendan, ali prije toga moram da upitam tvog učitelja, kako se vladaš u školi?

— Znaš, tetice, ako zbilja misliš da me obraduješ, onda bolje da ga ne pitaš!

*

— Hoćeš li jednu ili dvije jabuke, Perice?

— Hoću tli.

— Ne veli se »tli« već tri. Ako ne izgovoriš, kako treba, nećeš dobiti nijednu.

— Onda hoću pet!

*

— Zašto galamiš toliko, kad sam ti rekla, da budeš miran i tih?

— Pa, ja se, mama, igram Indijanca.

— A zar ti ne znaš, da i Indijanac sluša svoju mamu?

— Da, ali ja se igram Indijanca, koji nema mamu!

— Ivek, kulike davle tvoja krava mlijeke?
— Petnajst litrov.
— A kulike prodavleš?
— Dvajstisedem.

TVORNICA PARNIH KOTLOVA ZAGREB — Žitnjak

Jugoistočni dio grada Zagreba, omeđen sa sjeverne strane naseljem Prvomajske i Borongajem, a s južne Savom, označen je u urbanističkim planovima kao velika zagrebačka industrijska četvrt. Ostvarenje ove zamisli već se petnaest godina sistematski provodi u život i ova industrijska četvrt pomalo dobiva svoj pravi izgled, smisao i značaj.

Kao jezgro ove industrijske četvrti, prije petnaest godina podignuta su tri industrijska poduzeća, a u slijedećim godinama pridružila su im se još šest. Za daljnja četiri poduzeća određena je lokacija i vrše se pripreme za njihovu izgradnju. Međutim, prvo od tri industrijska poduzeća, izgrađeno na Žitnjaku neposredno uz Autoput, bila je Tvornica parnih kotlova ili kako je popularno nazivaju TPK. To je jedno među mnogobrojnim poduzećima, koja su izgrađena neposredno poslije Oslobođenja, da bi uključivanjem u proizvodnju dala doprinos daljnjoj izgradnji zemlje, učestvovanjem u izgradnji mnogih drugih privrednih poduzeća. Tvornica parnih kotlova razvila se iz male zanatske radionice u Savskoj cesti, gdje su se s oskudnom mehanizacijom i jedva tridesetak radnika proizvodili mali stojeći kotlovi. Ovakvo stanje bilježi i njemu odgovarajuće rezultate. 1947. godine proizvedeno je manje od sto tona proizvoda. 1948. godine preseljena je u nove prostorije na Žitnjaku i tada je — još samo u jednoj hali — zabilježena proizvodnja od 613 tona, da bi se već slijedeće godine više nego udvostručila, s još daljnjom i stalnom tendencijom uspona. Proizvodne površine između 1953. i 1955. godine povećale su se izgradnjom novih pogona i uposlenjem nove radne snage, a proizvodnja tih godina dobiva još veći zamah. Krivulja na grafikonu proizvodnje strmo i nezadrživo se penje. Statistička služba zabilježila je 1954. godine 2.453 tone ukupne proizvodnje, a 1955. godine 2.562 tone. 1962. godine statistička služba tvornice bilježi nove uspjehe od 8.500 tona ili po vrijednosti Din 5.500,000.000 ukupnog prihoda, a slijedeće zabilježit će još više, jer povjerenje domaćeg i inozemnog tržišta je osvojeno.

Velik broj primljenih narudžbi za 1963. i 1964. godinu nagovješta daljnji proplamsaj razvitka ove tvornice, a to znači, da ritam ostvarenja nije zaostajao za onim što se očekivalo. Perspektivni plan razvitka i proširenja tvornice, koji je bio zamišljen da se provede do 1980. godine, morat će se mnogo prije provesti u djelo. Već slijedećih godina treba da se znatno prošire proizvodne površine, poveća mehanizacija i usavrši tehnološki proces. Time će se i Tvornica parnih kotlova uvrstiti u red najvećih privrednih poduzeća u zemlji.

U proizvodnim planovima ranijih godina bile su zastupljene, uglavnom, tri vrste malih kotlova, stojećih, lokomobilnih i strmocijevnih do maksimalno 8 tona pare na sat. Iz godine u godinu planovi su proši-

rivani novim proizvodima, kotlovima za centralno grijanje, brodskim pomoćnim kotlovima, raznim proizvodima za potrebe industrije nafte. Prva veća kotlovska jedinica pojavila se u proizvodnom planu tvornice 1954. godine, nepunih šest godina od preseljenja u nove prostorije na Žitnjaku. Od 1955. godine na ovamo nizale su se nove i veće jedinice učina 16/20 tona na sat, 20/25 t/h, 50/64 t/h, 65/80 t/h, a unazad dvije godine započela je proizvodnja velikih kotlovskih jedinica učina 160/180 t/h. Danas velika kotlovska postrojenja za termoelektrane i industrijske energane prevladavaju u proizvodnji ove tvornice, uz napomenu da proizvodnja i malih kotlovskih jedinica stalno raste. Osvajanje sve novijih i modernijih konstrukcija s velikim stepenom iskorištenja bio je jedan od preduvjeta za njen neprestan i brz razvoj. Tvornica parnih kotlova afirmirala se ne samo kao proizvođač parnih kotlova i posuda pod pritiskom, već i kao najveći proizvođač raznovrsne armature za prolaz pare, vode, tekućeg goriva i neutralnih plinova za pritiske od 16 i 25/40 atp.

Pogon armature ove tvornice proizvodi oko 60% ukupne jugoslavenske proizvodnje armature. Po vrijednosti ova proizvodnja dostiže godišnje oko 800,000.000 dinara. Kako s kotlovima, tako i s ovim proizvodima, tvornica je prodrla na inozemno tržište, koje je ranije, kao i naše, bilo rezervirano za proizvode engleske, francuske i njemačke proizvodnje. I proizvodnja armature je u stalnom porastu količinski i u asortimanu.

U sastavu tvornice kao samostalan pogon nalazi se i pogon montaže kao zadnja faza proizvodnje kotlovskih i drugih postrojenja. I ovaj pogon imao je svoj težak razvojni put, ali put uspjeha, kao i cijela tvornica. U početku obavljao je samo montaže malih kotlovskih jedinica, da bi se unazad godinu dana uhvatio u koštac s montažom najsloženijih i velikih objekata, koji zahtijevaju osim većeg broja vrsnih montera, znatnu mehanizaciju i stanovito iskustvo. Preko 1000 komada parnih kotlova, bez drugih postrojenja, montirao je ovaj pogon, a to je gotovo polovina svih instaliranih kotlova u našoj zemlji. Vidne uspjehe postigao je i ovaj pogon, kako se iz navedenog podatka vidi, ali puni — pravi uspjeh mu još predstoji.

Tvornica ima i suvremeno opremljen laboratorij s potrebnim strojevima i uređajima za mehaničko ispitivanje, te rendgen-aparate, radioaktivne izotope, zatim aparat za ultrazvučno ispitivanje i bogato opremljen kemijski kabinet. Za visoku kvalitetu proizvoda tvornici su odana velika priznanja dodjelom visokih klasa vodećih klasifikacionih firma u svijetu. Osim za vlastite potrebe, tvornica vrši i uslužna ispitivanja u samom laboratoriju ili defektoskopska ispitivanja na terenu za razne korisnike.

Stalna usavršavanja kotlovskih postrojenja i parne armature, zatim porast proizvodnih kapaciteta i postepeno obnavljanje sredstava za proizvodnju, osiguravaju tvornici održavanje nivoa visokog rentabiliteta proizvodnje i renomea na domaćem i stranom tržištu.

IVAN VALČIĆ

SADRŽAJ

UMJETNIČKI PRILOZI

RAZNO

SVU ŽELJEZNU ROBU, ALAT, EMAJLIRANO POSUĐE, ŠTEDNJAKE, PEĆI, CRNO LIMENU ROBU, KUĆNE I KUHINJSKE POTREPŠTINE UZ NAJPOVOLJNIJE CIJENE DOBIT ĆETE U PRODAVAONAMA

»ZAGREBAČKA ŽELJEZARIJA«

Trg Republike broj 8, telefon 38-706
Bogovićeva ulica broj 2, telefon 33-693
Vlaška ulica broj 99,a
Maksimirska cesta broj 27, telefon 41-091
Ilica broj 214, telefon 25-793
Savska cesta broj 136, telefon 35-102
Ilica broj 53

TVORNICA OLOVAKA »TOZ«

ZADOVOLJIT ĆE VAŠE POTREBE
I VAŠ UKUS
SVOJIM PROIZVODIMA

OLOVKAMA, NALIV-PERIMA, BOJAMA, PASTELIMA, TE OSTALIM PRIBOROM ZA PISANJE I CRTANJE

Tvorpam — Zagreb

PROIZVODI:

POPELINE ZA KOŠULJE, PIĐAME,

ŽENSKE HALJINE

POSTELJNA PLATNA U

SVIM ŠIRINAMA

NOVI PROIZVODI:

TERYLENKA i DRALON

SINTETSKE TKANINE ZA MUŠKE

KOŠULJE.

TRAŽITE U TRGOVINAMA PAMUČNE

I SINTETSKE TKANINE PROIZVODNJE

»TVORPAM«

ZAGREB — CANKAREVA 19

DOBAVLJAMO

UZ NAJPOVOLJ-
NIJE UVJETE
SVU LIMENU
AMBALAŽU

»LIM«

METALNA INDUSTRIJA

HEINZLOVA ULICA 13

ZAGREB

TVORNICA EMAJLIRANOG POSUĐA »GORICA«
ZAGREB HEINZELOVA ULICA 6a
TELEFON: 37 - 493 i 24 - 654

PROIZVODI:

SVE VRSTI KVALITETNOG EMAJLIRANOG I POCINČANOG POSUĐA — SVE VRSTI EMAJLA ZA EMAJLIRANJE ČELIČNIH LIMOVA I LJEVANOG ŽELJEZA

VRŠI KVALITETNE USLUGE EMAJLIRANJA I POCINČAVANJA — ZA SVE VAŠE POTREBE OBRAĆAJTE SE ISKLJUČIVO NA

KOMERCIJALNI ODJEL PODUZEĆA
TELEFON BROJ 37-493

VI ŽELITE

biti lijepo i ukusno odjeveni.
Vi također želite da ono što kupite, bude trajno i moderno.

Kada kupujete
proizvode trikotaže, zatražite da Vam pokažu proizvode

Zagrebačke trikotaže

„Nada Dimić"

»J A D R A N«

TVORNICA ČARAPA I BOJADISAONICA
Z A G R E B — SUPILOVA BROJ 7

Proizvodi iz n a j b o l j i h sintetskih prediva svjetskih firmi sve vrsti muških, ženskih i dječjih čarapa, soknica i dokoljenica, koje su svojom kvalitetom osvojile jugoslavensko tržište.

ZAGREBAČKA PIVOVARA I TVORNICA SLADA
Z A G R E B, ILICA 224

P R O I Z V O D I :

P I V O : TOMISLAV, SPECIAL, OŽUJSKO I EXPORT
DIASTAFOR
SLADNI EKSTRAKT
ACETOGEN
SIKOFERMENT i
LED.

Proizvodi Zagrebačke pivovare poznati su i mnogo cijenjeni kod potrošača
Svojim cijenjenim kupcima stojimo uvijek na usluzi

»A U T O M O B I L I A«

Z A G R E B — GUNDULIĆEVA 24/II i III kat

RIJEKA — MARIBOR — SKOPJE — BEOGRAD — SARAJEVO — TITOGRAD — NOVI SAD

N u d i i p r o d a j e :
MOTORNA VOZILA,
REZERVNE DIJELOVE,
PRIBOR — GUME
BICIKLE

K o r i s t i t e n a š e u s l u g e !

katran

TVORNICA KEMIJSKIH, BETUMENSKIH I BRUSNIH PROIZVODA

NAŠ PROIZVODNI PROGRAM:

BITUMENSKE EMULZIJE I RAZRIJEĐENI BITUMENI ZA CESTOGRADNJU
ASFALTNI PROIZVODI
BITUMENSKE EMULZIJE ZA IZOLACIJE
HLADNI IZOLACIONI PREMAZI
VRUĆI IZOLACIONI PREMAZI
KATRANSKI PROIZVODI
IMPREGNIRANE TKANINE I PAPIRI
BRUSNI PROIZVODI
IZOLACIONE CIJEVI (BERGMAN CIJEVI)
MIRISI ZA SAPUNSKU, PARFIMERIJSKU I KOZMETIČKU INDUSTRIJU
MIRISI ZA TEHNIČKE SVRHE

PAMUČNA PREDIONA

ZAGREB — Donje Svetice 46

PROIZVODI

KVALITETNO PAMUČNO I BOJENO CEL

PREDIVO Nm 34—50

PO NAJNIŽIM DNEVNIM CIJENAMA

ZA SVE INFORMACIJE IZVOLITE SE OBRATITI

NA KOMERCIJALNI ODJEL — TELEFON 41-316

ULAŽITE I RADITE

s

KOMUNALNOM BANKOM

U SLAVONSKOJ POŽEGI!

PROJEKTNI BIRO

SKLAD
ZABOK

PROJEKTIRA SVE VISOKO I NISKOGRADNJE

»OKTOGON«
jedina prodavaonica proizvoda slijepih u NR Hrvatskoj
ZAGREB, ILICA 5.

NUDI U VELIKOM IZBORU SVE PROIZVODE ČETKARSKE, KOŠARAČKE I UŽARSKE ROBE, DRVENE GALANTERIJE I OSTALIH KUĆNIH POTREPŠTINA.

»INSTALOPROJEKT«
PROJEKTNI BIRO ZA GRAĐEVNE INSTALACIJE
ZAGREB
ILICA 21/I — TELEFON 37-814

PROJEKTIRA SVE VRSTE INSTALACIJA:
VODOVODA I CRPNIH UREĐAJA
KANALIZACIJE
TOPLE VODE
CENTRALNIH GRIJANJA, KOTLOVNICE
I DALEKOVODE
VENTILACIJE I KLIMA-UREĐAJE
PLINA I KOMPRIMIRANOG ZRAKA
ELEKTRO-INSTALACIJE I TRAFO-STANICE
KOMPLETNE UREĐAJE
PRAONICA
KUHINJA I
PEKARA

TVORNICA GUMENIH PROIZVODA

PROIZVODIMO:

— **GUMENE SANITARNE PROIZVODE**

MOČENE I PRESANE

— **GUMENE PROIZVODE ZA**

OBUĆARSTVO.

— **GUMENE PROIZVODE ZA**

AUTOINDUSTRIJU.

— **GUMENE ZAŠTITNE PROIZVODE.**

— **SVU GUMENU TEHNIČKU ROBU.**

»G R A M A T«

VELETRGOVINA — UVOZ — IZVOZ

Z A G R E B — PALMOTIĆEVA BROJ 56

Telefoni: 36-653, 4, 5, 6, 7 — Telegram: »Gramat Zagreb«

ODMAH ISPORUČUJEMO

CEMENT, OPEKU, BETONSKO ŽELJEZO, GRAĐEVINSKE STROJEVE

UVOZIMO

GRAĐEVINSKE STROJEVE I STROJEVE ZA INDUSTRIJU GRAĐEVNOG MATERIJALA
OSIGURAVAMO REZERVNE DIJELOVE

DOBAVLJAMO

BETONSKE HALE, BARAKE, NADSTREŠNICE I MONTAŽNE STAMBENE OBJEKTE

IZVOZIMO

GRAĐEVNI MATERIJAL, GRAĐEVINSKE STROJEVE, ALAT, MONTAŽNE DRVENE I BETONSKE PREFABRICIRANE OBJEKTE

POSJETITE NAS BEZ OBAVEZE NA KUPNJU

UGOSTITELJSKO PODUZEĆE »K O L O D V O R«

SLAVONSKA POŽEGA

Prenoćište 9 soba, 23 ležaja —
Restoran — Domaća kuhinja —
Poznata požeška vina —
U ljetnoj sezoni otvoren vrt

DRVNO INDUSTRIJSKI KOMBINAT
»STJEPAN SEKULIĆ«
NOVA GRADIŠKA — TELEFONI: 30, 33, 69

PROIZVODI ZA DOMAĆE I STRANO TRŽIŠTE:

najkvalitetniji furnirani namještaj — spavaće i kombinirane sobe, te kancelarijski, klasični i moderni kuhinjski namještaj.
Nadalje: svu građevnu stolariju, rezanu građu, plemenite furnire, klasični parket, kao i kamen lomljenik i tucanik svih dimenzija

NOSITE
SAMO

»SAPONIJA«
OSIJEK
TVORNICA SAPUNA,
KOZMETIČKIH
I KEMIJSKIH
PROIZVODA

ČESTITA
NOVU GODINU
1963.
svim trudbenicima
FSRJ

»SLOGA«
ODJEVNO PODUZEĆE U SLAVONSKOJ POŽEGI

PROIZVODI:

TEŠKU KONFEKCIJU —
BALONE MUŠKE I ŽENSKE,
TE SVE VRSTE ODIJELA I UNIFORME
PO MJERI.

»ZORA«

INDUSTRIJA VUNENIH TKANINA
ZAGREB — RABSKA 52

PROIZVODI:

KVALITETNE VUNENE I POLUVUNENE
TKANINE, KAO I VIGOGNE-TKANINE —

VLASTITA PREDIONA, BOJADISAONA I APRETURA

KUSTOŠIJSKI MAGAZIN
ZAGREB — ILICA 306

NUDI

CIJENJENIM ZAGORCIMA VELIKI IZBOR
TEKSTILA, KRATKO PLETENE ROBE,
BOJE I LAKOVA,
ŽELJEZO I KUĆANSKE APARATE

KONKURENTSKE CIJENE

»POBJEDA«
TARACERSKO-ZANATSKO PODUZEĆE - ZABOK

IZVODI:

sve vrste radova od umjetno kamena, klisolit podova i fasaderske radove, te proizvodi betonske cijevi i razne druge montažne elemente od umjetnog kamena i betona.

PROIZVODIMO
VELIKI IZBOR
SAVREMENE
KONFEKCIJE

·VARTEKS ODIJELA·

